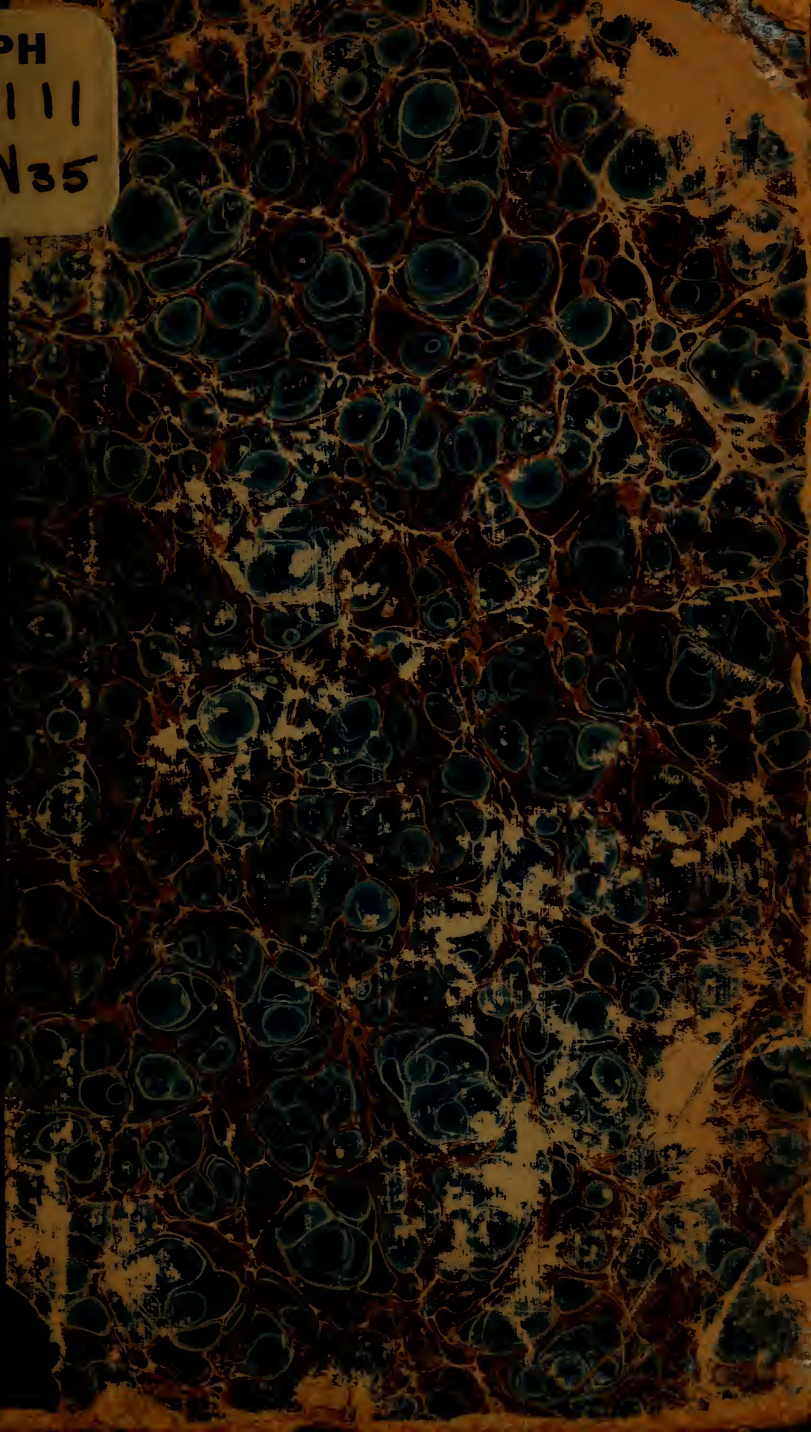
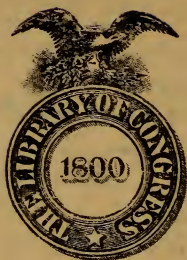

PH

2111

.N35

Class PH2111

Book N35

ON.

VEZÉRKÖNYV
A
MAGYAR NYELVTAN
TANÍTÁSÁBAN

A NÉPISKOLÁK III. ÉS IV. OSZTÁLYAI

SZÁMÁRA.

IRTA

NAGY LÁSZLÓ,

PEST, PILIS ÉS SOLT T. E. MEGYÉK I. TANFELÜGYELŐJE.

A m. k. vallás- és közoktatásügyi minister által koszorúzott pályamű.

Bolti ára kötve 32 kr.

A fordítási s átdolgozási jog fentartatik.

BUDÁN.

A MAGYAR KIR. ÁLLAM TULAJDONA.

1873.

By Transfer

NOV 16 1926

34

PH 2111
.N35

Előszó és bevezetés.

E „vezér“- és ehez tartozó „gyakorló-könyv“ folytatása a nagyméltóságu vallás- és közoktatásügyi miniszter ur által a népiskolák I. és II. osztályai számára elfogadott nyelvtani „vezér“- és gyakorlókönyvnek; tehát itt egyszerűen csak hivatkozom azokra, mik ott a magyar nyelvtan tanításáról általánosságban előadattak, s csak azon tudni valókat mondom el, melyek különösebben jelen művet, ennek szerkezetét és használatát helyezik közelebbi megvilágításba.

1. Csak az a tanító taníthatja az anyai nyelvet gyümölcsözőleg és életre kiható sikerrel, ki bensőleg át van hatva az anyanyelvtan tanításának fontosságától, kinek még midőn a nyelvtan alatt járó körében mozog is, folyvást előtte lebeg, hogy a növendékben úgy kell fejleszteni, idomítani mind a beszéd- mind az írásbeli előadási képességet, hogy a nyelv ügyes közlője legyen azon ismereteknek, érzelmeknek, melyekkel őt az iskolában gazdagítottuk, hű tolmácsa az életben azon miveltségnek, melyet életviszonyaihoz képest az iskolai oktatás alapján elsajátított, előmozdítója azon előnyöknek, melyeket a köz- és magánéletben a beszéd- és írásképeség nyújt az embernek.

Ezt tudva, ettől áthatva nem kell felednie, hogy czélt csak úgy lehet érni, ha a növendékben a nyelvérzéket és nyelvtudatot egymással párhuzamban míveljük.

Az első vezérkönyvben kifejtettem, hogy a nyelvérzék mívelésére kiemelőleg az olvasókönyv, a nyelvtudat fejlesztésére a szorosabb értelemben vett nyelvtan szolgál eszközül. Tehát jelen kézi könyv használatával párhuzamban az olvasókönyvet folyvást úgy kell tárgyalni, hogy a gyermeknek az ismeretek, érzelmek, gondolatok, eszmékben való gyarapítása mellett, mely az olvasókönyvnek főfeladata, a beszéd- és írásbeli előadás is a tanításnak tárgyává tétessék.

Ha már ehhez járul a szorosabb értelemben vett nyelvtan tanítása, melynek feladata az alkoknak, melyekben a gondolat megjelenik, ismeretése, ha fejtő modorban szemléltetjük a gondolkozás alapviszonyait: kiről van szó? mit mondunk róla? milyen? kit? mit? kire? stb., mikor? mi módon? hol? mi okon? stb. (alany, állítmány, jelző, kiegészítő, határozó); ha ismertetjük a gondolatok kapcsolatait (összetett mondatok), és ez alapon tanul a gyermek gyakorlatilag, öntudatosan, saját vagy elsajátított gondolatainak világos, szabatos s hibátlan kifejezést adni: ez együttes, ez egymást tökélesítő képzés fogja az iskolás növendékben a nyelvmívelődés dús fejlődését elősegíteni.

A mondott célból az olvasókönyvnek mikénti kezelésére jelen „vezérkönyv“ ad mintaleczskéket is. Mivel azonban a példányszerű tárgyalások nem meritik ki a tanító minden teendőjét s e vezérkönyvnek nem is lehetett célja, hogy minden

egyes olvasmányt az olvasókönyvből külön tárgyaljon, vagy egyenkénties feldolgozására külön utasítást adjon, tájékozás- és irányadásul általánosságban előadom, miként kelljen az olvasókönyvet a III. és IV. osztályban a nyelvtani oktatás fenjelölt céljaira felhasználni.

Az olvasás csak úgy lesz az iskolai oktatás egyik legfontosabb képző eszközévé, ha a tanítvány érti, amit olvas. Megértés nélkül az olvasás nem olvasás, mert nincs benne megvalósítva az oktatási cél: a közlött dolog megértése.

Az olvasottak megértésére a tanítványt magyarázat által vezethetjük. Hogy az olvasmányban mit kell magyarázni, ennek megítélése a tanító feladata s függ a növendékek képzettségi fokától és ismeretkörétől. Amit a tanítvány magyarázat nélkül is megért, annak magyarázata felesleges s mint ilyen ártalmas; ellenben amit nem, vagy nem eléggé ért, nem kell magyarázat nélkül hagyni.

Minden egyes olvasmányt tűzetes magyarázatra felvenni nem szükséges. Hagynunk kell a gyermekeket a maga erejére is, hogy szokják az önálló olvasásra.

Ki kell válogatnunk kellő tapintattal az olvasmányok különféle nemeiből kimerítő tárgyalásra egyes darabokat. Ezek beható tárgyalásának önként folyó következménye leend az, hogy a tűzetes értelmezés nélkül hagyott olvasmányok olvasásában is a gyermekeknél az értelem működése élénk részt vesz, annál fogva azoknak a gyermek szellemi fejlettségétől várható felfogása csupán az egyszerű vagy legalább kevés magyarázatra

vagy csupán kikérdezésre szorítkozott átolvasás által is biztosittatik.

Az olvasmányokban érzelmet, erkölcsöt nemesítő s nemzeti jellemet képző elemek is foglaltatnak. A tárgyalásnak tehát nem szabad pusztán az értelmező működésnél maradnia, hanem ami ennél sokszor fontosabb, az olvasmány anyagát fel kell használni a szép, igaz és jó iránti érzés felkeltésére, ápolására, az erkölcsi érzület, hajlam, akarat és jellem jó irányu fejlesztésére, szilárdítására. A lélek tehetségeinek ily összhangzó fejlesztése által felelhet meg az olvasmány-tárgyalás azon nagy horderejű feladatnak, melyet a mai népiskolai nevelés az olvasókönyvek képző céljául megállapított.

A magyarázat legyen népiskolában népszerű, azaz a nép viszonyaihoz alkalmazott; legyen egyszerű, rövid, ne távozzék messze a tárgytól. Inkább mélyre hatolás, mint messze áradozás!

Az olvasmányok tárgyilagos jó kezelése a tanító legnehezebb teendői közé tartozik, mert az a tanító részéről gazdag tárgy- és életismeretet, szakavatottságot, ép ítélő tehetséget és tapintatot kíván. E nehézségen csak úgy lehet győzedelmeskedni, ha a tanító az olvasmányokat gondolkozása tárgyává teszi és a magyarázatokra előkészül.

A tárgymagyarázatban az eljárási mód felette különböző. Majd részletenként, olykor pontonként megállapodva (terményrajzi leírásoknál), majd szakaszonként (festői leírásoknál), majd az egészet egy huzamban átolvastatva (kisebb mesék- s elbeszéléseknél) vesszük fel az olvasmányt magyarázatra. Olykor előleges magyarázat nélkül (leírá-

soknál), olykor előrebecsátott dologmagyarázással (párbeszéd, földrajzi leírásoknál) fogunk tárgyaláshoz. Néha a tanítvány átolvasás után maga meríti ki az olvasmány főtartalmát, máskor czélszerűbb, ha az átolvastatást megelőzőleg a tanító maga adja elő az olvasmány foglalatát. Hogy melyik eljárási módot kövessük, függ a tanítványok fejlettségétől, az olvasmányok természetétől s azon paedagogiai czéltől, melyet a tárgyalással elérni akarunk. A gyakorlati részben adott mintaleczkék mindezen eljárásokra példákat szolgáltatnak.

Az olvasmány-tárgyalással szerves összekötetésben vannak;

a) *az olvasás*. Az értelmes olvasás a folyékony és könnyűséggel való olvasási képességet nem nélkülözheti. Az akadozó és nehézkes olvasás akadályozza az olvasottak megértését. A gyermek folyékony olvasására tehát folyvást nagy súlyt kell fektetni és eszközölni az által, hogy keveset, de jól, egyet sokszor, ne sokat egyszerre olvastassunk; amit olvas a gyermek, ne hadarva, hanem halkal és meggondoltan olvassa. Ez által sajátjává teszi egyszersmind az értelmes olvasást is. A helyes hanghordozással való olvasás legnehezebben elsajátítható kelléke a jó olvasásnak. Erre csak úgy képes a gyermek, ha érti, amit olvas, s érdekelve, mondhatni áthatva van az olvasmány tárgyától. Elősegíti ezt a tanító gyakori mintaszerű felolvasása is, s ha a tanító kezdettől fogva rátartja növekedékeit a hangnyomattal való olvasásra. Szabályok elemi iskolában természetellenes, sokszor nevetséges hanghordozásra vezetnek.

b) *a könyvnélkülözés.* Tapintattal kiválasztott mű-, különösen költői darabok szó szerinti betanulása nagy befolyással van a gyermek előadásának, izlése tisztulásának és erkölcsi érzületének fejlesztésére, erősíti az emlékező tehetséget.

Ezért a könyvnélkülöztetést nem szabad mellőzni, de hogy ez a célzott eredménynyel jutalmazzon, a könyvnélkülöztetést a tárgy beható magyarázatának meg kell előzni.

c) *az olvasottak tartalmának beszédbeli előadása.* Ezáltal egyesül az olvasmány anyaga a gyermek lelkével és szívével, ezáltal segítetik elő azon fontos cél, hogy a gyermek készséget nyerjen saját gondolatainak is helyes, szabatos és rendezett előadásában. A szabad előadást szinte meg kell előzni az olvasmány tárgyalásának és részekre taglalásának.

d) *az olvasmány írásbeli feldolgozása.* Tapasztaljuk, hogy műbecscsel bíró művek olvasása nagy befolyással van irányi képességünk tökélyesbítésére. A gyermeknek olvasókönyve a mintamű, ezt kell tehát mindenekelőtt és kiválóan írásbeli előadása képzésére felhasználni. Amit a gyermek az olvasmány alapján, lehetőleg a könyv szavaival előad, foglalja azt írásba is. Ez a legkönnyebb, természetesebb, biztosabb és legeredményesebb előkészítés a fogalmazásra, később az írásbeli szabad előadásra, önálló dolgozatok készítésére.

e) *helyesírás.* Hogy az írásbeli dolgozatokkal a helyesírás gyakorlata szoros kapcsolatban áll, ez önként értetik.

f) *az olvasmányok nyelvtani feldolgozása.* A „nyelvtani gyakorlókönyv“ kézi könyve arra való.

hogy a nyelvtani tanfolyamban részletenként, fokozatosan beosztott tananyagának gyakorlati alapul, fokról fokra haladó példatárul szolgáljon, mely által a tanulónak a nyelvtani anyag fokozatos feldolgozására nyomról nyomra tér nyitassék. De ez magában a nyelvtani képzés általunk kitűzött célját nem oldja meg egészen. Valamint a széles értelemben vett nyelvtani oktatás minden ágait az olvasókönyvben egyesítettük mint központban: úgy összeköttetésbe kell hozni ezzel a sajátlagos nyelvtani oktatást is. Fel kell benne kerestetni az oktatás főlépcsőzetein megállapodva mindazon nyelvtani elemeket, melyek ismeretére a gyermeket rávezettük. Csak így nyernek a gyermek nyelvtani ismeretei életet és elevenséget; mert az ő nyelvoktatási hittanának kézi könyvében látja az öntudatára hozott nyelvtani igazságokat valósítva, úgyszólván, meghitelesítve, megszentésítve. Ekkép lesz alakkal tartalom, testtel lélek egyesítve.

Miként kell és mily mérvben lehet az olvasókönyvet nyelvtani alakok fejtegetésére felhasználni, erre a gyakorlati részben foglalt mintaleczkék útmutatásul szolgálnak. Elég legyen itt arra figyelmeztetni, hogy óvakodni kell azon tévedéstől, mely szerint némelyek előtt az olvasókönyvnek alig van más rendeltetése, mint hogy azt nyelvtani alakok fejtegetésére használja. Az olvasókönyvnek örökös nyelvtani bonczolgatása izetlen, unalmas és célelles, megsemmisíti és lealacsonyítja az olvasókönyv paedagogiai célját, megöli a szellemet. Első és fő az olvasmány beható tárgyalása, utolsó és alárendelt feladat ugyanannak mérsékelt alaki fejtegetése.

2. E tankönyvnek nem lehetett feladata, hogy a tanító ebből tanuljon nyelvtant; sőt hogy gyakorlatilag avatottja legyen az elemi magyar nyelvtannak, ezt feltételezni kellett. Mit, mikép? — erre utat mutatni volt e vezérkönyv hivatása. Az adott anyagot s ennek mikéntjét sem dolgozza fel a legkisebb részletekig, de egyetlen új mozzanatot sem hagy kellő útbaigazítás, illetőleg mintaleczke nélkül. Az ily mintaleczkéket pedig egyszerűen úgy kívánja tekintetni, mint a szerző saját methodusát, melylyel a tanítót önállásától megfosztani, géppé alacsonyítani nem akarja. Tanulmányozás, gyámolítása s vezetése a kezdő, fiatal s azon régibb tanítóknak, kiknek a mi viszonyaink között nem volt alkalmuk magukat kiképezni, — e célra szolgálnak a mintaleczkék.

3. A III. osztályban a sajátlagos nyelvtan tanításának kezdete azon feltevésen alapul, hogy a növendék az I. és II. osztályban a beszéd- és értelemgyakorlatok, az olvasókönyv s a nyelvtan kezdetleges elemeinek módszeres feldolgoztatása által a beszélésben, a betűk, szótagok, szók és mondatok megkülönböztetésében, a sajátlagos nyelvtanra előkészítő elemekben ismerettel, a folyékony olvasás és helyes írásban az e fokon megkívántató készséggel bir.

4. A sajátlagos nyelvtan tárgyát a III. osztályban az egyszerű és egyes bővített, a IV.-ben az összetett mondatok képezik. Az összetett mondatok azon fokig vitetnek, melyen a nyelvtan tanítása az V. és VI. osztály feladatához képest egész az olvasókönyvbe foly át, hol egyrésről az értelemfejtő szabad iránygyakorlat, mint befejező

zárköve a nyelvtan tanításának, másfelől az életre előkészítő fogalmazás (levelek, ügyiratok) rendes tanítása kezdődik.

5. Az egyes beszédrészek, mint a mondat alkatrészei, a ragok, mint az alkatrészeknek szerves összefüggésbe fonó szálai ismertetnek meg, a mondatnak, mint szerves, mint a gyermek előtt a beszédből ismeretes egésznek alapján. Elemi oktatásnál ez a legtermészetesebb, legfejtebb, legjutalmazóbb mód. Az egyes beszédrészek, szószármaztatás, szóösszetétel, ragok stb. akkor vonatnak be egyenkint a tanítás körébe, midőn azt a mondatalakok tovább fejteése megkívánja. A szók és szóalakok ily rendben tanítása a mondatra épített nyelvtan természetes rendszeréből foly.

A körmondatok, mint a melyeknek az irányképzés magasabb fokán van különösebb jelentőségök s melyeknek fejtegetése különösen szabályszerű alkottatása felsőbb osztályokba való, ezen elemi tanfolyamba nem vétettek fel. Kihagyattak ebből a szóegyeztetés és szóvonzat s általában az elméltetés körébe vágó szabályok, melyek halmazát az elemi tanuló még nem volna képes felemészteni, kellően feldolgozni, s melyeket a nyelvtani oktatás népiskolában, ennek alsó foku céljához képest nélkülözhet. Népiskolában nem arra kell törekedni, hogy a tanítvány a nyelvtan elméletéből minél többet tudjon, hanem azon kell lenni, hogy minél inkább képesítve legyen azt, mit az iskola szűk körü feladatához képest tud s tudnia kell, valósággá, a lélek oly maradandó sajátjává tenni, melyre tovább építeni, a beszéd- és írásbeli előadási

képességet biztosan fejleszteni lehet. E képességet a gyakorlat adja meg.

Ily szempontból e vezérkönyv a gyakorlatra fektet kiváló súlyt. Ezért van, hogy elméletet aránylag keveset ad, de amit ad, nem hagyja feldolgozatlanul. A gyakorlatok fontos céljából van kapcsolva e vezérkönyvhöz a tanulók számára példatárt és feladványokat tartalmazó külön gyakorlókönyv, melyet a növendéknek az olvasókönyv nyelvtani felhasználása mellett beszédbeli tárgyalással és írásban fel kell dolgoznia.

Bár a nyelvtani oktatás céljára nézve a több tanítóval bíró városi és egy tanító vezetése alatt álló falusi iskola közt semmi különbség nem létezik, mindazonáltal szükséges, hogy a feladat mikénti megoldásában egyiket a másiktól megkülönböztessük. A lényeges különbséget a kettő közt a tanítók száma s azon sajátos nehézségek teszik, melyekkel a falusi iskoláknak nagyobb részben kell küzdeniök, melyek miatt méltányosan nem követelhetjük, hogy azok a jelentékenyen kevesebb akadályokkal küzdő iskolákkal egyenlőt teljesítsenek. Míg tehát a több tanerővel ellátott és kedvezőbb viszonyok közt levő népiskola a nyelvtani oktatás feladatait e vezérkönyv nyomán teljes terjedelemben megoldhatja, a meg nem osztott osztályu falusi iskolának a nehézségek fokozataihoz képest többé-kevesebbé, de mindenesetre amannál korlátoltabb terjedelemre kell szorítkoznia, mely azonban nem abban áll, hogy tehát az osztatlan iskola tanítója tetszése szerinti kihagyások által a nyelvtani oktatást hézagossá, töredékessé teheti. Ezáltal elsilányítná a célzott eredményt.

Azon cikkek, melyeknek tárgyalása a lényeg megsértése nélkül megosztatlan népiskolákban mellőzhető, a vezérkönyvben *-gal vannak megjelölve. Korlátozhatja a tanító iskolája körülményeihez képest a feladványok mennyiségét is, de mérsékelten, s ne téveszsze szem elől, hogy népiskolában egy napnak sem szabad elmulni írásbeli foglalkozás nélkül, s hogy azon korlátozott időt, melyet az osztatlan iskola tanítója a nyelvtani oktatásban egy-egy osztályra fordíthat és azon különbséget, melyet más iskolákban a tanerők nagyobb mennyisége a tantárgy külterjedelmi mértékében állít elő, nagy részben éppen azáltal fogja kiegyenlíteni, ha a főleg magánfoglalkozásra szánt gyakorlókönyvet okszerűen és lelkiismeretesen felhasználja, mely annyival inkább lehetséges, mert tudva, hogy a gyötrellemmel és veritékes munkával járó nyelvtani dolgozatok kevés előmenetellel és szellemi haszonnal jutalmaznak, a példák és feladványokban arra fordított figyelem, hogy azok könnyűek legyenek s írásbeli megfejtésök biztosan sikerüljön, s ezáltal a folyton növekedő erőképesség és munkakedv a gyermeket önmunkásságra s érdeket gerjesztő tevékenységre tüzelje.

7. Végre álljon itt záradéku néhány szó.

A kéz alatt lévő vezérkönyv lehetőleg igyekezett azon feladatát megoldani, hogy a tanmód-szer elemi iskolában legyen *nézleltető, fejtő és begyakorló*. Tegyen a tanító is eleget azon paedagogiai követelménynek, hogy a nézleltető tanítás legyen *könnyed*, a fejtés *kellemes*, a begyakorlás *kitartó, edző*. Tanításával a nyelvtani oktatás terén hozza

mozgásba, működésbe a gyermek szellemi életének minden elementumait, szemléletet, képzeletet, értelmet, gondolkodást, érzést, akaratot. A paedagogia rég elítélte már a gyermek lelki tehetségei összhangzatos fejlődése ellen elkövetett, de maig is uralkodó azon vétket, mely szerint minden eljárás egyedül az emlékező tehetségre irányoztatott. Mélyen lehet fájlalni, hogy ezen ámitással még ma is annyira üzérkedik az elemi oktatás! Mily üresnek kell ott maradni a gyermek lelkének, hol a helyett, hogy a szellemi összes erő fejtenék, a helyett, hogy a tárgy kedv, érdekeltség s éber figyelem behatása alatt a szellemi önmunkásság feldolgozása által tétetnék a növendék maradandó sajátjává, a gépszerű átadás- és könyvnélkülöztetéssel tanultatunk a feledékenységnek! Ezzel nem akarjuk megtagadni az emlékező tehetség gyakorlásának és a könyvnélkülöztetésnek jogosultságát. Csupán mutatni akartunk azon káros egyoldalúságra, mely még most is uralkodik az elemi oktatás terén, ellentétben azon elvvel, hogy az elemi oktatásnak a szellemi tehetségek egésze legyen a tárgya. Az elemi nyelvtanítás kapcsolatban az olvasókönyvvel erre a leggazdagabb táplálékot nyújtja, csak tudni és akarni kell azt cél- és okszerűen felhasználni.

ELSŐ RÉSZ

a III. osztály számára.

ELSŐ SZAKASZ.

A II. osztályban szerzett nyelvtani ismeretek ismétlése, kapcsolatban azok bővítésével.

1. §.

Olvasmánytárgyalás. Mondat, szó, szótagok, Vers. Egyszerű mondat, alany, állítmány. Hiányos mondat. Főnév, melléknév, személyes névmás, ige.

1-ső *Olvasmány.* „Szentfogadás“ (l. Gáspár olv. k. III. oszt.).

Olvasmánytárgyalás. A tanító végig olvastatja a „Szentfogadás“ című olvasmányt, azután végig olvassa maga is halkal, kellő hangnyomatékkal, tiszta kiejtéssel, a szünetek kellő kitarásával s némi hangzatossággal.

Olvassátok az olvasmány címét. „Szentfogadás.“ Ha valamely tanítványom nekem ígéretet tesz, hogy szorgalmas lesz, az neki fogadása. Ha fel is tette magában, hogy fogadását állhatatosan megtartja, fogadása szentfogadás.

N! Tettél-e már te valamely fogadást szülőidnek? Mit? Hát te tettél-e? Mit? Ha oly elhatározással tettetek fogadásokat, hogy azt állhatatosan meg is tartjátok, milyen fogadást tettetek?

Olvassátok a két első sort!
 „Istenem, teremtőm
 félem és imádom.“

Mit tudtok Istenről, test-e vagy lélek? Lehet-e őt látni? Megtehet-e mindent, a mit akar? Jelen van-e mindenütt? Lát-e, tud-e mindent?*)

Ki teremtett tégedet? Ki adott lételt minden embernek? Miket teremtett még Isten? Mi célból teremtette Isten a földet, ezen levő dolgokat? (Isten jósága! Isten szerető atyánk!)

A szent fogadás így szól: Istenem(et), teremtőm(et) *félem*. Istent az féli, a ki fél az ő parancsolatait megrontani. Istennek mely parancsolatait ismeritek a X parancsolatból? Ki féli az Istent?

„*Istenem, teremtőm imádom.*“ Mintha mondanók: Imában fejezem ki Isten iránti hálámat, tiszteletemet, szeretetemet. Mikép fejezitek ki Isten iránti hálátokat stb. a reggeli, — az estveli imában? (L. II. olv. k. 179. 180. olv.).

Olvassátok el együtt a szentfogadást Isten iránt!

*) Önként értetik, hogy eféle kérdéseket csak akkor tehet fel a tanító jogosultan, ha növendékei az elemi vallásos oktatás alapján már bírnak némi ismerettel Isten tulajdonairól — tökélyeiről.

Szükségesnek tartom kezdetben megjegyezni, hogy az olvasmányok tárgyai kezelésénél a kérdező tanalakat felette óvatosan kell alkalmazni. A kérdező tanalakat, mely az emlékező tehetségre irányoztatik, akkor használjuk, ha tudjuk, vagy felteszszük, hogy a gyermek akár az életben, akár az iskolában szerzett ismeretei alapján a feltett kérdésre megfelelhet. Kifejtő kérdéseket, melyek a gondolkodó tehetségre irányoztatnak, csak akkor tehetünk, ha a tárgy a gondolkodó tehetség működése által kitalálható.

Ezen utóbbi tanalak használata az olvasmányok tárgyai kezelésénél legritkábban fordul elő, mert az olvasmányok tárgyai legnagyobb részben történetiek, földrajziak, természetrajziak, költészetiek és vallásiak lévén, az ezek körébe tartozó ismeretekre és ezek megértetésére nem annyira kifejtés, mint a tényleges ismeretek közlése által juttathatjuk el a növendéket, mely közlés részben a kérdező, részben az előadó tanalak, vagy a kettőnek összekötése által eszközöltetik. Az előadó tanalaknak, helyesen és mértékkel alkalmazva, ép úgy meg van oktatástani értéke, mint a fejtve kérdezőnek.

Olvassátok tovább a következő két sort!

„Szent leend előtttem
jó hazám s barátom.“

Mely országban születted te? Hát te? Mely országban lakunk mi? Mely országban élünk, munkálkodunk? A mely országban születünk, vagy lakunk, élünk, munkálkodunk, az a mi hazánk. A mi hazánk Magyarország. Mely jókat nyújt nekünk hazánk? (lakás, táplálék, ruházat, keresetmód stb.). Ha hazánktól annyi jót veszünk, méltó-e szeretetünkre? Hazánkat kötelességünk szeretni, annak javáért mindent tenni. Szent legyen előttünk a haza java.

N! Van-e neked barátod? Ki az? Szereted-e barátodat? Szívesen teszed-e, a mire kér? A jó barátok sokat megtesznek egymásért. A tanító olvastatja Kemény Simont (96. olv. III. olv. k.). Hatást gyakorolhat Dámon és Pythias történetének elbeszélésével. *)

Olvassátok el még együtt a szent fogadást hazánk és barátink iránt!

„Megbecsülök mindent
legyen bármi sorsban.“

Mily sorsu emberek vannak? (pap, tanító, földmives, kézmives, szegény, gazdag stb.)

Mit olvastatok mult évi olvasókönyvetekben a „nemeslelkű fiuról.“ (69. olv. II. olv. k.). Megbecsülte-e a nemeslelkű fiu szegény sorsu apját még akkor is, midőn a fiu püspökké lett? Emlékeztek-e, mivel tanusította e nemeslelkű fiu apja iránt ezen megbecsülést? Bármely sorsban legyen valaki, becsületre méltó, ha jól tölti be hivatását; azért van a szentfogadások közt: megbecsülök mindent.

*) Damon és Pythias jó barátok voltak. Egy zsarnok uralkodó az ártatlan Pythias halálra ítélte; de megengedte neki, hogy kivégeztetése előtt családi dolgai rendbeszedésére hazamehessen, ha maga helyett kezeszt állít. A kezeséget barátja Damon vállalta el. Damon börtönbe tétetett. Pythias meg nem jelenhetett a rendelt időre, s Damont a veszto helyre vitték. Ekkor érkezett meg Pythias, s a népcsoport közt utat törve, Damon karjai közé dőlt. Mindenik meg akart halni a másikért. Könyök áztatták a jelenlevők szemeit. A zsarnok is megindult, kegyelmet adott mindeniknek, s kérte őket, hogy fogadják barátságukba.

„Szivem a szegényért
hő részvételre lobban.“

Emlékeztek-e mult évi olvasmányaitokból a „jó szívű
gyermekre“? (7. olv. II. olv. k.) Kinek adta ez egyetlen
garasát, melyet anyja kenyérre adott neki? Egy öreg nyomorult embernek, ki egész nap semmit nem evett. A jó
gyermek szive hő részvételre lobbant az öreg éhező nyomorult
iránt. Kövessétek a szép példát!

„Éltem a munkának
s becsületnek szánom.“

Emlékeztek-e mult évi olvasmányaitokból: miért
kell dolgozni, munkálkodni? (II. oszt. olv. k. 124. olv.)
Meg lehet-e élni dolog nélkül? Mikép tehetünk szert
ügyességre? Van-e a munkás embernek ideje rosztat csinálni?
Lát-e szükségét a munkás ember? stb.

Hát a szegény becsületes emberre emlékeztek-e, ki a
fia által talált erszényaranyat a hatósághoz vitte? (II. olv.
k. 141. olv.) Mi lett jutalma becsületességének? Mit mon-
dott a becsületes szegény ember fiának? „Jobb szegénynek
lenni becsületben, mint gazdagnak lenni becsület nélkül.“

A ki életét a becsületnek szánja, soha meg nem
bánja. Azért szól így a két utolsó sor: éltemet tudom, soha
meg nem bánom.

A ki az itt leirt szentfogadásokat megtartja, az szent
kötelességét teljesíti Isten, haza, barátai, a szegények és
maga iránt. Most álljatok fel mindnyájan, s olvassátok el
együtt a szentfogadást. E felolvasás által tegyünk szent-
fogadást Isten, haza, barátaink, embertársaink és magunk
iránt. A mit fogadtatok, igyekezzetek szentül (sértetlenül)
megtartani.

A tanító felhagyja a verset megtanulásra.

Szók, szótagok, vers. Olvasd a „szentfogadás“
című olvasmányból az első sort. Hány szó van
benne? Hány szótag van ebben a szóban: Istenem?
Hát ebben: teremtőm? Szaggasd tagokra mind a
két szót. (Folytatás. A szótagolási szabályok ismé-
teltetnek.)

Hány szótag van az első sorban? (6). Hány szótagból áll a második, harmadik stb. sor?

Az olyan sorokat, melyekben a szótagok meghatározott számmal jönnek elő, verssoroknak, a sorok összegét *versnek* nevezzük. A „szentfogadás“ versben van megírva.

A négy első sor egy szakaszocskát, a következő négy ismét egy szakaszt tesz. Hány versszakaszból áll ezen vers? Hány sor van mindegyik szakaszban?

Olvassátok az első szakasz második sorát (Félem, imádom), a negyedik sorát, (jó hazám, barátom). Veszitek-e észre, hogy a második és negyedik sor két-két végső tagja egyenlően hangzik? (A t. a többi versszakaszokban is észrevéteti a rimeket). A verssorokban némely sorok végtagjai egyenlően hangzanak, ez a versnek kellemes hangzatot ad.

Mondat, alany, állítmány, egyszerű, kérdő, állítómondat. A tanító a hatodik olvasmány anyagát felhasználhatja nyelvtani ismétlésekre, következő eljárással.

Feleljetek kérdésekre! Mi a gólya? A gólya madár. (Egész mondatban feleltetés). Miről mondtuk azt, hogy madár? Mit mondtunk a gólyáról? Ha valamiről (vagy valakiről) valamit mondunk, az *mondat*. Mondjatok még a gólyáról valamit, pl. milyen a gólya? A gólya nagy. Mondat-e ez? Tudtok-e még a gólyáról mást is mondani, pl. mit tesz a gólya? A gólya repül. Mondat-e ez is? (A t. mind a három mondatot felírja a táblára).

Ezen mondatban: A gólya madár, miről van szó? Minek nevezzük azt, a miről a mondatban

valamit mondunk? *Alanynak*. Minek nevezzük azt, a mit az alanyról állítunk? *Állítmánynak*.

Vizsgáljuk meg, felfedezzük-e a felírt mondatok mindegyikében az alanyt és állítmányt. Minden mondatnak két főrésze van, az alany és állítmány. Az olyan mondatot, melyben csak az alany és állítmány van meg, *egyszerű mondatnak* nevezzük. A felírt mondatok milyen mondatok? Egyszerű mondatok. Miért?

Mi módon mondom ezt a mondatot: Madár-e a gólya? Kérdezve. Milyen mondat tehát ez a kimondás módjára nézve? Kérdő mondat. (A t. felírja a táblára). Feleljetek kérdésemre! Madár-e a gólya? A gólya madár. Mily módon volt ez mondva? Állítva. Ezen mondat tehát *állító mondat*. (A t. felírja a táblára). Milyen mondat ez: Repül-e a gólya? Hát ez: A gólya repül. (A t. felírja a táblára).

Olvassátok a tábláról a mondatokat. „Madár-e a gólya?” Milyen mondat ez? Mi van a végén? Kérdőjel. Olvassátok a második mondatot! „A gólya madár.” Milyen mondat ez? Állító mondat. Mi van a végén? Pont. (Folytatás). Mit kell tenni a kérdő mondat végére? Mit kell tenni az állító mondat végére?

Milyen betűvel vannak kezdve az egyes mondatok? Nagy betűvel. Milyen betűvel kell írni az egyes mondatok kezdő betűjét?

Nézzétek meg a táblán ezen szót: gólya. Milyen betűvel van ebben írva a *j* hang, egyszerű *j*-vel-e vagy *ly* kettős betűvel? Mondjatok oly szokat, melyekben a *j* hangot *j*-vel, mondjatok olyanokat, melyekben *ly*-nal írják. (I. vezérk. II. oszt. 64. l.).

1-ső gyakorlat.

1. A szem lát. A fül hall. Az orr szagol. stb. (lásd a nyelvtani gyakorló könyvet).

Olvasd az 1-ső gyakorlatból az 1. szám alatti első mondatot! „A szem lát.“ Mi az, a mit elolvasztál? Mondat. Miért? Miről mondunk itt valamit? A szemről. Ez a szó tehát: „szem“ miféle tagja a mondatnak? Mit mondunk a szemről? (lát). Mivel ezen szóval állítunk az alanyról valamit, ezen szó: „lát“ miféle tagja a mondatnak?

Miféle szóval van itt kifejezve az alany? Hát az állítmány?

Fejtegesd tovább az 1-ső szám alá tartozó mondatokat, megmondván mindegyiknél, melyik az alany, melyik az állítmány? Miféle szóval van kifejezve az alany, mifélével az állítmány?

Miféle szóval van kifejezve az alany az első szám alatt álló mindegyik mondatban? Tárgy névvel.

A tárgynevet máskép *főnévnek* nevezik. A főnévvel is tehát tárgyat nevezünk meg.

Miféle szóval van kifejezve az állítmány az 1. sz. alatt levő mindegyik mondatban? Cselekvés szóval. A cselekvés szót máskép *igének* nevezik. Az ige szó is tehát cselekvést jelent.

Gyakorlat élőszóval. Fejtegessétek az 1. szám alatti mondatokban előjövő szokat, megmondván, melyik szó a névelő, a főnév, az ige?

Miféle szók ezek: tábla, asztal, szék? stb. jövők, megyek, irok? stb. (A gyermekeket most már szoktatni

kell, hogy nyelvtani műszókkal nevezzék meg az előjövő beszédrészeket).

Mondjatok főneveket, igéket!

Fejtegesd a 2. szám alatt levő mondatokat, megmondván, melyik az alany, az állítmány, mi-féle szóval van kifejezve az alany, az állítmány? Mit nevezünk személyt helyettesítő szónak?

Miféle szókkal van kifejezve az alany a 2-ik szám alatt álló mindenik mondatban? Személyt helyettesítő szóval.

A személyt helyettesítő szót a nyelvtanban személyes névmásnak nevezzük.

A személyes névmás is tehát oly szó, mely *valamely személy neve helyett áll.*

Gyakorlatok. Nevezd meg a személyes névmásokat. Melyik az első személyes névmás? Melyik a második, melyik a harmadik az egyes — a többes számban?

Fejtegezzétek a 2. szám alatt levő mondatokat, megjelölván azokban a személyes névmásokat, az egyes és többes számmal kifejezett mondatokat.

Fejtegesd a 3. szám alatt levő mondatokat, megmondván, melyik az alany, melyik az állítmány? s mi-féle szóval van kifejezve az alany, az állítmány?

Miféle szóval van kifejezve az állítmány a 3. sz. alatt álló mindegyik mondatban? Milyenség szóval.

A milyenség nevet máskép melléknévnek nevezik. Micsoda szót nevezünk milyenség szónak?

A melléknév is tehát oly szó, mely valamely tárgynak a minőségét jelenti.

Gyakorlatok. Jelöljétek ki a 3. sz. alatti mondatokból a mellékneveket. — Miféle szók ezek: fehér, fekete, nagy, kicsiny stb.? — Mondjatok mellékneveket.

Fejtegetessétek a 4. szám alatt levő mondatokat, megmondván, miféle szóval van kifejezve az alany, az állitmány?

Ha e helyett: tanító tanít titeket? — ezt kérdezem: *Ki* tanít titeket, — ekkor a „ki“ szó mely szó helyett tétetett? E helyett: tanító. A „ki“ szó tehát név helyett álló szó, azaz *névmás*, még pedig, mivel vele kérdeni szoktunk, kérdő *névmás*.

Ha e helyett: a tűz égetett meg? ezt kérdezném: *mi* égetett meg? — Ekkor a „mi“ mely szó helyett áll? — E helyett: tűz. A „mi“ szó is tehát név helyett álló szó, vagy *névmás*, még pedig, mivel vele kérdezni szoktunk, kérdő *névmás*. Kérdő *névmások* még a következők is: *kicsoda, micsoda, melyik*. (A gyermekek figyelmeztetendők a ki, kicsoda, mi, micsoda használatára. Ki, kicsoda személyre, mi, micsoda dologra vonatkozik).

Gyakorlatok. Jelöljétek ki az ötödik szám alatt levő mondatokban a kérdő *névmásokat*. Melyek a kérdő *névmások*? Mikor használjuk ezt: ki, kicsoda, mi, micsoda?

Ha ezt kérdezem: ki hallja az én beszédemet? erre felelhettek így is: én hallom, felelhettek röviden így is: én. Ha így feleltek: én hallom, akkor teljes mondatban feleltetek. Ha csak röviden szoltok így: én, akkor nem teljes, vagy rövidített mondatban feleltek. Ezen mondatban: én hallom, megvan-e az alany is, az állítmány is? A teljes mondatban megvan mind az alany, mind az állítmány. Ezen nem teljes mondatban: „én“ csak melyik mondattag van meg? Az alany, hiányzik belőle a mondatnak egyik főtagja, az állítmány, azért nem teljes mondat.

Ha ezt mondom: figyelj! melyik mondattag hiányzik ebből? — Az alany. *A nem teljes mondatokból majd az alany, majd az állítmány hiányzik.*

Gyakorlatok. Fejtegetése az 5. és 6. szám alatti mondatoknak. „Ki lát“? Milyen mondat ez? Teljes-e, vagy nem teljes? Miért teljes? Mert benne megvan mind az alany, mind az állítmány. Olvasátok a rá következő feleletet. „Én.“ Teljes mondat-e ez? Miért nem teljes? Mert hiányzik belőle az állítmány. Hogy lenne teljes mondatra kiegészítve? stb.

Gyakorlatok élőszóval. 1. Feleljetek a kérdéseimre nem teljes mondatban. Milyen a tábla? Fekete. Most feleljetek teljes mondatban. A tábla fekete stb.

2. Olvassátok az 5. és 6. szám alatti mondatokat s jelöljétek ki, melyek azokban a teljes, melyek a nem teljes mondatok?

3. Jelöljétek ki az 5. pont alatti mondatokból a kérdő mondatokat, a megelőző pont alattiakból az állító mondatokat, a második pont alattiakból a tagadva állítókat.

4. Olvassátok a 6. szám alatti mondatokat. Mily móddal vannak ezek mondva? — Parancsoló móddal.

Vannak állító, tagadva állító, kérdező s parancsoló mondatok.

5. Mondjatok állító, tagadva állító, kérdező s parancsoló mondatokat. Keressünk ilyeneket az olvasókönyvből is.

Olvassátok a 7. pont alatti mondatokat. „Az ember lát, hall“ stb. Az első mondatban melyik szó az alany? Melyik az állítmány? Melyik a második mondat? — Hall. Milyen mondat ez? — Nem teljes mondat. Mi hiányzik belőle? — Az alany. Ha ki akarnátok egészíteni, mely szó lenne az alanya? — Az ember. Olvassátok a következő nem teljes mondatokat s egészítsétek ki mindegyiket az alatta értendő alanyval! — Az ember hall, az ember szagol, az ember izlel, az ember tapint. Tehát mindegyik mondatnak melyik az alanya? — Az ember. Ezen cselekvések tehát: lát, hall, szagol stb. mind kiről mondatnak? A helyett tehát, hogy minden mondatnál ismételnők e szót: „az ember“ csak egyszer mondjuk ki, s így lesz több mondat egy mondatban összevonva, egy mondatban egy alany, több állítmány.

Olvassátok a következő mondatot. „A szem, fül stb. érzékszervek.“ Mely tárgyakról mondjuk, hogy azok érzékszervek? Miféle tagjai ezek a mondatnak? Hány alany van ebben a mondatban? Melyik az állítmány? Hány állítmány van a mondatban? Alkossatok ezen mondatokból öt külön mondatot. Az elolvasott mondatban tehát a helyett, hogy mindegyik alanynál ismételnők a közös állítmányt, csak egyszer mondjuk ki, mint a mely mindegyik alanyra illik.

Vannak oly mondatok, melyekben egy alany, több állitmány, s viszont melyekben több alany, egy állitmány van. (Összevont mondat).

Nézzétek meg, hogy az állitmánytagok közé micsoda jel van téve? — Vonás. Hát a másik mondatban az alanyok szinte miféle jellel vannak elkülönítve? Ezen két alany közt: „nyelv és ujj” van-e vonás? — nincs, mert ezek és-sel vannak összekötve.

Ha valamely mondatban egynél több alany vagy több állitmány van s nincsenek és-sel összekötve, ezen mondattagok (mint egyneműek) vonással különítettnek el.

Írásbeli feladványok. (lásd a gyakorló könyvből az 1-ső gyakorlat alatt).

A gyakorló könyvben foglalt tételek tárgyalása. *)

2-ik gyakorlat.

Mi az A B C? Mi a tábla? Mi az ágy? Mi a ház? Micsoda Pest? stb. Milyen a szén? Milyen a hó? stb. (Lásd a gyakorlat folytatását a gyakorló könyvben).

Gyakorlat élőszóval. A t. végig olvastatja a kérdéseket a gyakorló könyvből s kívánja, hogy azokra feleljenek

*) Minden fokozat befejezésekor az élőszóval tett gyakorlatok után következik a gyakorló könyvben foglalt tételek tárgyalása, mely következőleg megy végbe:

1. felolvastatja a tanító az oda tartozó tételeket egyenként. Mindegyiknek elolvasása után kérdést tesz, mi foglaltatik azon tételben?

2. Elmondattja annak tartalmát könyv nélkül, mint a mely már különben is ismeretes a gy. előtt a megelőzők után.

3. A tételt világosítja még egyszer példákkal, hogy még jobban bevésse a gyermek elméjébe.

4. Felhagyja a tételeket megolvasgatásra.

majd teljes, majd nem teljes mondatokban, pl. az a b c könyv. Mi az a b c? — Könyv.

Írásbeli feladványok. (Lásd a gyakorló könyvet).

3-ik gyakorlat.

Miket tesz a tanító? Miket tesz a tanuló? Miket tesz a szántóvető? stb. Mik (mely tárgyak) fehérek? Melyek a költöző madarak? (L. tovább a gyakorló könyvet).

Gyakorlatok előszóval. A t. olvastatja a 3. gyakorlatban feltett kérdéseket s kívánja, hogy a kérdésekhez képest feleljenek oly mondatokban, melyekben egy alany s több állítmány vagy több alany egy állítmány van, pl. a tanító olvastat, irat, számoltat, int, parancsol stb. Mondat a gyermekekkel hasonló szerkezetű mondatokat.

Írásbeli feladványok. (lásd a gyakorló könyvet).

2. §.

Olvasmány-tárgyalás. Írásjelek. A fő- és melléknevek főbb nemei.

8-ik olvasmány. (I. G. olv. k. III. oszt.)

A kisértés.

Tárgymagyarázat. Mivel ezen olvasmányban a párbeszéd főtartalma az egésznek terjedelméhez képest kevésből áll és az olvasmány természetéből folyólag szétszórtan adatik, s ennél fogva nem lehet várni, hogy a gyermek át-olvasás után hiven felfogja a történet lényegét: czélszerűen jár el a tanító, ha a részletes tárgyalást megelőzőleg maga beszéli el a főtartalmat s azután megy át a magukban véve is érdekes és tanulságos részletek magyarázatára. A tanító előzetes elbeszélése azon előnyt is nyújtja, hogy általa ápoltatik a nyelvérzék, a felfogás, a kedélyhangulat. E célból a tanító meghagyja, hogy kiki az olvasmányt magában előre átolvassa. Az értelmezést megelőzőleg az olvasmány tartalmát a t. körülbelől következőleg beszélheti el.

A „Kisértés“ czimű olvasmányban az adatik elő,

hogy Miska és Jancsi az uton egy csomagban 80 forintot leltek. Jancsi rá akarta venni Miskát, hogy osztozzanak meg a pénzen; de Miska nem állott rá; azt mondta, hogy a pénz nem az övék, hanem azé, a ki elvesztette; a pénzt tehát ennek kell, mint tulajdonosnak visszaadniok. Ha a talált pénzt megosztva magoknak tartanák meg, tolvajok lennének. Jancsi átlátta, hogy Miskának igaza van, s elállott szándékától.

Olvasd a czimet! „A kisértés.“ E szó értelmét akkor fogjátok fel világosan, mikor az egész olvasmányt végig olvassátok!

(A tanító felolvastatja a két első szakaszocskát). Hová mentek Miska és Jancsi? Micsoda rövidebb utat választottak? Mit tett Jancsi, a mint a gyalog ösvényen beszélgetve haladtak? Mit mondott Miskának? (Szómagyarázat, gyalogösvény, fűzes).

Olvasd tovább! „Miska. Hiszen az pénzcsomag stb.“ Hogy kiáltott fel Miska? Honnan tudta meg, hogy a csomagban pénz van? Mire figyelmeztette Miska Jancsit, midőn ez a csomagot fel akarta bontani?

Jancsi úgy gondolkozott, hogy ha valaki valamit lel, az *azé*, a ki meglesi. Helyesen gondolkozott-e? Helyes-e a talált jószágra alkalmazni szokott azon ismeretes példabeszéd: nem azé a veréb, a ki elszalasztja, hanem a ki megfogja?

„Miska. Nekünk azt kell felkerestetnünk“ stb. Mit mondott Miska, miként kell felkerestetni azt, ki a pénzt elveesztette? — Ha tehát ti pénzt vagy valami értékes dolgot találnátok, miként járnátok el a tulajdonos felkerestetésében? Jó volna-e a talált jószágot egyszerre odaadni annak, a ki azt magáénak állítja? Fájdalom! vannak oly gonosz emberek, kik a másét magokénak vallják, csak-hogy a talált jószágot eltulajdonítsák? Ha a talált dolgot az előljárókhoz viszzük, ezek megkivánják, hogy a jelentkező be is tudja bizonyítani, hogy a talált jószág az övé.

„Jancsi. És ha senki sem“ stb. Mit mondott Miska, csak mely esetben lehet a talált dolgot a találónak meg-

tartani? J. úgy nyilatkozott, hogy szeretné, ha senki sem jelentkeznék a pénz tulajdonosának. Mi vezette Jancsit e bűnös kivánságra? A pénzre való nagy vágyakozás. A nagy pénzszeretet bűnre, különösen mások megcsalására, megkárosítására vezet.

„Jancsi. De Miska, te stb.“ A nagy pénzszeretet miatt még utoljára micsoda fogással akarta Jancsi Miskát rábirni, hogy a pénzt tartsák meg magoknak?

„Ugy sem látott senki, mondá, hallgassuk el a dolgot, mintha nem találtunk volna semmit.“ Csak gonosz emberek cselekednek azon okból roszat, hogy azt nem látják. Ha az emberek nem látják is valakinek gonosz cselekedetét, van-e, a ki azt látja? Ki az? Azonban felfedeztetik-e a rosz cselekedet előbb-utóbb? (Példabeszéd: a roszat a tyúk is kikaparja).

„Miska. (hirtelen közbevágva) stb.“ Sikerült-e Jancsinak a gonosz rábeszélés? (Kisértés). Mely szavakkal állott ellent Miska a Jancsi rosz szándoku kísértésének?

Hatottak-e Miska kemény szavai Jancsira? Megirtózt-e Jancsi a tolvajság elkövetésétől? De mégis kellemtelen volt-e neki a pénztől elesni? Mire intette az okos Miska Jancsit? Mi okoz a becsületes embernek több örömet, az-e, ha a más elidegenített jószágát magának megtartja, vagy ha azt tulajdonosának visszaszolgáltatja?

Végre győzedelmeskedett-e Miska érényessége Jancsi kísértésein? Miként nyilatkozott végre Jancsi? Mely szavakkal végezte be Miska beszédét? Kinek a szavaira hivatkozott?

Egyik gyermek a másikat sokszor roszra kísérti, roszra akarja rávenni (példák, mikre?). Ha valaki rosz cselekedetre akar benneteket rábeszélni, jusson eszetekbe az érényes Miska, és szilárdul álljatok ellen a roszra kísértésnek. Jusson eszetekbe a „Szentfogadás“ „Éltem a munkának s becsületnek szánom.“

Nyelvtani feldolgozás. A 8. olvasmányban előfordul mindenféle írásjel. Ezeket a tanító a gyermekekkel felke-resteti, s minden ujonnan előjövő írásjelt felír a táblára, hogy onnan áttekinthetőleg szemléltethesse s megnevezteti egyenként. Azután az olvasmány olvastatása közben ism-

telteti, a mit a II. osztály tanult az írásjelek használatáról, jelesül: az írásjelek az olvasmányban az időszünetet jelölik. Az írásjelek a mondatok egymástól elkülönítésére szolgálnak. Az írásjelek megkönnyítik az olvasottak felfogását, megértését. (A t. felvilágosításul írjon fel a táblára a gyermekek előtt még ismeretlen olvasmányból néhány mondatcsoportot írásjelek felrakása nélkül s próbálja leolvastatni).

A *pont* teljesen bevégzett mondatok után tételik (8. olv. 1-ső pont). A vonást egyes mondatok elkülönítésére használják (8. olv. 2. pont). Az idézőjelt akkor használjuk, mikor valakinek szavait idézzük (8. olv. 2. szakasz. „nézd csak stb.“). A felkiáltójelt akkor használjuk, mikor indulatot fejezünk ki (2. szakasz. Mit kaptam! — — — Isten adta!) A felkiáltójelt megszólításkor is használjuk (4. szakasz. 2. sor. „Miska! osszszuk meg stb.“). A kettős pontot használjuk, mikor írott vagy mondott szavakat idézünk (3. szakasz — — „rá is van írva: „tartalma 80 frt“). A kérdőjelt kérdő mondatok után használjuk. (De hát kié is lenne másé? 6. szakasz). Nyugjelt használnak, mikor az olvasástól kissé huzamosan kell megszűnni (4. szakasz. — — — 40 forint jut — s azzal stb.). Nyugjelt gondolatjelnek is használnak, mikor t. i. az olvasmányban a gondolat (a mondat) félbeszakittatik s az olvasóra bizatik, hogy gondolja ki, a mi a mondatból hiányzik (16. sz. „hiszen úgy sem látott — —“). A rekeszjelt a mellékelt mondatnak a rendes beszédűtől való elkülönítésére használjuk, (17. és 18. sz. „Miska (hirtelen közbevéágva) — tehát — — Jancsi (megütődve), tolvajok? stb.).

Ismételve megjegyzem, hogy mindazokat, melyek itt az írásjelek használatáról elmondattak, az olvasásközben intézendő kérdések és magyarázatok által kell megvilágosítani. Az eljárásra vannak mintaleczkék is adva a „vezérkönyv“ első kötetében (I. és II. oszt.). Az írásjelek bővebb s szabatosabb ismertetése és tanításmódja lassanként a mondatszerkezetek növekedő ismeretével párhuzamban, végre összefoglalva a két évi tanfolyam bevégzésével adatik e „Vezérkönyv“-ben.

Mivel ezen olvasmány igen gazdag a gyermek élet-

körébe eső gondolatok és indulatok változatosságában, azért nagyon alkalmas arra, hogy felolvasása és olvastatása által a gyermekben a szünetek kellő kitartása és a helyes hangnyomatékkal való olvasás iránti érzéket ápoljuk, szilárdítsuk. Ez okból, miután a gyermekek ezen olvasmányt a magyarázat után átértették, olvassa fel a t. az egészet egyfolytában mintaszerűleg, azután olvastassa fel a jobb, majd gyengébb olvasókkal, hogy figyeltetés és utánzás által a szünetek kellő kitartását és a helyes hangnyomatékot lehetőleg elsajátítsák.

Előismeret a tulajdonnévről az olvasmány alapján.

A 8. olvasmányban kik beszélgetnek együtt? (Miska és Jancsi). Miféle nevek ezek, fiu- vagy leánynevek-e? Van-e minden gyermeknek saját neve? Nevezzetek fiu neveket, leány neveket. Van-e még a házi állatoknak is saját nevök? Mi a neve a ti lovatoknak, kutjátoknak? stb.

4-ik gyakorlat. (1. a gy. k.)

Mi a te neved? Hát a tiéd? A te neved nem illik N...re, az övé te rád. Minden embernek van külön neve.

Hogy hívják a mi helységünket? Nevezzetek meg több helységeket is. Nevezzetek valamely várost. A helységeknek és városoknak is külön-külön tulajdon nevök van. Nevezzetek meg magyarországi folyókat, hegyeket! stb. Rendesen az embereknek, házi állatoknak, városoknak, faluknak, hegyeknek, folyóknak, tavaknak, földrészeknek, országoknak tulajdon nevök szokott lenni.

Az oly nevet, mely csak egy tárgy neve, *tulajdonnévnek* mondjuk.

Gyakorlat. Jelöljétek ki a gyakorlatban levő

tulajdonneveket, megmondván, melyik azok közül embernek, falunak, városnak stb. tulajdonneve.

Vizsgáljátok meg, milyen kezdő betűvel vannak írva a tulajdonnevek!

A tulajdonnevek nagy kezdő betűvel iratnak.

Ez a név: „gyermek“ rád illik-e? Hát te rád? Rá illik-e közösen mindnyájotokra? Rátok illik, mert ti mindnyájan hasonlók vagytok egymáshoz abban, hogy 15 éves koron alól vagytok. A 15 éves koron alól levőket nevezik gyermekeknek.

Ez a név: „Könyv“ rá illik-e a te könyvedre? Hát a tiedre? — — Rá illik-e közösen mindnyájatokéra? Miért? Miben hasonlók azok egymáshoz? (levelek, sorok, betűk).

Az oly főneveket, melyek nem csak egy, hanem több hasonló tárgyra is illenek, közös főneveknek nevezük. Mi a közös főnév?

Gyakorlat élőszóval. Közös főnév-e ez: tábla? Miért? Mert nem csak egy, hanem több ehez hasonló tárgyra is illik. Közös főnevek-e ezek: ház, templom stb. Miért?

Fejtegetsetek a 4. gyakorlatban levő mondatokat, megmondván, melyik szó tulajdon-, melyik közös főnév?

Jelöljétek ki az olvasókönyv 92. olvasmányából (Magyarország) a tulajdon- és közös főneveket.

Az ide vonatkozó nyelvtani tételek tárgyaltnak a gyakorló könyvből a fenjelölt eljárás szerint.

Írásbeli feladványok. (1. a gy. könyvet).

5-ik gyakorlat. (1. a gy. k.)

Gondoljátok a templomra, a toronyra, a fára stb. Észrevehető tárgyak-e a templom, a torony, a fa stb.? Mely érzékünk által észrevehetőek? A látás

által? Észrevehető tárgy-e a hang? Mely érzékek által veszitek észre? Hallás által. Érzéki tárgyak-e tehát a templom, torony, ház, hang stb.? Tehát azon főnevek is, melyekkel ezen tárgyakat nevezzük meg, érzéki tárgyakat jelentő főnevek.

Azon főneveket, melyek érzékeink által észrevehető tárgyakat jelentenek, nevezzük érzéki tárgyakat jelentő, vagy röviden érzéki főneveknek. Miket nevezünk érzéki főneveknek?

Számláljatok érzéki tárgyakat jelentő főneveket.

Van-e minden embernek lelke? Láthatjuk-e a lelket? Van-e annak alakja, mint az állatnak, a növénynek vagy bármely érzékelhető tárgynak? A lelket nem láthatjuk, nem érzékelhetjük, a lelket csak gondolatainkkal foghatjuk fel, t. i. hogy az bennünk ért, itél. Ez a főnév tehát: „lélek“ nem érzékelhető, hanem *gondolati tárgyat* jelent, azaz olyat, melyet csak gondolatinkkal foghatunk fel. Öröm, szomorúság stb., milyen tárgyat jelentenek?

Az olyan főneveket, melyek csak gondolatunkkal felfogható tárgyat jelentenek, gondolati (elvont) főneveknek nevezzük. Mi a gondolati főnév?

Gyakorlatok élőszóval. Az 5. gyakorlatban az 1. szám alatt vannak gondolati főnevek, olvassátok ezeket. „Az emberben van értelem.“ Melyek itt a főnevek? „Ember“ érzéki főnév-e vagy gondolati? Miért érzéki? „Értelem“ milyen főnév? Miért gondolati főnév? Mert jelentését csak gondolatban foghatjuk fel. Értelem az, mi bennünk itél, a mi például megítéli, mi a jó, mi a rossz. Olvassuk tovább. „Érzés“ milyen főnév, mint jelent? Van bennünk valami, mi a kedves vagy kedvetlen hatást, pl. örömet,

fájdalmat megérzi, ez az érzés. „Akarat“? Az akarat bennünket cselekedetre indít stb.

Figy. A t. ne hagyja értelmezés nélkül az itt és alább előjövő gondolati fő- és melléknevek jelentését. Itt nem egyéb czéloztatik, mint hogy kezdetét vegye a fogalom-szók létezésének öntudatra hozása, mint a mit már tovább nem nélkülözhetünk.

Milyen színű a tábla, a fal? Észrevehetjük-e érzékeinkkel a fekete, fehér stb. színt? Ezek a melléknevek tehát: fekete, fehér, érzékelhető minőséget jelentenek. — —

Az oly mellékneveket, melyek érzékeinkkel észrevehető minőséget jelentenek, érzéki mellékneveknek nevezzük.

Miket nevezünk érzéki mellékneveknek? Mondj érzékelhető minőséget jelentő mellékneveket.

Ha egy gyermekről azt mondom: hanyag, érzékelhető minősége ez a gyermeknek? Ezen minőséget csak gondolatommal foghatom fel. Hanyag például az, a ki kötelessége teljesítését elmulasztja.

Gyakorlatok élőlőszóval.

1. A gyermekek olvassák a gyakorló könyvből a második szám alatti mellékneveket. „Van ember jó.“ Melyik ebben a melléknév? Milyen melléknév jelentésére nézve? — gondolati. Gondolatunkkal ezen minőséget így foghatjuk fel: jó az, ki másokat nem bánt, nem sért, a ki szeret jót tenni stb. „Rosz“ milyen melléknév? Mi az értelme? — Rosz az, a ki másokat bántalmaz, megsért, megkárosít. (Folytatás egyszerű magyarázatokkal).

2. Fejtegessétek a 3. szám alatti mondatokban előjövő szokat, megmondván, melyek az érzéki, melyek a gondolati fő- és melléknevek.

3. Jelöljétek ki az olvasókönyv második olvasmá-

nyában („A szegény leány“) előforduló érzéki és gondolati fő- és melléknéveket.

4. A tételek tárgyaltnak a gyakorló könyvből.
Írásbeli feladványok. (l. a gyakorló könyvet).

3. §.

Többes számú ragok. A szók hangzásukra nézve.

6-ik gyakorlat.

A ház szegletes

A házak szegletesek

Az asztal butor

Az asztalok butorok.

s. t. b. (l. a gyakorló könyvet).

Olvassátok az első mondatot. „A ház szegletes.“ Egyes számban van-e ez mondva, vagy többesben? (A gyermekek ismerik már a többes számot). Olvassátok a vele egy vonalban levő mondatot. „A házak szegletesek.“ Milyen számban van itt az előbbi mondat átfordítva? Melyek itt a többes szám ragai? — *ak, ek.* (Folytatása a többi mondatok ekkénti fejtegetésének).

Mondjátok el a többes szám ragait. Felirom a táblára: *k, ak, ek, ok, ök.*

Ezen szóhoz: *ház*, illenék-e ezen rag: *ek*? (házak). Hát ehhez: szegletes. illenék-e ez a rag: *ak*? (szegletesak). Tehát nem mindegy, akármelyik szóhoz akármelyik ragot kapcsoljuk. Hogy mely szóhoz mely rag jön, attól függ, hogy a szóban milyen hangzásu magánhangzók vannak.

Ebben a szóban: *ház*, melyik a magánhangzó? Milyen hangzása van az *a* hangnak, vastag-e vagy

vékony? — vastag. Az *a* vastagon hangzó magánhangzó.

Ebben a szóban: szegletes, mely magánhangzók vannak? Oly vastagon hangzik-e az *e*, mint az *a*? Az *e* vékonyan hangzó magánhangzó.

Az *a* hangzón kívül vannak még más vastagon hangzó magánhangzók is, u. m. *o*, *ó*, *u*, *ú*.

Felirom a táblára mindegyik vastag hang magánhangzót és hangoztatom. Vettétek-e észre, hogy mindegyik vastagon hangzik?

Az *e* hangzón kívül vannak még más magánhangzók is, melyek vékonyan hangzanak, ezek az *ö*, *ő*, *ü*, *ű*. Felirom a táblára mindegyik vékony hang magánhangzót s hangoztatom. Vettétek-e észre, hogy ezek vékony hangzatuak?

Vannak még oly magánhangzók is, melyek sem nem egészen vastagon, sem nem egészen vékonyan, hanem a vastag és vékony közt hangzanak. Ezek az *é*, *i*, *í*. (A tanító ezeket is felírja és hangoztatja).

E szerint a magánhangzók hangzásukra nézve háromfélék, u. m. vastag, vékony, és középhanguak. A vastaghanguakat nevezik máskép *alhanguaknak*, mert a vastag hang rendesen alant hang. A vékony hangukat nevezik *felhanguaknak*, mert a vékony hang fenthangzik. A középhangzásuakat nevezik máskép *éleshanguaknak*, mert élesebben hangzanak, mint az al- és fenhangok.

E szerint *alhanguak* az *a*, *á*, *o*, *ó*, *u*, *ú*.

Felhanguak az *e*, *ö*, *ő*, *ü*, *ű*.

Éles hanguak az *é*, *i*, *í*.

(A gyermekek megtanulják).

Mily hangzók fordulnak elő ezen szókban:

alma, bátor stb.?

Amely szóban alhangu magánhangzók vannak, maga az egész szó is alhangu szó.

Mily hangzók fordulnak elő ezen szókban: nedves, öröm stb.?

Amely szóban fenhangu magánhangzók vannak, maga a szó is fenhangu szó.

Mily hangzókat foglalnak magokban ezen szók: pénz, víz stb.?

Amely szóban éles hangu magánhangzók vannak, maga az egész szó is élelhangu szó.

Mily hangzók jönnek elő ezen szókban; véka, ital stb.?

Amely szóban élelhangu magánhangzóval alhangu magánhangzó vegyül, az a szó alhangu szó.

Mily hangzók vannak ezen szókban: étel, vizes stb.?

Amely szóban élelhangu magánhangzóval felhangu magánhangzó vegyül, az a szó fenhangu szó.

Mily hangzók vannak ezen szókban: gyertya, hernyó, Bábel stb.

Alhangu magánhangzó felhanguval ritkán vegyül. Ha az ilyenekben az utolsó tagban lévő magánhangzó alhangu, az egész szó is alhangu, ha az utolsó tagban lévő magánhangzó felhangu, az egész szó felhangu.

Gyakorlat. Hangzásukra nézve milyen szók ezek: alma, ásó, út, gyermek, öröm, erdő, szék, síp, kigyó, béka, égér, deszka, Sámuel?

Fejtegetése az olvasókönyvből egyes szóknak hangzásukra nézve.

Olvassátok a tábláról a többesszámragokat. Milyen hangu rag az *ak*? az *ok*? az *ek*? az *ök*? Melyek az alhangu többesragok, melyek a felhangu többesragok?

Most vegyünk fel egy alhangu szót: „ablak”. Mondjátok ezt többes számraggal. Ablakok. Milyen ragot vett fel, alhangut-e vagy felhangut? Alhangut. Illenék-e hozzá felhangu rag (ablakek, ablakök). Most vegyünk fel egy felhangu szót: „gyermek”. Mondjátok ezt többesszámraggal. Illenék-e hozzá alhangurag? (gyermekak, gyermekök).

Alhangu szók alhangu ragot, felhangu szók felhangu szók felhangu ragot vesznek fel.

Vegyünk fel egy éles hangu szót: „viz”. Mondjátok többesrággal (vizek). Mily hangu ragot vett fel? felhangut. Vegyünk fel egy másik éleshangut: „síp”. Mondjátok többesrággal (sípok). Milyen hangu ragot vett fel? Alhangut.

Az éleshangu szók majd al- majd felhangu ragot vesznek fel.

Gyakorlatok élőszóval a gyakorló- és olvasókönyvből. Fejtegetés közben megjelöltetnek az al- fel- és éleshangu szók és többesszámragok az ide tartozó szabályok alkalmazásával.

A tételek tárgyalása a „gyakorló könyvből”.

Írásbeli feladványok. (l. a gy. k.).

Figyelmeztetés. A tanító figyelmeztesse a tanulókat alkalmilag azon nyelvtani jelenségekre, illetőleg változásokra, melyek némely szókban a rag felvételekor előfordulnak, pl. alma-almák (ékezetnyerés), kéz-kezek (ékezetvesztés), öröm-örmök (hangugratás), ló-lovak (hangfelvétel), tó-tavak (hangváltozás), anélkül, hogy szabályok tanításába vagy e részben tüzetesebb gyakorlatokba bocsátkoznék.

4. §.

Olvasmánytárgyalás. Az igék főidői szám, személy.23. *Olvasmány.* (G. olv. k. III. oszt.)**A kis madár.**

Tárgymagyarázat. Rendesen mily helyeken szoktak fészkelni a kis madárkák, pl. a fülemile, a csiz stb.? Sűrű fás helyeken (ligetekben) Mit gondoltok, miért fészkelnek rejtett helyeken? Hogy elrejthessék magokat és fiaikat a veszély ellen, hogy fészkökre rá ne találjanak. Okosságra mutat-e ez a kis madárkákban? A kis madárkák leginkább szeretnek lenni fészkeik közelében, hol kis családjuk van. Mit gondoltok, miért? Mert szeretik fiaikat, s vigyáznak azokra. Mivel szokták kijelententeni szeretetöket, örömetket? Csevegéssel, csicssergéssel, énekléssel.

Amiről most beszélgettünk, így írja le az előttünk lévő kis versecske (a t. felolvassa hangzatosan)

Sűrű ligetben a kis madár

Tanyája mellett csevegve jár.

S hiven vigyáz a bokor körül,

Melyben kicsinyke családjá ül.

Elmennek-e a gyermekek sokszor a kis madárkák fészkrét felkeresni? Miért? Azért, hogy elpusztítsák, kis fiait a fészekből kiszedjék? Nyomozzák-e azt fönt, alant? Mit gondoltok, aggódik-e a kis anyamadár, mikor ezt látja? Miért van ez? Van-e a kis madárban érzés? Csak ugy szereti-e ez fiait, mint az anya gyermekeit? Tehát a kis madárt csak ugy aggodalom epesztí, mint az anyákat, mikor fiait veszély fenyegeti. Ilyenkor már nem vígan cseveg, hanem panaszos hangokat ad, s csak akkor kezd ismét vígan csevegni, ha látja, hogy fészkrét és fiait nem bántották, ha a vész elvonult.

Ezt így írja le kis versünk:

„S ha orkezekkel a gyermek jön“ stb.

Nagy szívtelenség-e elpusztítani as ártatlan madárkák fészkrét? Meg fogjátok-e ti azokat kimélni?

Emlékeztek-e, mit olvastatok mult évi olvasókönyvetekben ily cím alatt: „a madarak“ (134. olv.). Mi történt, midőn némely oktalán gyermekek elpusztították a gyümölcsös kertek közül az ártatlan madarak fészkeit? Mik lepték el a gyümölcsfák ágait? Mit tettek a hernyók? Termettek-e a fák jóízű gyümölcsöket?

Nemcsak szívtelenség, hanem oktalanság is, különösen az éneklő madarak fészket pusztítani (miféle éneklő madarakat ismertek?)

Kiszámították, hogy egy pár éneklő madár 6 kis fiával az etetés ideje alatt más férgéken kívül 3 ezer hernyót emészt fel. Ennyi hernyó, míg megnő, egy nagy fáról lepusztítja a leveleket. A leveletlen fák nem termenek. Tehát egy pár éneklő madárnak egy egész fa termését lehet köszönni.

Nyelvtani tárgyalás. Figyelmeztetés a verssorokban foglalt szótagok számára, a végtagok egyenlő hangzatára, az egésznek hangzatosságára. Mintaszerű felolvasás.

Mit olvastunk, mit tesz a kis madár a sűrű ligetben tanyája mellett? (csevegve jár). Mit tesz a bokor körül? stb. Mind az, amit a kis madár tesz, úgy adatik elő, mintha szemünk előtt történnék, tehát itt a cselekedetek jelen időben fejeztetnek ki.

Adjátok elő az egészet úgy, mintha ezelőtt, tehát mult időben történt volna.

Sűrű ligetben a kis madár
Tanyája mellett csevegve járt,
S hiven vigyázott a bokor körül,
Melyben kicsinyke családja ült. stb.

Az első két sorban melyik szóval változtattátok át a cselekvést mult időre? (járt). Miféle szó ez: jár? Mely időben van így: jár? Mely időben van így: járt?

16. Olvasmány. (G. olv. k. III. oszt.)

Az állatkinzó.

Tárgymagyarázat. A 16. olvasmánynak két része van. Az elsőben le van írva, mennyire kinzott egy kegyetlen gyermek minden kis állatot, melyet kézre kerithetett.

A másodikban intetnek a gyermekek, hogy az állatokat ne kinozzák. Felolvasom előttetek, azután ti fogjátok elolvasni.

Figyelmeztetés. Az egész olvasmány értelmezésére, kivált a 13. olv. után nem kívántatik beható tárgyalás, mert a vers kifejezései sem rejtenek magokban mélyebben keresendő gondolatokat. Csupán az indokokat kell kiemelni. t. i. hogy miért nem kell kinozni az állatokat. Mert minden állat Isten teremtménye, mert nekik is atyjok az Isten, mert megver érte az Isten (a könyv szavai).

Nyelvtani tárgyalás.)* Itéljétek meg, most történő, vagy már megtörtént, vagy ezután történendő dolgokat ad-e elő a 16. olvasmány, midőn így szól: „egy kegyetlen gyermek minden kis állatot, ha kezére került, ütött, vert, kinzott“ stb. (a 9. sorig). Mely időben vannak a megtörtént dolgokat kifejező igék? Keressük fel a 8 első sorban levő igéket s mondjuk meg, mely időben vannak azok?

Adjátok elő az állatkinzóról szóló elbeszélést úgy, mintha az jelenleg történnék. Az „egy“ szó helyett tegyétek ezt: némely.

Némely kegyetlen gyermek minden kis állatot, ha kezére kerül, üt, ver, kinoz, stb. (a 8. sorig).

Mely időben van ez az ige így mondva: került? Mely időben van így mondva: kerül? Mely időben van így mondva: üt? — ütött? stb.

14. Olvasmány. „Őszi dal.“ (III. oszt. olv. k.)

Tárgymagyarázat. Mondjátok valamely verset, melyet dalolni is tudtok. Hogy van a vers? Hogy van a dala? — Az olyan verseket, melyeket dalolni szoktak, vagy alkalmasok a dallásra, daloknak szokták nevezni. A 14. olvasmány egy kis „őszi dal.“ Azért nevezik őszi dalnak, mert az őszi időt írja le.

Hány szakasza van az esztendőnek? Melyek azok? Mi történik télen nagy hidegben a folyókkal, patakokkal?

*) Elfogadott paedagogiai elv, hogy a költemények nyelvtanilag ne bonczoltassanak. Minden az eljárástól függ. Ha az itt felvett három költemény az adott eljárással tárgyalatik, nem kell attól tartani, hogy ezáltal a költemény kedélyképző hatása legkevesebbé is gyengítettnek.

Befagynak. Mikor indulnak a patakok ismét folyásnak, csergezésnek? Mikor a tavaszi melegebb napok megérkeznek. Mi történik a fákkal, mikor az őszi hűvös napok beállanak? Levelei lehullanak. Ilyenkor erdők, berkek pusztává lesznek. Hova hullanak a levelek? A földre. Mivé lesznek a földre hulló levelek? Földdé. Mikor hajtanak ki újra a falevelek. Tavaszszal. Mikor nőnek ki újra halmokon, völgyeken a virágok? Mely madarak zengedezéseit lehet hallani tavaszszal?

Most elolvasom, mikép adja elő mindezeket a ki- „őszi dal.“ — „Ha beköszönt az őszi szél“ stb.

Láttatok-e már hervadt leveleket? Milyen szokot lenni a hervadt levél? Sárga, fonnyadt. Hasonlít-e a holt ember a hervadt levélhez? Miben hasonlít? Abban, hogy a holt ember színe is sárga és teste összeaszik. Mit mondtatok, mi történik a fákkal, virágokkal, ha a tavasz megérkezik? Ujra kileveleznek, újra élednek. Ebben is hasonlítunk a növényekhez, mert a halálból mi is feltámadunk (a vers együttes felolvastatása!)

Szóértelmezés. „Ha beköszönt az őszi szél“. Mit tesz az illedelmes gyermek, ha valakihez megy? Mikor szokot köszönteni? Mikor valahová megérkezik. Mikor mondhatók a télről, hogy beköszöntött? Mikor eljön, vagy megérkezik. Hát az őszi? Hát az őszi szélről? Mikép értitek hát ezen kifejezést: „Ha beköszönt az őszi szél“? Ha megérkezik az őszi szél.

„*Langy* tavasz.“ Milyen vizet nevezünk langynak? Mely nem felette meleg, mely mérsékelt melegségű. Mely évszakban vannak mérsékelt melegségű napok? A tavasz évszakban. Mikép értjük tehát ezt: „*Langy* tavasz.“ Mérsékelt melegségű tavasz.

„Ha ránk fú a halál szele.“ Van-e a halálnak szele? Ezen kifejezést nem szószerint, hanem úgy kell érteni, hogy valamint néha a szél meghervasztja a növényeket úgy a halál által mi is elhervadunk. Mikép fejeznéd hát ki más szavakkal ezt: ha ránk fú a halál szele? Ha meghalunk.

Nyelvtani tárgyalás. Felolvasom az „őszi dalt“ s ítéljétek meg, jelenleg történő, vagy már meg

történt, vagy jövőben történő dolog beszéltetik el az „ősz dal“-ban? — Jövőben történő dolog, mert az mondatik, hogy ha majd eljön az ősz, akkor lesz pusztává a berek, majd akkor lesz földdé a virág levél stb.

Keressétek fel azon igéket, melyek jövő időt fejeznek ki! (beköszönt, válik, lesz stb.)

„Ha beköszönt“, lehetne-e így mondani, ha be fog köszönni? „Pusztává válik“, lehetne-e így mondani: pusztává fog válni? stb. Tulajdonképp így volna a jövő idő: be fog köszönteni, fog válni stb. Ezek: beköszönt, válik stb. tulajdonképp jelenidők.

A jelenidő szolgál a jövőidő kifejezésére is.

Változtassátok át a 14. olvasmányban előforduló azon igéket, melyek a jövőidőt jelenidő alakjában fejezik ki, valóságos jövőidő alakjában (ha be fog köszönteni stb.). Jobban hangzik-e itt, ha a jövőidő jelenidővel fejeztetik ki?

7-ik gyakorlat.

„*A kis Julcsa szerette a baromfiakat*“ stb. (l. a gy. k.)

Mely időben szoktunk ebédelni, vacsorálni? Mely időben szoktunk felkelni? Az évnek mely szakában aratnak, szüretelnek stb.

Mindaz, a mit cselekszünk, időben történik.

Én most tanítalak titeket. Időben történik-e ezen én cselekvésem? Jelenleg történik-e? Ti figyelték most az én tanításomra. Jelenleg tesztetek-e ti azt? Ti az olvasókönyvből elolvastátok már „a kis Julcsa gazdasága“ című olvasmányt.

Elmult-e már azon idő, melyben ezt tettétek? Ti nemsokára haza fogtok menni. Mikor történik ez meg, ezután-e? Amit cselekszünk, az vagy jelen, vagy mult, vagy jövő időben történik, annál fogva az igéknek is, melyekkel cselekvést szoktunk kifejezni, három főidejük van, u. m. *jelenidő, multidő, jövőidő*.

Mondjátok el a személyes névmásokat az egyes számban. Melyikkel nevezünk első, második, harmadik személyt egyesben, — a többesben?

Ha ezt mondom: *én irok*, hány személy cselekszik akkor valamit, egy-e vagy több? Egy személy. Tehát az ige is egyesszámban van. Ha ezt mondom: *mi irunk*, hány személy cselekszik akkor valamit, egy-e vagy több? Több személy. Tehát az ige is többes számban van.

Az igének van egyes és többesszáma.

Ha ezt mondom: *én irok*, mely személyes névmáshoz van kötve az ige? Az első személyes névmáshoz. Tehát az ige is első személyben van, még pedig egyes szám első személyben.

Ha ezt mondom: *te irsz*, mely személyes névmáshoz van kötve az ige? A másodikhoz. Tehát az ige is második személyben van stb. (Folytatás.)

Tehát az igének van mind az egyes, mind a többesszámban három személye, u. m. első, második, harmadik személy.

A tanító felírja a táblára ezen igének: *ír*, először jelenidejét, azután mult, azután jövőidejét az egyes és többesszámban mind a három személyben s onnan a gyermekekkel együttesen leolvastatja.

Gyakorlat előszóval.

1. A tanító a jelentő mód három főidejében elmondhat több igét szám és személyben, majd névmás hozzáadásával, majd anélkül, csupán a nyelvérzékre támaszkodva.

2. Feladatokat ad annak eltalálására, hogy az ige melyik időben, számban és személyben van, pl. *tanítunk*, jelenidő, többesszám, első személy.

3. Fejtegettet a 3. gyakorlatból ily kérdésekkel: melyik itt az ige? Melyik időben, számban és személyben van? Hasonlóan fejtegettet az olvasókönyvből.

Az igerag ismertetésének helye még itt nincs.

A tételek tárgyalása a gyakorló könyvből.

Írásbeli feladványok. (L. a gy. k.)

A tanító ez alkalommal vezesse rá tanítványait a *van* ige három főidejének megismerésére. Az eljárás következő lehet:

Az ige mit fejez ki? Cselekvést. Ha ezt mondom. te itt az iskolában vagy, itt ez az ige: *vagy*, cselekvést jelent-e? Ez a te ittlételedet jelenti. Ha ezt mondom: tegnap eső volt, ez az ige: *volt*, cselekvést jelent-e? Ez is lételt jelent, az esőnek létezését a tegnapi napon. A „*van*” ige *lételt* jelentő ige.

A tanító a *van* igenek jelen, múlt és jövő idejét felírja a táblára, onnan a gyermekekkel együttesen elolvasztatja és begyakoroltatja.

Mielőtt a tanító a következő szakaszra átmenne, célszerű lesz itt a gyermekek eddig szerzett nyelvtani ismereteit összefoglalni efféle kérdésekkel:

a) *A mondat ismeret köréből.* Mi a mondat? Hány főtagja van a mondatnak? Mi az egyszerű mondat? stb.

b) *A szóismeretből.* Mikből áll a mondat? Miféle szokat ismertek már? Mi a névelő? Főnév? Melléknév? stb. Miféle főneveket ismertek? Mi a tulajdonnév? közös név? stb. Hangzásukra nézve hányfélék a szók?

c) *A szótag- és betűismeretből.* Miből állanak a szók? Miből állanak a szótagok? Miféle betűk vannak? stb.

d) *A helyesírás köréből.* Mikor használjuk a pontot, vonást? stb. Mely esetekben írjuk a szó kezdőbetűjét nagy betűvel? Mely szabályok szerint kell elválasztani a szótagokat?

MÁSODIK SZAKASZ.

Bővített mondatok.

5. §.

Jelzői bővítés melléknévvel. Olvasmánytárgyalás. Nyelvtani feldolgozás.

8-dik gyakorlat. (L. a gy. k.)

Ha ezt mondanám: A szoba egészségtelen, helyesen szólnék-e? Miért nem? Mert nem minden szoba egészségtelen. Hogy tehát helyes értelme legyen annak, amit mondok, meg kell jelelnem, milyen szoba egészségtelen.

Mely szóval tettem a megjelölést? Ezzel: nedves. Melyik szót jelöltem meg vele: Ezt a főnevet: szoba.

*A mondatban azon szót, melylyel a főnevet közelebbről megjelöljük, vagy szorosabban meghatározzuk, nevezzük **jelző** mondatagnak.*

Ezen mondat „a nedves szoba egészségtelen” hogy volna jelző nélkül? A szoba egészségtelen. Melyik az alany? Melyik az állítmány? Mivel így mondva csak alany és állítmány van a mondatban, milyen mondat ez? Egyszerű mondat. Ha ezt a

szót is „nedves“ hozzá adjuk, már akkor bővitve van-e az egyszerű mondat?

*A mondatot, ha abban az alany és állítmányon kívül más mondattag is van, **bővitett** mondatnak nevezzük.*

Gyakorlat. Olvassátok a gyakorlatban lévő mondatokat s jelöljétek meg az elolvasott mondatban az alanyt, állítmányt és jelzői bővitést. Miféle szóval van kifejezve a jelzői bővítés? Mire vonatkozik a jelző? (További fejtegetése a gyakorlatban levő mondatnak).

*A tételek tárgyalása a gyakorló könyvből.
Írásbeli feladványok. (L. a gyak. k.)*

9. gyakorlat.

A — meggy zöld. A — szén veres. A — fák redvesek. A — kés nem fog. stb. (L. a gyak. könyvet). (A hiányzó jelzők kipótoltatnak).

10. gyakorlat.

Reggel.

A pompás nap feljön. A sötét éj eloszlik. A szelid hold és a ragyogó csillagok előtűnnek. (stb. l. a gy. k.)

„A pompás nap feljön“. Ezen bővitett mondatban melyik a jelző? A jelző elhagyásával hogyan lesz a mondat? A nap feljön. Van-e ennek a mondatnak helyes értelme jelző nélkül is? (További fejtegetése a mondatnak ily értelemben). *Vannak oly jelzők, melyek nem elkerülhetlenül szükségesek a mondat értelmére* (ékesítés).

11. gyakorlat. (l. a gy. k.)

„A tehén hasznos állat.“ Keressétek ki ebből a mondatból az alanyt, az állítmányt, a jelzőt. A jelző melyik szóra vonatkozik? Tehát most melyik mondatagnak jelzésére szolgál? Az állítmánynak.

Nézzük meg a 10. gyakorlatban levő mondatokat. Ezekben melyik mondattagra vonatkoznak a jelzők? Az alanyra.

A jelzők vonatkozhatnak az alanyra is, az állítmányra is.

Fejtegettetnek a gyakorlatban levő mondatok ily kérdésekkel: Milyen mondat? Melyik az alany? Az állítmány? A jelző? Melyik mondattagra vonatkozik a jelző? Miféle szóval van kifejezve a jelző?

12. gyakorlat.

A bürök milyen növény? A rózsa milyen virág? A só és a vas milyen ásványok? (L. a folytatást a gyakorló k.)

Ezen kérdő mondatokra oly feleletek kívánatnak bővített mondatokban, melyekben a jelző az állítmányra vonatkozik.

Feladványok. (l. a gy. k.)

13. gyakorlat.

Házi állataink hasznos teremtmények. (l. a gy. k.).

Olvassátok el az egész mondatot, és keressétek fel benne az alanyt és állítmányt.

Jelöljétek ki a bővítő tagokat. Miféle bővítő mind a kettő? Melyik mondattagra vonatkozik az egyik? melyikre a másik? Itt tehát jelzői bővítése van mind az alanynak, mind az állítmánynak.

Mondatban lehet jelzője mind az alanynak, mind az állítmánynak.

A mondatok fejtegetése folytattatik, s fejtegetések alkalmával kihozandók lesznek ezen tételek:

Egy mondattagra vonatkozhatik több jelző is.

Ha a mondatban több jelző következik egymás után, és ezek nincsenek és szócskával összekötve, a jelzők vonással különíttetnek el.

A jelző rendszeren azon név előtt áll, melyre vonatkozik, de néha utána is. — (utójelző).

14. gyakorlat.

A — fülemile — madár. A — füge — gyümölcs stb. (l. a gy. k.)

Feladványok. (l. a gy. k.)

21. olvasmány. (G. olv. k. III. oszt.)

Példabeszédek. Közmondások.

Tárgymagyarázat. Olvassátok az első mondatot. „A jó pap holtig tanul.“

Emlékeztek-e, mit olvastatok Palkóról a II. oszt. olvasókönyvében? (II. olv. k. 4. olv.) Mondd el N. mit olvastál róla? Hogy pap akart lenni, de a könyv nem igen kellett neki, pedig csak az viheti fel papságig, a ki szorgalmasan tanul. Csak addig tanul-e a jó pap, míg pappá lesz? Holtig tanul-e a jó pap? Micsoda mondatnál végződött be a Palkóról való elbeszélés? „Miveletlen föld is vadul, jó pap kezdi, s holtig tanul.“ Hogyan érted ezt? Mi következménye van annak, ha valaki folyvást nem növeli tudományát, ügyességét? Tudatlanná, ügyetlenné lesz.

A jóra való gyermek csak addig tanul-e, míg iskolába jár? Tanul-e akkor is, mikor mesterségre megy, vagy földművessé lesz? (Csak könyvből tanul-e az ember?) A jóra való mesterember megelégszik-e annyival, a mennyit vándorlásában tanul? A jóra való gazda tanul-e másoktól, vagy tapasztalásból is? (példák, mit?) Tehát nemcsak a jó pap, hanem bármely állapotban levő jóra való ember holtig tanul. A jó pap az elolvasott példabeszédben csak példakép van felhozva, éppen azért nevezik az elolvasott mondatot példabeszédnek, mert példában mond igazságot. Micsoda igazságot foglal magában ez a példabeszéd: „a jó pap holtig tanul“? — *A jóra való ember holtig tanul.*

„*Késő az agg ebet tánczra tanítani.*“ Ez is egy példabeszéd. Mire lehet az ebeket megtanítani? Az ebet tánczra is meg lehet tanítani, de csak úgy, ha fiatal korában kezdik tanítani. — Mit gondoltok, miért kezdik az embert fiatal korában tanítani? Czélszerű volna-e, ha az embereket vén korukban kezdenék tanítani írásra, olvasásra, mesterségre? stb. Miért nem? Mi tehát az értelme a felvett példabeszédnek? Nem kell valaminek a megtanulását a késő korra hagyni.

„*A ki mással jót tesz, magának segít.*“ Ez közmondás, közéletben forgó mondás. Ki emlékszik azon elbeszélésre, mely a II. olv. könyvben e czim alatt van: „a jótét jutalma.“ Beszeld el N! Örzsike szomszédjában lakott egy szegény ember, ki betegsége miatt nem tudott dolgozni. A szegény betegnek Örzsike minden héten átvitte zsebpénzét s anyja azt is megengedte, hogy mindennap vihesen neki ennivalót. A beteg lassanként felgyógyulván, ismét képes lett a keresetre, s jó módu gazda lett belőle.

Néhány év múlva Örzsike szülői szerencsétlenné lettek, elszegényedtek s nem sokára meghaltak. Ekkor elment Örzsike az ember, kit pénzzel és élelemmel segített, magához vette Örzsikét, gondját viselte, felnevelte, mint saját gyermekét, úgy, hogy Örzsikének mindig jól folyt dolga.

Alkalmazzuk az elolvasott közmondást Örzsikére. Jót tett-e Örzsike a szegény emberrel, mikor beteg volt? Mi lett jó tettének következménye? Magának keresett-e, mikor mással jót tett? Mennyiben?

A közmondás igazsága rendesen teljesedik az életben azokon, kik mással jót tesznek; azért vált közmondássá.

„*Magát tiszteli, ki mást tisztel.*“ Ezen közmondást meg fogjátok érteni, ha elolvassátok olvasókönyvetekből a 27. olvasmányt. (a t. olvastatja). Faragó Andrásné gyermekei jól bántak anyjokkal akkor is, mikor azt szélütés érte, s alkalmatlanná lett a munkára. Mire mutat ez? Hogy tisztelték anyjokat. Mivel tanusították anyjok iránti hálájokat s tiszteletöket különösen? Azzal, hogy készek voltak teljesíteni anyjok leghőbb kívánságát, magok vonták el kocsin a templomba, hogy ott énekelhessen és imádkozhassék Istennek a gyülekezettel. Mi lett a következése a két gyermek ezen szép tettének? Hogy „e naptól fogva az egész falu kitűnő tisztelettel viseltetett a két fiu iránt.“ Tehát beteljesedett-e rajtok a közmondás: magát tiszteli, ki mást tisztel?

„*Félni nem kell, vigyázni szükséges.*“ Tapasztaltátok-e már magatokon, különösen vizsga alkalmával, hogy ha féltek, azt sem tudjátok jól elmondani, a mit különben tudtok? Ha pedig bátrak vagytok és vigyáztok, ügyesebben feleltek a kérdésekre, s kikerülitek azt a bajt, hogy szégyen érjen. A félelem ügyetlenné tesz, a vigyázat által sok bajt ki lehet kerülni; azért mondja a közmondás: félni nem kell, vigyázni szükséges. Ha valaki égő gyertyával jár oly helyen, hol gyúlékony anyagok vannak, kikerülheti-e a bajt, ha tudja és meg is tartja azon közmondást? Miért? (több példák a közéletből).

A tanító az itt jelzett mód szerint járhat el a többi példabeszédek és közmondások megértésében is. Magyarázatunk csak úgy lesz czélnak megfelelő, ha a példabeszédek- és közmondásokban rejlő általános igazságot szemléltetőleg, azaz eseményecskék vagy a gyermeki és mindennapi életből meritett példák felhozása és alkalmazása által teszszük felfoghatóvá. A megmagyarázottakat meg kell tanultatni.

Nyelvtani feldolgozás. A jelzők felkerestetnek a példabeszédek- és közmondásokban.

Számnév, jelzői bővítés számnevekkel.**15. gyakorlat.**

Egy forint 100 krajczár, Egy húszas húsz krajczár. Hat láb egy öl. stb. (l. a gy. k.)

Ha ezt mondom: öt gyermek ül ebben a padban, melyik szó fejezi ki itt a gyermekek számát? (több példa).

Az oly szót, melylyel valaminek a számát fejezzük ki, számnévnek nevezzük. Mi a számnév? Mondjatok számneveket.

Olvassátok az első mondatot. „Egy forint száz krajczár.” Melyik ebben az alany, az állítmány? Melyek a jelzők? Miféle szókkal vannak itt a jelzők kifejezve? *Jelző lehet számnév is.*

Gyakorlatok. Olvassátok az első szakaszban levő mondatokat s jelöljétek ki azokban az alanyt, állítmányt, jelzőt, és hogy a jelző miféle szóval van kifejezve?

Feleljetek kérdésemre: húsz krajczár hány huszas? — Egy. Ezen számnévvel: egy, ezen kérdésre feleltetek: hány? Egy huszasban hány tizes van? Kettő. Most is mely kérdésemre feleltetek ezen számnévvel: kettő?

Azon számnevet, melylyel ezen kérdésre felelünk: hány, tőszámnévnek nevezzük.

Mi a tőszámnév? Számláljatok elő tőszámneveket.

Mikor ezt mondom; te leszel az első, te a második, te a harmadik, ezen számokkal: első, második, harmadik, a rendet jelölöm meg, a mint ülnötök kell.

*Azon számot, melylyel a rendet jelöljük meg, **rendszám**nak nevezzük, s vele ezen kérdésre felelünk: hányadik.*

Gyakorlatok. Mondjatok rendszámokat. A 15. gyakorlat második szakaszából keressétek ki a rendszámokat.

Ha az alapszámokat így sokszorozzuk: egyszer egy egy, egyszer kettő kettő stb., melyik szám itt a sokszorozós szám? Micsoda kérdésre felelünk vele? Kétszer egy kettő, kétszer kettő négy stb. Melyik szám itt a sokszorozó szám? Micsoda kérdésre felelünk vele?

*Azon számokat, melyekkel ezen kérdésekre felelünk: hányszor, nevezzük **sokszorozó** számoknak.*

Mondjatok sokszorozó számokat. Jelöljétek ki a harmadik szakaszból a sokszorozó számokat.

Hányfélék a szók hangzásukra nézve? *Háromfélék*; u. m. alhangu stb. Mely kérdésekre feleltetek ezen számnévvel: háromfélék? Ezen számnév elosztást fejez ki, itt pl. a szók háromfelé osztását.

A háromnak az egy hányada? Harmada. Mely kérdésekre feleltetek? Mely számnévvel? Harmada. Ezen számnév is az elosztást fejezi ki, itt a háromnak háromfelé osztását.

*Azon számneveket, melyekkel ezen kérdésekre felelünk: hányféle? hányad? **osztó** számneveknek nevezzük.*

Mondjatok osztó számneveket. Keressétek ki a negyedik szakaszból az osztó számneveket.

Ha azt mondom: ebben az iskolában ötven gyermek van, ezen számnévvel: ötven, meghatároztam-e a gyermekek számát? De ha így mondom: ebben a kertben sok fa van, ezen szóval: sok, megjelöltem-e határozottan a fák számát?

*Azon számneveket, melyekkel nem jelöljük meg határozottan valaminek a számát, **határozatlan** számneveknek nevezzük.*

Határozatlan számok ezek: *sok, kevés, minden, semmi, néhány, némely.*

Gyakorlatok. Számláljátok el, miféle számnevek vannak? (Fejtegetés a gyakorló könyvből).

Feladványok. (L. a gy. k.)

Figy. Osztatlan osztályu népiskolákban a számnevek ne-
meinek megtanítása elmaradhat.

7. §.

A jelzői bővítés összetett szókban. Összetett szók. Helyesírási szabály.

16. gyakorlat.

A fazár gyenge zár, a vas-zár erősebb, az aczélzár legerősebb. A rézpénz veres, az ezüstpénz fehér, az aranypénz sárga stb. (l. a gy. k.).

Ha ezt mondom: a pénz fehér, helyesen mondom-e? — Nem, mert van más színű pénz is, pl. az aranypénz, mely sárga színű. Ha tehát azt mondom: a pénz fehér, meg kell jelelnem azt is, hogy miféle pénz fehér. Jelöljük meg tehát: az ezüstből vert pénz fehér. Melyik ebben a jelzőtag? Ezüstből vert. Melyik a jelzett tárgyszó? E helyett:

ezüstből vert pénz, mondhatom rövidebben ezt is: ezüstpénz. Ekkor a jelző szó a jelzett szóval egygyé lesz, két külön szóból egy összetett szó lesz.

*A több szóból összetett szók **összetett** szóknak neveztetnek.*

A két szóból összetett szók közül az első a jelző, a második a jelzett szó.

Hogy hívják az olyan olajat, melyet a len magjából készítenek? Lenmagolaj. Hány szóból van ez összetéve?

Vannak három szóból összetett szók is.

Ezen összetett szó: kőfal, miféle szókból van összetéve? — két főnévből. Halványzöld? — két melléknévből. Hamuszin? — főnév- és melléknévből.

Gyakorlatok. A kenderből készült vásznat hogy neveznéd összetett szóval? — Kendervászon. Melyik ebben a jelző szó? Melyik a jelzett szó? Hogy neveznéd összetett szóval az olyan kutyát, melyet vadászatra használunk, melyet a mézsárosok használnak? stb.

Fejtegetések a gyakorló könyvből következő kérdésekkel: Melyik az alany, az állitmány? Mely két szóból van összetéve az alany? Melyik a jelző, melyik a jelzett szó? Mit jelent itt az összetett szó jelző szava?

Olvassátok a gyakorlatból az első mondatot. A fazár gyenge zár. Ezen összetett szó: fazár, elkülönítve-e, vagy össze van írva? Vizsgáljuk meg a többi összetett szókat is, elkülönítve-e, vagy össze vannak írva?

Az összetett szók egy szóvá íratnak össze.

Ezen szóban: *vas-zár*, a két szó egy kis vonalcskával (kötjel) van egymástól elválasztva. Ez azért van, mert összeírva az olvasásban zavart okozna.

Ezen összetett szót: vasoszlop, a t. felírja a táblára.

Miként kellene a szótagolás szabályai szerint szótagokra szaggatni? — va-sosz-lop. Mikép szakitnád meg úgy, a mint a két szó egymástól elkülönítve áll? — vas-osz-lop.

Az összetett szokat az összetétel összejövételénél úgy kell megszakasztani, a mint a szók egymástól elkülönítve állanak.

17. gyakorlat.

Hogy nevezik a palakőből csinált táblát? Hogy nevezik a vasból készült kályhát? stb. (L. a gy. k.).

Feleletek adatnak a fentebbi kérdésekre. (L. a gy. k.)

8. §.

Jelzői bővítés mutató névmással. Mutató névmások.

18. gyakorlat.

Ez a tábla, az a földgömb, ezen térkép, azon számológép taneszközök. Az ily eszközök szükségesek. stb. (l. a gy. k.)

Ha a táblára mutatva ezt mondom: „ez fekete“, ez a szó: *ez*, micsoda név helyett áll? E helyett: tábla. Ezen szó tehát: *ez*, névmás, mert név helyét pótolja. Ha a falra mutatva mondom: „az fehér“, az *az* szó szinte név helyett áll, tehát *ez*, *az* névmás.

Ha azt mondom: „ez a tábla fekete“, melyik szó fejezi itt ki a táblára mutatót? — Ez a szó:

ez. Ha falra mutatva mondom: az a fal fehér, melyik szó fejezi ki itt a falra mutatást? az *az* szó.

Az, ez mutató névmás, mert mindegyik valamire mutatást fejez ki.

Mutató névmások: *ez, az, emez, amaz, ezen, azon, ugyanez, ugyanaz, ily, oly, ilyen, olyan, milyen, minő.*

Ezen mondatban: a tábla fekete, van-e az alanynak jelzője? Hát ha így mondom: ez a tábla fekete, van-e ekkor az alanynak jelzője is? Miféle szó a jelzője? Mutató névmás.

A mondatban jelző lehet mutató névmás is.

Gyakorlatok. Fejtegettetik a 18. gyakorlat. Az olvasókönyvből kerestetnek mutató névmások.

Tételek tárgyalása a gyakorló könyvből.

Feladványok a gyakorló könyvből.

9. §.

19. gyakorlat.

A személyes birtokragok mint jelzők.

A mi kertünk nagy, a ti kertetek kicsiny. A testvérem oltogat, oltókése éles. Az atyám nyeseget, fácskái szépek, az én oltványaim szárazak, levelei lehullottak, gyökerei megférgekedtek. stb. (l. a gy. k.)

(A t. N. könyvét felmutatva). N. felelj a kérdésemre. Tied ez a könyv? — Az enyém. Ezen szón: enyém, magad személyét értetted, és hogy a könyv a te birtokod. Mivel az *enyém* szó a név helyett áll, névmás, még pedig, mivel birtokot jelent, *birtokos névmás*.

Ha ezt mondom: „ez a könyv a tied“, a *tied* szó mit jelent? — Személyt is, birtokot is. A *tied*

szó is *birtokos névmás*. Vannak több birtokos névmások. (A t. felírja a birtokos névmásokat a táblára így :

1. személy.	2. sz.	3. sz.
Enyém	tied	övé
Enyéim	tieid	övéi
Mienk	tietek	övék
Mieink	tieitek	övéik.

(Begyakorlandók).

Mikor ezt mondom: „ez a könyv az enyém.“ Hány birtokot értesz, egyet-e vagy többet? Egyet. Hány birtoktárgyat, egyet-e vagy többet? Egyet. Melyik személyt? Első személyt. Tehát ezen birtokos névmásban: „enyém“, ezen három dolog fejeztetik ki: első személy, egy birtokos, egy birtok.

„Ez a könyv a tied“, ebben hányadik személy, hány birtokos és hány birtok van kifejezve?

„Ez a könyv az övé“, ebben hányadik személy, hány birtokos, hány birtok van kifejezve stb. (Ekként tárgyalatnak a többiek is).

Tehát:

Enyim, jelent első személyt, egy birtokot, egy birtokost. *Tied*, jelent második személyt, egy birtokot, egy birtokost. *Övé*, jelent harmadik személyt, egy birtokost, egy birtokot.

Enyéim, jelent első személyt, egy birtokost, több birtokot. *Tieid*, második személyt stb.

Mienk, jelent első személyt, több birtokost, egy birtokot. *Tietek*, második személyt stb.

Mieink, jelent első személyt, több birtokost, több birtokot stb.

Itt van egy gyűrű. Ha erről csak ennyit mondom: „gyűrű“, meg van-e mondva, hogy ki ennek a gyűrűnek a birtokosa? De ha egy *m*-et ragasztok a szó végére, így: gyűrű*m*, most már tudjátok-e, ki ennek a gyűrűnek a birtokosa is?

Ha így mondanám: „enyém gyűrű“, akkor is ki lenne fejezve, hogy én vagyok a gyűrűnek a birtokosa. Ugy-de helyesen beszélünk-e így: enyém gyűrű. A helyett tehát, hogy így szólnék: enyém gyűrű, (a t. az enyém szót felírja a táblára) az enyém szóból a végső betűt, az *m*-et a gyűrű szó végére ragasztjuk így (a t. felírja a táblára): gyűrű*m*. Az *m* betű tehát a szó végére ragasztva kifejezi az enyém szó értelmét, a birtokot.

E helyett tehát: enyém kefe, mikép lenne a helyes kifejezés, ragot használva? — Kefém. Ásó? Ásóm. Kalap? Kalapom. Itt már az *m* egy *ó* segéd magánhangzót is vett elébe, mert nehéz volna így kimondani: *kalapm*.

„Kép“, hogy lesz *m* raggal? képe*m*, hát itt micsoda segédhangzót vett az *m* rag maga elé? „Csűr“ hogy lesz *m* raggal csűrő*m*? Micsoda hangzót vett az *m* maga elé? E szerint az *m* rag könnyebb kimondás kedvéért vehet maga elébe *o*, *a*, *e*, *ö* magánhangzót s ekkor a ragok lesznek: *om*, *am*, *em*, *öm*. (A t. megmondja, mely esetben vesz a szó *m* hangzót maga elé, t. i. mikor a szó magánhangzón végződik.)

Ha azt mondom; gyűrű*m*, az *m* rag által ki van-e fejezve a személy, a birtokos, a birtok? t. i. hányadik személy, hány birtokos, hány birtok?

Az m, om, am, em, öm ragok első személyt, egy birtokost és egy birtokot kifejező személyes birtok ragok.

Ha most a gyűrű szóhoz a tied birtokos névmásnak *d* betűjét ragasztom, így; gyűrű*d*, a *d* rag hányadik személyt fejezi ki? Hány birtokost? Hány birtokot? Ragaszszuk a *d* betűt ezekhez: kalap, váll, kép, csűr. (Figyelmeztetés a segéd magánhangzókra).

A d, od, ad, ed, öd ragok második személyt, egy birtokost, egy birtokot kifejező személyes birtokragok.

Ha a „kép“ szóhoz az övé birtokos névmásnak az utolsó betűjét megrövidítve ragasztom, így: képe, az *e* hányadik személyt fejezi ki? Hány birtokost? Hány birtokot? Gyűrűe, vagy hogy könnyebben kimondhassuk, egy *j* betűt szurva az *e* rag elébe, így: gyűrűje, itt a *je* szinte harmadik személyű, egy birtokost, egy birtokot kifejező rag.

Tegyétek a 3. személyű birtokos ragot ezen szóhoz: váll. Jó volna-e így: vállé? *Váll* alhangú szó, tehát alhangú magánhangzóval kell az *e* felhangú betűt felcserélni. Tehát lesz vállá. Kalap? Kalapa, jobb hangzás kedvéért *j*-vel: kalapja.

Az a, e, ja, je harmadik személyt, egy birtokost és egy birtokot kifejező birtokragok.

Helyén lesz itt felemlíteni, hogy az övé harmadik személyű birtokos névmás utolsó betűje az *é*, megrövidítés nélkül is ragasztatik a nevekhez, pl. Károlyé, Lajosé, s hogy ez is birtokot fejez ki.

Most felírom a táblára az eddig megismert személyes birtokragokat.

Egy birtokos és egy birtokot kifejező személyes birtokragok:

1. sz.	m,	am,	em,	om,	öm,
2. sz.	d,	ad,	ed,	od,	öd,
3. sz.	a,	e,	ja,	je.	

Gyakorlatok. Ragoztatnak különféle szók, például, ruha, ház, udvar, gyermek, tükör stb.

Főldadványok. (L, a gy. k.).

A fentebbi mintaleczke szerint fejtetnek ki a következő tételek:

Az im, aim, eim, (enyéim), id, aid, eid, (tied), ai, ei, (övéi) egy birtokost, több birtokot jelentő személyes birtokragok; még pedig im, aim, eim első személyt, id, aid, eid második személyt stb. jelentenek.

Az nk, unk, ünk (mienk), tek, tok, tök (tietek), uk, ök (övék) több birtokost és egy birtokot jelentő személyes birtokragok. Még pedig nk, unk, ünk első személyt stb.

Az ink, aink, eink (mieink), aitok, eitek (tietek), aik, eik (övéik) több birtokost és több birtokot jelentő személyes birtokragok, és pedig aink, eink első személyt stb.

Gyakorlatok. Személyes birtokraggal ragoztatnak különféle fő- és melléknevek, élőszóval és írásban.

„A kert nagy.“ Milyen mondat ez? — Egyszerű. Meg van-e itt jelölve, hogy milyen, vagy miféle kert a nagy? — Nincsen. Most azt mondom: a kertem nagy. Meg van-e most jelölve, hogy micsoda kert nagy? Meg, t. i. az enyém, az én birtokomban levő kert. Mivel van ez a mondatban megjelölve? — Ezen személyes birtokraggal: *m*. Hát ebben: a kerted nagy, mivel van a jelző kifejezve? — *ed* személyes birtokraggal.

*Tehát a jelző kifejeztethetik személyes birtokraggal is. *)*

*) Szokatlan, hogy a személyes birtokragok a mondatban jelzőknek vétetnek; de mivel hivatásuk a mondat-szervezetben nem egyéb, mint jelzés, szokatlansága ellenére is e minőségben kell azokat megismertetnünk.

(Emlékeztetés, hogy a mondatban jelző lehet melléknév, számnév, összetett szó, mutató névmás és személyes birtokrag).

E személy-birtokragos szót: kertem, így is mondhatnám: az én kertem. Tehát járulékul a személyes birtokragos névhez hozzáadtam ezt az első személyű névmást: én; elébe téve ezt a személy-birtokragos névnek.

Ezen személy-birtokragos szót: kertet, így is mondhatnám: a te kertet, tehát ennek is van járuléka, a *te* személyes névmás. Mondhatjuk így: az ő kertje, a *mi* kertünk, a *ti* kertetek stb. Tehát

A személy-birtokragos nevek elé gyakran járulnak személyes névmások.

Az írásbeli gyakorlatoknál figyelmezteti a t. a gyermekeket, hogy mikor a *ja, je, jök, jők* ragok *t, ty, d* és *ny*-en végződő szókkal jönnek össze, nem a hangzás szerint, (kertye, attya stb.), hanem a *tő* és rag tekintetbe vételével íratnak, például: kertje, atyja, gondja, anyja. Szinte figyelmeztetendőik alkalmilag a gyermekek az efféle alakulásokra: ló, — lovam, ökör, ökröm, úgy mint a többes szám ragjainál, pl. ló, — lovak stb.

Gyakorlatok. 1. Fejtegetése a 19. gyakorlatnak, a főszólyt a személyes birtokragok felismerésére fektetve.

2. Az olvasókönyvből kerestetnek és fejtetten személy-birtokragos nevek.

Tételek tárgyalása a gyakorló könyvből.

Feladványok. (L. a gy. k.)

10. §.

Jelzői bővítés sajátító ragos főnévvel.**20. gyakorlat.**

A rózsának a tövise szurós. A violának a szaga kellemes. (l. a gy. k.).

Ha valaki azt mondaná: a pénz elveszett, csak ennyit tudni, nem elégítene ki bennünket; önkénytelenül az a gondolat támadna bennünk, micsoda pénz, kinek a pénze veszett el?

De ha azt mondaná valaki: az atyám pénze elveszett, teljesen kielégítő értelme lenne annak, a mit mondott, mert meg van jelölve az, kinek a pénze elveszett.

Vegyük fel tehát ezt a mondatot: az atyámnak a pénze elveszett. Micsoda mondattagok fordulnak elő ebben a mondatban? Miféle szóval van kifejezve a jelző? Főnévvel (atyámnak). Már láttuk, hogy a jelző kifejeztethetik melléknévvel, számnévvel, összetett szóval, mutató névmással, személyes birtokraggal; most látjuk, hogy *a jelző lehet főnév is.*

Ha azt mondom: az atyámnak a pénze (elveszett), hány főnév van itt egymás mellett? Kettő: az atyámnak a pénze. Itt ezen kérdést tehetjük fel: kinek mije? Tehát birtokról és birtokos személyről van szó.

Ha két főnév úgy áll egymás mellett, hogy ez a kérdés áll elő: kinek vagy minek mije? ilyenkor birtok eset, vagy birtokviszonyról van szó, s a két főnév birtokviszonyban van egymással.

Ebben a mondatban: az atyámnak a pénze elveszett, melyik szó jelöli a birtokost? — Az

atyámnak. Melyik jelöli a birtokot? A pénze. A birtokost jelölő szó micsoda raggal áll? — *nak* raggal. Hát ha ezt mondom: Péternek a pénze elveszett, melyik szó jelöli a birtokost, — a birtokot? A birtokost jelentő szó micsoda raggal áll? *nek* raggal.

*A midőn két főnév egymással birtokviszonyban áll, a birtokost jelentő szó gyakran **nak**, vagy **nek** ragot vesz fel (a szerint, a mint a töszó al- vagy felhangu).*

E helyett: Istvánnak a pénze elveszett, mondhatnám-e így: István pénze elveszett? Áll-e most a birtokos személyt jelentő szó után *nak* rag? E helyett: Péternek a pénze elveszett, mondhatnám-e: Péter pénze elveszett. Áll-e most a birtokos személyt jelentő szó után *nek* rag?

*Birtokviszony eseteknél a **nak**, **nek** rag sokszor, sőt legtöbbször elmarad.*

A táblának a színe. Mondjátok ezt a rag elhagyásával. — A tábla színe, (további gyakorlatok).

A Péter pénze elveszett. Melyik két szó áll itt egymással birtokviszonyban? A birtokot kifejező szó: pénze, miféle raggal áll? Harmadik személyű személyes birtokraggal. Jákób fiai tizenketten voltak. Itt is birtokviszony van. Miféle raggal áll a birtokot kifejező szó? Harmadik személyű személyes birtokraggal.

Ha két főnév egymással birtokviszonyban áll, a birtokot jelentő szó harmadik személyű személyes birtokragot vesz.

Gyakorlat. Fejtegettetik a 20. gyakorlat, például: „A rózsának a tövise szúrós,“ bővített mondat, alany „tövis“, állítmány „szúrós“, jelző „a rózsának.“ Itt ez a két főnév áll egymással birtokviszonyban: a rózsának a tövise,

a birtokost jelentő szó: a rózsának, áll *nak* raggal, a birtokot jelentő szó: tövise, áll harmadik személyű birtokraggal. Hogy lenne a rag elhagyásával? — A rózsá tövise stb. (Folytatás).

A fejtegetés folytán alkalmilag megemlítendő lesz, hogy a birtokost jelentő szó állhat a birtokot jelentő szó után is, mely esetben a *nak, nek* rag nem maradhat el (A szerénység ékessége az ifjunak), s hogy ha több birtokos úgy fordul elő, hogy némely birtokos birtokká lesz, ekkor a *nak, nek* az utóbbi birtokoshoz tétetik. (Példák. gyak. k.)

A tételek tárgyalása a gyak. könyvből.

Feladványok. (L. a gy. k.).

21. gyakorlat.

— — *szuronya hegyes.* — — *orra veres.* — —
íze édes. — — *színe sárga.* stb. (l. a gy. k.).

11. §.

Tárgyi kiegészítés. Névragok.

22. gyakorlat.

A tanuló tanulja a leczkét. A földmivelő miveli a földet. A szabó varrja a ruhát. Az orvos gyógyítja a beteget stb. (l. a gy. k.).

Mondok egy mondatot: „A tanuló tanulja.” Veszitek-e észre, hogy ennek a mondatnak még valami hija van? Ha teljes értelművé akarom tenni, ki kell valamivel egészítenem; meg kell mondanom, hogy mit tanul a tanuló. Egészítsük ki tehát. „A tanuló tanulja a leczkét.” Melyik szó fejezi ki ebben az alanyt? az állítmányt? mi a mondat értelmét kiegészítő szó? Melyik mondattagra vonat-

kozik, az alanyra-e, vagy az állítmányra? Az állítmányra.

Azon mondattag, mely a mondat állítmányát egészíti ki, hogy annak teljes értelme legyen, kiegészítőnek neveztetik.

„A tanuló tanulja a leczkét.“ (a tanító felírja a táblára a mondatot). Melyik ebben a mondatban a kiegészítő szó? — Leczkét. Mi ebben a szóban a *tő*? Micsoda rag áll a *tő* után? *t* rag. Próbáljuk a mondatot úgy mondani, hogy ezen szó végén: leczke, ne legyen *t* rag. „A tanuló tanulja a leczke.“ Helyesen beszélünk-e így? A *t* ragot tehát szükségkép hozzá kell tennünk ezen szóhoz: leczke, ha helyesen akarunk beszélni. (szóvonzat).

„A vadász meglövi a vadat.“ Melyik itt a kiegészítő? Micsoda raggal áll? — *at* raggal. (A tanító a ragokat felírja a táblára). „Az asztalos csinálja a széket.“ Melyik a kiegészítő? Mi a rag? „A kalapos csinálja a kalapot.“ Mi a kiegészítő? Mi a rag? „A munka örömet szerez.“ Mi a kiegészítő? Mi a rag? — *t, at, et, ot, öt névragok.*

„A gazda parancsol a cselédnek.“ Melyik a kiegészítő? Mi raggal áll? „A füst árt a szemnek.“ Melyik a kiegészítő? Micsoda raggal áll?

A nak és nek névragok.

„A szem lát.“ (A tanító felírja a táblára). Melyik ebben a mondatban az alany? Miféle szó? Van-e az alanyt kifejező főnév végén rag? Nincsen. (A tanító több felhozott mondatokból figyelmezteti a gyermekeket a fentebbi módon, hogy az alanyt kifejező nevek rendszerint rag nélkül állanak).

Tehát láthatjátok, hogy a mondatban az alanyul szolgáló név rendszerint rag nélkül áll. Ezen esetet alanyesetnek nevezzük.

A rag nélküli név, mint tiszta tőszó alanyesetben áll. (ezen kérdésre: ki? mi?)

„Ez a könyv a Károlyé.“ (A tanító felírja a táblára a mondatot) Itt birtokeset fordul elő. Mintha mondanók: ez a könyv Károly birtokában van. Mely rag fejezi itt ki a birtokot? — az *é* rag.

Az é rag birtokos rag. (ezen kérdésre; kié, mié?)

„Lajosnak a könyve uj.“ Kinek a sajátjáról van szó? Micsoda raggal áll a szó végén? „Péternek a könyve ócska.“ Kinek a sajátjáról van szó? Micsoda raggal áll a szó végén? A *nak*, *nek* ragot azon esetben használjuk, midőn valakinek birtokáról vagy sajátjáról van szó, azért a **nak**, **nek** sajátító rag.

„A hazugságot bűnnek tartjuk.“ Micsoda rag áll ezen szó végén: bűnnek? Van-e itt valakinek a birtokáról szó? — Nincsen. Itt arról van szó, hogy a hazugságot bűnül tulajdonítjuk. A *nek*, valamint a *nak* rag tulajdonítást is fejez ki, azért a *nak*, *nek* tulajdonító rag gyanánt is használtatik. (több példa).

„A tanuló tanulja a leczkét.“ Melyik szó fejezi ki a cselekvés tárgyát?

Mely esetet fejezi ki a *t* rag? Tárgyesetet. Ezen szókban: vadat, országot, gyermekeket, örömet, melyek a tárgyat kifejező ragok?

A t, at, et, ot, öt tárgy-ragok.

Tehát a nevekhez tétetni szokott ragok következők (a táblára felirandók):

Birtokosrag: é.

Sajátítórag: nak, nek.

Tulajdonítórag: nak, nek.

Tárgyrag: t, at, et, ot, öt.

Gyakorlatok. Ezen szóhoz: asztal, tegyetek birtokos ragot, sajátítóragnet, tárgyragnet, többes-szám ragot, többes számban tulajdonító ragot, tárgyragnet stb.

Vegyünk fel melléknevet: „nagy“, tegyetek ehhez sajátító ragot, többes számban tulajdonító ragot stb. Vegyünk fel egy számnevet: *egy*, mondd ezt tárgyraggal stb. Vegyünk fel egy névmást: *ki*, mondd ezt birtokos raggal stb. Ezen mutató névmást: „az“, mondd sajátító raggal, tulajdonító raggal (annak). Mi változás esett a töszón? A *z* betű *n* betűvé változott, a milyen betűn a rag kezdődik.

Tegyetek birtokos ragot ezen személyes névmáshoz: *én*. — *Én*. Szokták-e ezt így mondani? E helyett ezt mondjuk: *enyém*. Mondd tulajdonító raggal. — *Énnek*. Szokták-e ezt így mondani? Ezt így mondjuk: *nekem*. Mondd tárgyraggal. — *Ént*. Szokták-e ezt így mondani? Ezt így mondjuk: *engemet*. (A t. ismertesse meg felírva a táblára az *én*, *te*, *ő* személyes névmások sajátos változásait).

Fejtegetése a 22. gyakorlatnak, például: „A tanuló tanulja a leczkét.“ Bővített mondat, alany: a tanuló, állítmány: tanulja, kiegészítő: a leczkét. Változtassátok meg az elolvasott mondatban a mondattagok rendjét. „A leczkét tanulja a tanuló.“ Melyik tag áll most elől? melyik a második, melyik a harmadik helyen? (Így tovább).

A tételek tárgyalása a gyak. könyvből (l. a 23. gyak. alatt).

Feladványok. (l. a gy. k.).

23. gyakorlat.

A macska elfogja —. A fecske elkapja —. A ló huzza —. A szamár hordozza —. A molnár öröl —. A földmives vet —. stb. (l. a gy. k.).

Feladványok. (l. a gy. k.).

12. §.

A fokragok.**24. gyakorlat.**

A farkas erős, a tigris erősebb, az oroszlán legerősebb állat. A gyémánt legbecsesebb drágakő. A keményebb kő karczolja a lágyabbat stb. (l. a gy. k.).

Ismeritek a szeget, az árat, a tűt. Mind a három tárgynak az a tulajdonsága, hogy hegyes. De ezen tulajdonság nem egyenlő mértékben van meg bennök. Hasonlitsuk össze először a szeget és árat. Melyikben van meg a hegyes tulajdonság nagyobb mértékben? Melyik hegyesebb. Hát a három közül ezen tulajdonság melyikben van meg legnagyobb mértékben? Melyik a három közül a leghegyesebb? Tehát a tulajdonság ezen fokozatait így fejezhethénk ki: a szeg hegyes, az ár hegyesebb, a tű leghegyesebb. A tárgyak tulajdonságainak fokozatait más egyebekben is feltaláljuk, pl. a pacsirta, a veréb, az ökörszem közös tulajdonuk, hogy kicsinyek. De nem egyenlő mértékben kicsinyek, mert a veréb kisebb mint a pacsirta, az ökörszem pedig a három közül legkisebb. A fa kemény, a vas keményebb, az aczél legkeményebb. A tulajdonságok ezen három fokait nevezik *összehasonlítási fokoknak*. Az első fokot nevezik máskép *alsó foknak*, a másodikat *közép foknak*, a harmadikat *felső foknak*. Van-e az alsó fokban a melléknévnek raga? Hát a közép fokban? Hát a felsőben? Melyek azon ragok? Ha az alsó fokhoz *b*, (erős**b**) *bb*, *abb*, *ebb*, *obb* ragot kötünk, előáll a közép fok. Ha a közép fokhoz elől egy *leg* szótagot tudunk, előáll a felső fok, (példákkal világosítás).

Gyakorlat, fejtegetés, tételek tárgyalása, feladványok (a gy. könyvből.).

Összefoglaló ismétlések. Olvasmánytárgyalás. Az olvasmány nyelvtani feldolgozása, szóval és írásban.

25. gyakorlat.

A baraczkok. *)

Egy földmives öt szép baraczkot hozott négy gyermekének és feleségének. Mindenik gyermekének adott egyet, az ötödikét adta az anyjoknak stb. (l. a gy. k.).

Fejtegetése a gyakorlatban levő mondatoknak.

a) Mondattani szempontból.

„Egy földműves öt szép baraczkot hozott négy gyermekének és feleségének.”

Kiről van itt szó? — Egy földművesről. Mi van mondva a földművesről, hogy mit cselekedett? Csak a cselekvés szót mondjátok, (hozott). Ezen mondatban tehát melyik szó az alany, melyik az állítmány? Mit hozott a földműves? — Baraczkot. Kinek hozta? — Gyermekének és feleségének. Mely szókkal van tehát itt az állítmány kiegészítve? Tehát a mondatnak ezen tagjai: baraczkot, gyermekének, feleségének kiegészítő mondattagok (ezen kérdésre mit és kinek?)

Milyen baraczkot hozott? Hány baraczkot hozott? Mindkét szó miféle mondattag? — Jelző (ezen kérdésre hány és mennyi?). Hány gyermekének hozta a baraczkot? Miféle mondattag tehát ez a szó: négy? — Egy. Miféle mondattag ez e szó?

Most nevezzetek meg sorban minden mondattagot. *Egy* jelző, *földműves* alany, *öt* jelző, *szép* jelző, *baraczkot* kiegészítő, *hozott* állítmány stb.

Mondjátok meg, milyen mondat az egész mondat? — Bővített mondat.

Kitérő kérdések. Mit nevezünk bővített mondatnak? Mit nevezünk kiegészítőnek, jelzőnek? Miféle szókkal fejezhetjük ki a jelzőket? stb.

*) Mager franczia olv. könyvéből átdolgozás.

b) Szótani szempontból.

Most mondjátok meg, hogy az elolvasott mondatban melyik tag miféle szó? *Egy* számnév, *földmives* főnév, még pedig összetett főnév, *öt* számnév, még pedig tőszámnév stb.

Kitérések. Miféle számnevek vannak? Tőszámnév, vagy sarkszám, rendszám stb. Micsoda kérdéssel felelünk tőszámnévvel, rendszámnevvel? stb. Miféle főnevek vannak jelentésökre nézve? — Tulajdonnév, közösnév stb. Szerkezetökre nézve? Egyszerű, összetett.

c) Ragukra nézve.

Vizsgáljatok meg minden szót a mondatban, melyekhez vannak és melyekhez nincsenek ragok kötve és a ragos főnevek miféle ragokkal állanak? *Egy* tőszó (ragtalan), *földmives* tőszó stb., *baraczkot* ragos szó, a *tő* benne *baraczk*, *ot* tárgyrag, *hozott*, ebben az igető: *hoz*, *ott* rag, az ige van jelentő mód mult idő egyes szám 3-ik személyben. Gyermekeinek ragos főnév, *tő*: gyermek, *e* személyes birtokrag, mely azért változott hosszúvá, mert rag van hozzá kapcsolva, *nek* tulajdonító rag stb.

Kitérések. A nevekhez miféle ragok szoktak köttetni? — személyes birtokragok, birtokos rag, sajátító rag, tárgyrag, tulajdonító rag, többes számrag. Melyek a többes számragok? stb. Alhangu szókhöz milyen hangu ragok köttetnek? stb.

d) Helyesírási szempontból.

A mondatban az első szó milyen betűvel kezdődik? Mely esetekben írjuk nagy betűvel a szó kezdő betűjét? Micsoda írásjel van a mondat végén? Mikor használjuk a pontot? stb.

Jegyzet. Ekként lesz folytatandó a mondatok fejtegetése. Önkényt értetik, miszerint épen nem szükséges, hogy efféle kérdések minden mondatnál mind és mindig előjőjenek. A t. maga legjobban fogja tudni a mértéket és határt kérdéseiben.

Feladványok. (I. a gy. k.).

22. Olvasmány.

A konyhasó. (I. G. olv. k. III. oszt.).

Tárgymagyarázat. Olvassátok a 22. olvasmány czimét. (A konyhasó). Ismeritek-e a konyhasót? (a t. bemutatja). Mint a czim mutatja. ezen olvasmány a konyhasóról szól.

Olvasd az első pontot. „A termények stb.“ A termények közé, más szóval a termények országába számítjuk az állatokat, növényeket és ásványokat. Hány országa van tehát a terményeknek? Melyek azok?

Mit olvastunk, mit nevezünk sónak?

Tapasztaltátok-e, hogy a só a vízben felolvad? Kóstoltátok-e már a sót, mily sajátságos íze van? (a t. megkóstoltatja).

Olvasd tovább! „Ilyen sók stb.“ Miféle sók vannak? (a t. az elsorolt sókat bemutatja).

„De só alatt stb.“ Mit olvastál, mely sót értjük különösen só alatt? Ettetek-e sótlan ételt? Milyenek találátok? Láttátok-e már, hogy télen a sertéshúst besózzák? Ha be nem sóznák a húst, megromlana, elrothadna. Milyen szaga van a husnak, mikor rothadásnak indul? Egészséges-e a szagos hus? Kell-e tartózkodni a szagos hus megevésétől? Miért?

„A konyhasót senki sem nélkülözheti stb.“ Kik és mik vannak itt elszámítva, hogy a sót nem nélkülözhetik? („óriás“ szó magyarázandó = rendkívül nagy). Régen a szokatlan nagyságu embereket óriásoknak nevezték. A régi időből maradt fenn ezen elnevezés. (Alatta mindig rendkívüli nagyságu dolgot értünk).

„Az állatok és növények stb.“ Mit olvastál? Honnan veszik tápszereiket a növények? Mi történnék, ha ezen tápszerek sótlanok volnának? Mit értünk a növény felbomlásán? (Elhullatják leveleiket, virágaikat, elszáradnak, elrothadnak).

„Mig az állat stb.“ A növények honnan elégítik ki só utáni vágyaikat? A gyökerek elágaznak-e a földben? Mire valók a gyökerek? Ezek szívják fel az utjokban eső tápszereket a nedvességgel. A földben sós részek vannak. A trágyában is, mely annyira termékenyít, sok a sós rész. Ezért szebbek, dúsabbak a trágyázott növények. Mik szolgálnak trágyául? Megelégszik-e az ember a növényekben és állatok belső részeiben található kevés sóval?

„Neki ennél többre van szüksége, leszáll stb.“ Mit tesz az ember, hogy sószükségeit kielégíthesse? Hová száll le? Miből választja ki a sót? Milyenek ott a források, hol a föld sós? Hogy nyerik a sósvizekből a sót?

„A nagy tömegben előjövő sót stb.“ Mit neveznek kősónak? Milyen a kősó keménységére, színére nézve? Milyen jegecz alakjában? Ha vízben bizonyos mennyiségű sót felolvasztunk, s csendesen nyugodni hagyjuk, a feloldott sórészek ismét szilárdvá lesznek, mint a jég s kockákat vesznek fel. Ez a sójegecz. Mit tesz a só a tűzben?

Mely hegységben találhatók hazánkban nagy sómennyiség? Miket nyitottak a nagy sótelepekben? (Bányák = azon helyiségek a hegyekben, honnan a sót ássák). Hol vannak a legnevezetesebb sóbányák Magyar- és Erdélyországban? Milyen források, kútak és völgyek vannak Erdélyben? Milyenek vannak-e itt a kősókat a földben? Hogy vágják a kősókat? Hogy huzatják fel a kivágott kősókat? Mely folyón szállítják Magyarországra? Melyik sóbánya a legrégebb Erdélyben? Ismerték-e már a rómaiak is? (rómaiak?)

Minek a megismerésére vezet az, hogy Isten a sót így bőven teremtetett? Az ő jóságára és bölcsességére, mert az állatok és növények só nélkül nem élhetvén, sokat felkészítenek. Nagy szerencse-e, hogy a mi hazánk sóval így bőven van Istentől megáldva?

Az olvasmány anyagának írásbeli feldolgozása nyelvtani gyakorlatokkal összekötve.

Figyelmeztetés. A fogalmazási előgyakorlatok a 4-ik osztálynak feladatai közé tartozván, szükséges, hogy a 3-ik oszt. növendékei erre már előkészíttessenek az által, hogy a tanító az elolvasztatott és értelmezett olvasmány tartalmának lényegét egyes kérdő mondatokban jelezi; ezekre a növendékek feleletet adnak, s a helybehagyott feleletet azonnal felírja a kérdezett a táblára, osztálybeli társai beírják füzetekbe. E működés mindenkor czélszerűen összekapcsolható a helyesírási és nyelvtani gyakorlatokkal. E czélból a táblára írt mondatot vagy mondatokat helyesírási szempontból a felíró önállólag, majd a tanító és osz-

tálybeliek közreműködésével kijavítja, s a már szerzett nyelvtani ismeret körén belől nyelvtanilag mondat- és szótani szempontból fejtegeti.

A főszólyt azonban a gyakorlatoknál a gyakorlatoknak értelmes és szabatos írásbeli kifejezésére kell fektetni, mert itt az a főczél, hogy a gyermek a fogalmazási előgyakorlatokra készíttessék elő. Az eljárás következő:

N! jöjj a táblához! Felelj kérdésemre! Mi a só? A só ásvány. Írd fel ezen mondatot a táblára! (a gy. felírja). Nézd végig, helyesen irtad-e le? Nézzétek meg ti is (az osztálybeliek). Találtok-e benne helyesírási hibát? Most írjátok be ti (a bennülők) is a mondatot füzetetekbe.

A! milyen mondat az, melyet a táblára felírtál? Melyik az alany, az állítmány? Miféle beszédrésszel van kifejezve az alany, az állítmány? Milyen főnév mindegyik beszédrész? stb.

B! jöjj a táblához. Felelj kérdésemre. Mely ásványt nevezzük sónak a termények országában? *A termények országában azon ásványt nevezzük sónak, mely a vízben feloldva és a melynek sajátos sós íze van.* A mit elmondtál, írd fel a táblára.

Vizsgáld meg, van-e benne helyesírási hiba? Vizsgáljátok meg ti is. Jelöljétek ki az egyes mondatokat. Mely írásjellel vannak az egyes mondatok egymástól elkülönítve? Mely írásjel van téve a befejező mondat végére? stb. Írják be a többiek füzetekbe.

T! jöjj ki! Mondd meg, miféle sók vannak? *Van konyhasó, salétromsó, timsó, keserű só, gálicz só.* Írd fel a táblára. Vizsgáljuk meg, helyesen vannak-e az írásjelek felrakva. Előbb mondd meg, milyen mondat ez? Összevont mondat. Miért? Mert benne több egynemű mondattag fordul elő. Salétromsó, timsó stb. alanyok. Mely írásjellel választjuk el a mondatban az egynemű mondattagokat? Vonással. Helyesen van-e tehát a mondat feljelezve? (Kijavítás, füzetbe írás a fentebbi eljárással).

Alkatára nézve milyen szó ez: Konyhasó? Összetett szó. Mely két szóból van összetéve? Fordulnak-e itt elő több összetett szók is? Melyek azok? Mi a helyesírási szabály az összetett szók leírására? Az összetett szók egy szóba íratnak össze.

D! jöjj ki! Mondj a konyhasónak valami hasznát. *A konyhasó tápszereinket megizesíti, a hust a rothadástól megóvjá.* Amit most szóval elmondtál, ird fel a táblára. (Megvizsgálás, kijavítás, füzetbe írás). Amit kérdésemre feleltél, hány mondatban van felírva? Jelöld ki az egyes mondatokat. Miféle mondattagok fordulnak elő az első mondatban? Alany, állitmány, kiegészítő. Hát e másodikban? Két kiegészítő és állitmány. Mely főtag hiányzik ezen mondatból? Az alany. Hogy lenne a mondat, ha az alanyt is kitennök? A konyhasó a hust stb. Van-e arra szükség, hogy az alanyt a második mondatban is kitegyük? Nincsen, mert az első mondatban már ki van téve, s a másodikban könnyen odaérthetjük.

Az olvasmány hátralévő anyagát következő jelző kérdésekkel és mondatokban lehet a fentebbi eljárással írásban feldolgoztatni:

Kik nem nélkülözhetik a sót? Az emberek. Mik nem nélkülözhetik? az állatok. Hát még? A növények. Most foglald össze, a miket elmondtál egy mondatba ezen kérdésemre: kik és mik nem nélkülözhetik a sót? *A sót nem nélkülözhetik az emberek, állatok és növények* (felírás, kijavítás, nyelvtani tárgyalás).

Mit olvastál, mikép elégítik ki az emberek sóbeli szükségüket? Hova szállnak le? Mivel vágják ki a kősókat? Miknek a segítségével huzatják fel? A miket egyes kérdéseimre feleltél, add elő egy folytában e kérdésemre: Mikép elégítik ki az emberek sóbeli szükségüket? *Az emberek úgy elégítik ki sóbeli szükségüket, hogy leszállnak a sóbányákba, onnét kivágják hegyes csákányaikkal a kősó s kihuzatják lovak segítségével.* (felírás stb.).

Mikép nyerik a sót a sós forrásokból? *A sós vizet kazánokba vagy üstökbe vezetik, s azokban addig főzik, míg a víz mind elpárolog s a só az edény fenekén marad.* (felírás stb.).

Hol vannak nevezetes sóbányák hazánkban? *Hazánkban nevezetes sóbányák vannak Máramaros megyében, Róna-széken, Szlatinán stb.,* (l. az olv. könyvet).

**Kiegészítők különféle ragos főnevekkel.
Folytatása a névragok ismertetésének.**

26. gyakorlat.

Bizzál Istenben stb. (i. a gy. k.).

A gyakorlatban lévő mondatok fejtegettetnek következőleg: „bizzál Istenben“ — az alany nincs kitéve, de alatta értjük, t. i. te; „bizzál“ állitmány. Ha ennyit mondanál: „bizzál“, volna-e a mondatnak teljes értelme? Ki kell-e tehát egészítenem az állitmányt, t. i. kiben bizzál? Mivel van kiegészítve? Istenben. Ez a mondattag tehát; „Istenben“ kiegészítő tag, mert az állitmány értelmét egészíti ki.

„Istenben“ miféle szó? Főnév. Mi benne a tő? Micsoda raggal áll? A *ben* ragot névragnak nevezzük, mert nevekhez szokott ragasztatni.

A négy első mondat ily módon való fejtegetése után kihozatik következő tétel: a *ban, ben, ba, be* névragok.

Ha így szólok: „bizzál Isten“ érthető-e a mondat a rag elhagyásával? Próbáljuk a többi mondatokat is a névrag elhagyásával mondani. Érthető volt-e bármelyik mondat is a rag elhagyásával? A mondattagok egymásra vonatkozásainak és a mondatok teljes értelmének kifejezésére a névragok szükségesek.

A tanító tovább fejtegetteteti a többi mondatokat s minden ujonnan előjövő ragot felír a táblára, s azokat elolvastatja, ez alkalommal még csak a „névrag“ általános elnevezést használván s végre kihozza ezen tételt: *A kiegészítő mondattagok kife-*

jeztethetnek különféle névragokkal álló nevekkel, ezen kérdésekre: kiben? miben? kire? mire? kihez? mihez? stb.

Vizsgáljuk meg a névragokat hangzásukra nézve. *Ban* alhangu, *ben* felhangu. Tehát ezen fajta névragokból van alhangu és felhangu is; *ba* alhangu, *be* felhangu. Ezekből is van alhangu is, felhangu is stb. (Folytattatik). Tehát mindenik fajta ragból van kétféle hangu u. m, alhangu és felhangu rag. Miért van ez? Azért, mert alhangu szókhöz alhangu, felhangu szókhöz felhangu ragok köttetnek.

„Bennem bizzál“, alany *te* (nincs kitéve) „bizzál“ állitmány, *bennem* kiegészítő (ezen kérdésre kiben?) Ezen szóban: bennem, mi a névrag? (*ben*) ha ezen ragot az *én* személyes névmáshoz így ragasztanók: *énben*, jól volna-e mondva? Hát így: *teben*? *őben*? stb. Így van jól mondva: bennem, benned, benne, bennünk stb. — Ráismertek-e mi-féle ragok vannak itt kötve a *ben* névraghoz? Személyes birtokragok.

Kössetek személyes birtokragokat ezen névraghoz: *ra* (rám, v. reám, rád stb.) *hoz* (hozzám stb.) *tól* (tőlem, tőled, tőle, tőlünk, tőletek, tőlők stb.).

A névragok személyes birtokragokat vesznek fel.

Gyak. Olvassátok a gyakorlatból a második szakaszt, s vizsgáljátok meg, mely névragok vannak a mondattagok közt személyes birtokraggal összekötve? (Az olvasókönyvből kerestetnek fel efféle szók).

27. gyakorlat.

Tanulj mások—. Ne szólj rosszat mások—. A tett többet ér a szó—. A háladatos megemlékezik jóltevő-jé—. A munkás érdemes a maga béré—. stb. (l. a gy. könyvet).

A hiányzó ragok kipótlása.

(l. a feladványokat).

15. §.

Kiegészítés igével.

28. gyakorlat.

A gyermek szeret játszani. A fáradt munkás kíván pihenni. A szorgalmas ember igyekszik dolgozni. stb. (l. a gy. k.).

A mondatok következőleg fejtegettetnek: „a gyermek szeret játszani.“ „A gyermek“ alany, „szeret“ állítmány. Ha ennyit mondanék: „a gyermek szeret“, volna-e a mondatnak teljes értelme? Ki kell-e tehát egészítenem az állítmány értelmét, t. i. mit szeret a gyermek? Mivel van kiegészítve? — Játszani. Ez a mondattag tehát kiegészítő mondattag, mert az állítmány értelmét egészíti ki.

Miféle szóval van kifejezve a kiegészítő? — Igével.

A többi mondatok is ekkép fejtegettetnek s a tanító kihozza a következő tételt:

A kiegészítők kifejeztethetnek igével is.

A tanító ismételteti, hogy a kiegészítő mondattagokat miféle szókkal lehet még kifejezni.

29. gyakorlat.

A földmives tud —. Az orvosok tudnak —. stb.

(l. a gy. k.).

(A hiányzó tag kipótlása).

16. §.

Helyhatározói bővítés. Helyragok.

30. gyakorlat.

Az emberek házakban laknak. Isten az égben van.

A sas a magasba repül. A vadak az erdőbe futnak stb.

(l. a gy. k.).

Olvassuk el az első mondatot. „Az emberek házakban laknak.“ Mit olvastatok, hol laknak az emberek? Házakban. Hát így kérdezhetném-e: mely helyeken laknak az emberek? s ekkor is hogy felelnétek? Ha tehát azt kérdezem: hol laknak az emberek, miről kérdezősködöm? A helyről. Ezen szó által tehát: „házakban“, mi van meghatározva? — A hely, hol az emberek laknak.

Olvassátok a következő mondatot. „Isten az égben van.“ Mit olvastatok, hol, mely helyen van Isten? — Az égben. Ezen szó által is tehát mi van meghatározva? A hely, hol Isten van.

Az elolvasott mondatokban tehát ezen mondattagok: „házakban“, „az égben“, a helyet határozzák meg.

A bővített mondatban azon mondattagokat, melyek a helyet határozzák meg, helyhatározó mondattagoknak nevezzük.

Miket nevezünk helyhatározó mondattagoknak? A többi mondatokban is kijelöltetnek a helyhatározó tagok a fentebbi eljárással.

Mikor kérdezem, hol laknak az emberek, mely szóval kérdezősködtem a helyről? — (hol?) Mikor kérdezem, hova repül a sas, mely szóval kérdezősködöm a helyről? — (hova?) Mikor kérdezem, honnan jönnek az emberek, mely szóval kérdezősködöm a helyről? — (honnan?)

Hol? hova? honnan? helykérdező szók.

Ezen mondatban: „az emberek házakban laknak“, melyik szó a helyhatározó mondattag? Házakban. Ha így mondanám: „az emberek házak laknak“, volna-e értelme? Csak úgy van értelme, ha ezen szóhoz: házak, a *ban* névragot is hozzáteszem, ez a rag adta meg a helyhatározó mondatagnak s így az egész mondatnak értelmét, még pedig helyhatározó értelmét; ezért a **ban** helyhatározó rag.

Ezen kívül van még számos helyhatározó rag, (a t. felírja a táblára).

Helyhatározó ragok: ban, ben, ba, be, n, on, en, ön, nál, nél, ra, re, hoz, hez, ból, ből, ról, ről, tól, től, ig.

Fejtegessük a gyakorlatban levő mondatokat. „Az emberek házakban laknak.“ „Az emberek“ alany, „házakban“ helyhatározó mondattag, *ban* helyragos főnévvel kifejezve, „laknak“ állitmány.

Mely kérdésre használtatik itt a *ban* rag? — (hol?)

„Isten az égben van.“ (Alany, állitmány, helyhatározó). Mely kérdésre használtatik itt a *ben* rag? — (hol?)

A ban, ben ragot ezen kérdésre használjuk: hol?

„A sas a magasba repül.“ (Alany, állitmány, helyhatározó). Mely kérdésre használtatik itt a *ba* rag? — (hova?) „A vadak az erdőbe futnak.“

(Alany stb.). Mely kérdésre használtatik itt a *be* rag? — (hova?)

A ba, be ragot ezen kérdésre használjuk: hova?

A ban, ben és ba, be használatát nem szabad felcserélni.

Gyakorlatok. Feleljetek a *ban, ben* és *ba, be* helyes használatával kérdéseimre. Hol vagytok ti most? Az iskolában. Hova jöttök ti fel naponként? Az iskolába. Hova mennek az emberek imádkozni? A templomba. Hol gyűlnék össze az emberek imádkozni? A templomban. stb.

A mondatok a fentebbi módon tovább fejtettenek. *A tételek tárgyalása* az olv. könyvből.

Feladványok. (l. a gy. k.).

Jegyzet. A helyragok különféle elnevezései, mint *benható, kiható, felható* stb. rag a 4-ik osztálybeli tanulókkal ismertetnek meg.

31. gyakorlat.

Hol lakik a róka? Hol lakik az egér? stb. (l. a gyakorló könyvet).

17. §.

Helyhatározói bővítés névutóval álló nevekkel. Névutó.

32. gyakorlat.

A helység mellett vannak szőlős kertek. stb. (l. a gy. könyvet).

Olvassátok az első mondatot. „A helység mellett vannak szőlős kertek.” — Hol vannak a szőlős kertek? — A helység mellett. Ezen mondattag

által: helység mellett, mi van meghatározva? A hely, hol a szőlős kertek vannak. Mely szókkal van a hely meghatározása kifejezve? A helység mellett. Miféle szó ez: helység? Ismerjük meg a másikat is.

Ha ezt mondanók: a helység vannak a szőlős kertek, nem volna beszédünknek értelme, s nem volna kifejezve a hely, hol a szőlős kertek vannak. Csak úgy van értelme a mondatnak, s csak úgy van a hely is meghatározva, ha a „helység“ szó mellé ezt a szót teszszük: mellett.

A „mellett“ szó helyhatározó szó.

Fejtegessük a többi mondatokat, s keressük fel azokban a *helyhatározó mondattagokat*, s hogy hány szóval vannak azok kifejezve.

„A kertek körül juhok legelnek.“ Hol legelnek a juhok? Mely szó által van kifejezve a hely? Miféle szó ez: kertek? Miféle szó ez: körül? (A fejtegetés folytattatik).

Vizsgáljuk meg, hogy a mondatokban a helyhatározó szók mindenütt miféle szó után állanak? — — — Úgy-e mindenütt név után állanak? Ezért *a nevekhez köttetni szokott helyhatározó szókat névutóknak nevezik.*

Helyhatározó névutók: *mellett, mellé, mellől, alatt, alá, alól* stb. (a tanító felkeresteti a névutókat a gyakorló könyvből).

Jól mondanám-e ezt: „a székek én előtt vannak.“ Hogy kell helyesen mondani? (én) előtttem.

Hogy mondanád e helyett: te előtt van a szék? E helyett: ő előtt? Mi előtt? Ti előtt? Ők előtt? Tehát így van helyesen mondva (a t. felírja a táblára): *előttem, előtted, előtte, előttünk, előttetek, előttök* stb. Miféle ragokat vett fel a névutó? Személyes birtokragokat.

A névutók vehetnek fel személyes birtokragokat.

Mondjátok személyes névraggal ezen névutót: után, mellett stb. — (utánam stb.).

A t. a harmadik mondat fejtegetése alkalmával figyelmezteti tanítványait, hogy

némely névutók úgy járulnak a nevek után, hogy a főnév, melylyel összeköttetésben állanak, n, en, on, ön ragot vesz fel. (Kerten túl, Tiszán innen stb.).

Tételek tárgyalása a gy. könyvből.

Feladványok. (l. a gy. k.).

18. §.

Helyhatározói bővítés igehatározóval. Igehatározó. Olvasmánytárgyalás. Fogalmazási előgyakorlatok. Ismétlések.

33. gyakorlat.

Jöjjetek ide, szólt a tanító növendékeinek stb. (l. a gy. könyvet).

Olvassátok az első mondatot. „Jöjjetek ide“ stb. Mit mondott a tanító növendékeinek, hova jöjjenek? Ide. Mit jelent ez a szó: *ide*? — Helyet. Mely kérdésre? Hova? Ez a szó tehát: ide, helyhatározó szó, ezen kérdésre: hova?

„Jöjjetek“, mit jelentő szó? — Cselekvést. Mikor ezt mondom: jöjjetek ide, ezen szó által: *ide*,

a cselekvés helye van meghatározva. Tehát „ide“ cselekvés helyét meghatározó szó, vagy mivel a cselekvés szót igének nevezik, s az „ide“ szó igére vonatkozik: helyet jelentő *igehatározó*.

Ezen mondatban: jöjjetek ide, melyik szó a helyhatározó mondattag? — Ide. Miféle szóval van a helyhatározó mondattag kifejezve? — Igehatározóval. Tehát *a helyhatározó mondattag kifejeztethetik igehatározóval is.*

„Itt állj.“ Melyik szó az igehatározó ezen mondatban? Mely kérdésre? (hol?) „Amoda menj.“ Ezen mondatban melyik szó az igehatározó? Mely kérdésre? (hova?)

Keressétek ki gyakorló könyvetekből a 33. gyakorlat alatt a helyet jelentő igehatározókat s olvassátok fel.

Most vegyük fel a mondatokat, s keressük fel azokban a helyet jelentő igehatározókat, mint helyhatározó mondattagokat, megmondván, melyikkel mely kérdésre felelünk.

120. olvasmány.

A föld lakosai. (G. olv. k. III. oszt.).

Tárgymagyarázat. „Vajjon kérdezted-e“ stb.

Mit olvastál? Tette-e már közületek valaki magának kérdésbe, hogy hova megy a nap esténként. A gyermek még sokat nem tud. Lehetnek köztetek, kik nem tudják, hova megy a nap esténként. Az ily gyermekek tehát méltán tehették fel kérdésbe magoknak, vajjon hova megy a nap esténként. Tudni vágyó természetünkben van az, hogy kérdezősködjünk arról, mit nem tudunk.

„Én azt tartom stb.“ Mit olvastál? Itt a kérdésre felelet adatik, de úgy, mintha a felelő nem volna benne bizonyos, úgy van-e valósággal, hogy a hegyek mögött is laknak emberek stb. Pedig azt bizonyosan állíthatjuk, hogy a földön mindenütt laknak emberek, vannak rétek

mezők, városok, s ha nem süt is a nap a földnek valamely részén, süt a másikon. (felvilágosítás a földgömb segítségével).

„Vagy kérdezted-e stb.“ Mit olvastál? Itt azt kell képzelni, mintha a kérdező a kérdezettel egy patak mellett állana s úgy tette volna a kérdést.

„Ennek nyugta soha sincs stb.“ Micsoda feleletet kapott a kérdező? Van-e nyugta a pataknak? Hova fut? Mik mellett halad el? Hogy kell ezt érteni: soha sincs nyugta a pataknak? — Éjjel, nappal folyik.

„Vagy vetted-e már észre stb.“ Mit olvastál? Mi van itt kérdezve? Mi reá a felelet? Vannak-e tehát messze országok e földön s melegebb tartományok a miénkénél?

Nagy utat tesznek-e a folyók, — a költöző madarak?

„Ha valaki ez utat stb.“ Mit olvastál? Lehetne-e e föld kerekségén sokat látni, ha a *nap társaságában*, vagy a patakkal a tengerig, a fecskékkel messze tartományokba mehetnének? De mehetünk-e mi a nappal, — a madarakkal? Mi csak hol mehetünk el messze tartományokba? — A száraz földön, a folyókon, a tengereken. — Vannak emberek, kik a földnek nagy részét beutazták. Az ilyen utazóktól mi sokat tudunk a földről s ennek lakosairól. Az utazóktól tudjuk például, a mik az olvasmányban most következnek. Olvasd!

„Sok millió ember lakik stb.“ Mit olvastál?

Hol laknak fehér bőrű és piros arcú emberek? Hol laknak szerecsenyek? Milyenek ezek? Hol laknak rézszinű, — sárga színű, — barna színű emberek? (A föld öt részét térképen, a különféle földöveket a földgömbön meg kell mutatni).

„A forró földövön stb.“ Mit olvastál? A forró földövön csak hol esik hó? — Ha a föld alacsonyabb részeiről a magasabb helyekre megyünk, mind jobban növekedő hideget tapasztalunk. Ezért van az, hogy a felette magas hegyeken örökös hó van, habár ott az alacsonyabb helyeken forró meleg van is.

A forró földövön mindig milyenek az erdők, s miféle flatok laknak bennök? A föld milyen sajátsága?

„A hideg földövben ellenben stb.“ Milyen az égaj a hideg földövben? Milyen a föld sajátsága? Milyen állatok vannak itt? A nagy hidegek daczára is örömetst laknak-e itt a lakosok?

Most röviden összefoglalva, mondjátok el ezen olvasmány tartalmát.

Tartalom. E föld kerektségén mindenütt vannak hegyek, völgyek, rétek, mezők, virágok, faluk, városok; vannak folyamok, melyek végre a tengerbe ömlenek. A földön laknak sok millió emberek, kik színökre nézve különfélek; vannak fehér bőrű, piros arczu, vannak fekete stb. emberek. Fehér bőrű, piros arczu emberek laknak Európában, feketék Áfrikában stb.

A forró földövön nincs tél, csak a legmagasabb hegyek tetején van hó. A fák öröközödek, a föld termékeny; de vannak mérges és kegyetlen állatok. A hideg földövön a föld terméketlen; de Isten táplál itt meleg szörű állatokat, melyeknek bőrével az emberek magokat védhetik a hideg ellen. A hideg földövön kevés ember lakik.

Bár a hideg földöv igen rideg és terméketlen, mégis örömetst laknak itt az emberek. Minden népnek kedves a maga hazája, mert minden tartománynak megvannak saját örömei. Az északi földövön lakó emberek nagy gyönyörűket találják vadászatban, halászatban (czetfogás). Azonban minden földövnek megvannak nyomoruságai is. Például a forró földövön sok mérges és kegyetlen állat él, mely az embereknek sok félelmet és alkalmatlanságot okoz. (Mérges kigyók, óriás kigyó, oroszán, tigris stb., krokodilok, sáskák, legyek).

Az olvasmány anyagának írásbeli feldolgozása kapcsolatban nyelvtani fejtegetéssel.

N! jöjj a táblához. Mit tudsz az olvasmányból e földön lakó emberek számáról, — ezek termetéről — és színéről?

E földön sok millió ember lakik. Ezeknek termetöl és színök különféle. A mit elmondtál, ird fel a táblára, a bennlevők írják be füzeteikbe. (Megvizsgálás helyesírási szempontból a szokott eljárással).

Mondd meg, hány mondatból áll az, mit a táblár irtál. (Kettő). Jelöld ki külön mindegyiket. Az első mon

dat milyen mondat szerkezetére nézve? (bővitett). Miféle mondattagok jönnek elő az első mondatban? Kiről van itt szó? — Az emberről. — Mit mondunk róla? — Lakik. — Melyik szó tehát az alany, az állítmány? Meg van-e jelölve a száma az embereknek? Mely szavakkal? Micsoda mondattagok tehát ezen szók: sok millió? (jelzők). Meg van-e mondva, hol lakik sok millió ember? Mely szavakkal? Micsoda mondattag tehát ez: e földön? (helyhatározó). Most nevezd meg sorban a mondatban előforduló mondattagokat. *E földön* helyhatározó, *sok*, *millió* mindkettő jelző, *ember* alany, *lakik* állítmány.

Most mondd meg, miféle szók és miféle ragok fordulnak benne elő? *E* mutató névmás, *földön* főnév, *ön* helyraggal, *sok* határozatlan számnév, *millió* tőszámnév stb.

Hogy mondanád ezen mondatot más szóelhelyezés-sel? Sok millió ember lakik e földön. (Folytatása a másik mondat fejtegetésének, ismétlésével a már szerzett nyelvtani ismereteknek).

N! jöjj a táblához! Hol laknak fehér bőrű, — piros arczu emberek?

Fehér bőrű, piros arczu emberek laknak Európában, kelet felé Ázsiában, Afrika északi részében, Amerikában, Ausztráliában. (Felírás, kijavítás, fejtegetés különös tekintettel a helyhatározó mondattagokra a szokott eljárással).

A t. az olvasmány anyagát, tekintettel főleg a helyhatározó mondattagokra, következő kérdésekben használhatja fel fogalmazási előgyakorlatra:

K. Hol laknak szerecsenyek? Milyenek ezek termétkre s színökre nézve?

K. Hol laknak rézszínű, — hol sárga színű emberek?

K. Milyenek a fák a forró földövön? Milyen tulajdonsága itt a föld?

K. Melyik földövön laknak mérges és kegyetlen állatok?

K. Melyik földövön laknak szőrös bőrű állatok?

Időt jelentő határozói bővítés. Időt jelentő igehatározó.

34. gyakorlat.

Télen hidegek vannak, akkor stb. (l. a gy. k.).

Mikor szoktunk felkelni? Reggel. Ezt így is kérdezhetném: mely időben szoktunk felkelni? Feleljetek rá! Reggel. Mit határozunk meg ezen szóval: reggel? Felkelésünk *idejét*. Ezt a szót tehát: reggel, nevezhetjük időhatározó szónak. Mikor szoktunk rendszeren lefeküdni? Estve. Mit határozunk meg ezen szóval: estve? Lefekvésünk *idejét*. Ezen szó tehát: estve, időhatározó szó.

Feleljetek időhatározó szóval kérdéseimre. Mikor virágzanak a fák? Tavasszal. Mikor hullanak le a falevelek? Ősszel. Mikor van az aratás? Nyáron. Meddig tart egy esztendő? 365 napig. Mely kérdésre feleltetek ezen időhatározó szókkal: tavasszal, ősszel stb. Ezen kérdésre: mikor? Mely kérdésre feleltetek ezen szóval: 365 napig. Ezen kérdésre: meddig. Időhatározó szókkal ezen kérdésekre felelünk: mikor, meddig?

Ezen mondatban: „korán kelj“, melyik szó határozza meg az időt? — Korán. Melyik szóra vonatkozik ez az időhatározó? — Kelj. Miféle szó ez? — Ige. Tehát „korán“ időtjelentő igehatározó. Keressük ki a gyakorlatban levő mondatokban az időt jelentő igehatározókat.

Időt jelentő igehatározók ezen kérdésre: mikor? most, mindjárt, már, ma, holnap, tegnap. hamar, hirtelen, rögtön, majd, ezután stb. (l. a gy. k.).

*Tételek tárgyalása a gyakorló könyvből.
Feladványok. (l. a gy. k.).*

35. gyakorlat.

Mikor van sötét? Mikor van világos? (l. a gy. k.).

(A kérdésekre feleletek iratnak egész mondatokban.

L. a feladványokat).

20. §.

**Módhatározó bővítés. Módot jelentő ige-
határozók. Olvasmány-tárgyalás. Az olvas-
mány anyagának írásbeli feldolgozása.
Ismétlések.**

36. gyakorlat.

*A jó tanuló gyermek reggel gyorsan felkél ágyá-
ból, szépen megmosdik, simán megfésülködik, csinosan
felöltözködik, imádságát áhítatosan elmondja, stb. (l. a
gy. könyvet).*

Ha ti olvastok, mi módon tehetitek ezt? Le-
het-e olvasni értelmesen, — értetlenül, — fenn-
hangon, — sebesen, — halkal? Ha tehát azt
mondom: ti értelmesen olvastok, ezen szó által:
„értelmesen“, azt határozom meg, hogy a ti cse-
lekvéstek mi módon történik. Ha azt mondom: ti
sebesen olvastok, ezen szó által: sebesen, cselek-
véstek módja van meghatározva stb. Ezen szók:
értelmesen, értetlenül, fenhangon, sebesen, halkal,
a cselekvés módját határozzák meg. Mivel pedig a
cselekvés szókat igéknek nevezzük, az előbb el-
mondott szókat *módot jelentő igehatározóknak lehet
és így is szokták nevezni*, s velők ezen kérdésekre
szoktunk felelni: mi módon? mikép? hogyan?

Miféle igehatározókat ismertek már? — Helyet, időt és módot jelentő igehatározókat.

Gyakorlatok. 1. Mikép szalad a nyul? Mikép megy az ökör? Mikép harcol a jó katona? stb. Mindazon szók, melyekkel kérdésemre feleltek, miféle szók? — Módot jelentő igehatározók. A mondatban módhatározó mondattagoknak neveztetnek.

2. Keressétek fel a gyakorlatban levő mondatokban a mód határozó mondattagokat.

Tételek tárgyalása.

Feladványok. (l. a gy. k.).

37. gyakorlat.

A gólya. (G. olv. k. után).

A gólyát megérkezésékor mikép üdözlí az egész helység? Mikép lépet vadásztanyáján? Mi módon? stb. (l. a gy. könyvet).

Feladványok. (l. a gy. k.).

Figy. Ezen feladvány kidolgozását megelőzőleg a t. élszóval tárgyalja, vagy ha már tárgyalta, átolvasásra felhagyja a III. osztály olvasókönyvéből a „gólyáról“ irt olvasmányt. (6. olv.) Különösen kiemelve a gyakorlat kérdéseit. Csak ekkép lehet a tanítványoktól várni a feladvány helyes kidolgozását, s csakis így lesznek arra képesek.

31. Olvasmány.

Miként osztja a nap az esztendő négy részre? (G. olv. k. III. oszt.).

Ezen olvasmány tartalmát a már ezelőtt, t. i. a 2-ik osztály olvasókönyvéből az *időről* (172. olv.) olvasottak ismétlése kapcsán és a magyarázat előre bocsátásával lehet könnyen és jól megértetni. Az eljárás következő lehet:

Emlékeztek-e a II. oszt. olvasókönyvéből az „idő“ czimü olvasmányra? Mit tudtok ebből, hány nap tesz egy hetet? Hány hónap tesz egy esztendő? Melyek a hónapok nevei? Melyik az első, melyik az utolsó hónap? Hány szaka van az évnek? Melyek azok? Hány hónapból

áll minden évszak? Melyek a tavaszi hónapok? Melyek a nyári, — az őszi, — a téli hónapok?

Egy esztendő hány napból áll? Mely időt nevezzük egy napnak? Azt az időt, mely egyik éjféltől a másikig van. Minek nevezzük azon időt is, míg a nap az égen van, míg a világosság tart? Egy napnak, vagy nappalnak. Mindig egyenlő hosszú-e a nappal? Hogy határozhatjuk meg legkönnyebben a nappal hosszát? Ha megjegyezzük, mikor jön fel a nap és mikor megy le. Télben hány órákor jön fel a nap? 8 órákor. Hány órákor megy le? 4 órákor. Hány óra tehát ilyenkor a nappal? Hát az éjszaka? Így van-e ez nyáron? Nyáron épen megfordítva van. A nap reggel négy órákor jön fel s nyolczkor megyen le. Hány óra tehát nyáron a nappal? Hány az éjszaka? Mely évszakokban egyenlő a nappal és éjszaka? Hány órát tesz ekkor a nappal, hányat az éjszaka?

Mit tapasztaltok, azon az úton jár-e a nap nyáron, a melyen télen? Mikor jár magasabban? Mikor alacsonyabban? Mikor van melegebb, akkor-e, midőn a nap magasán, vagy mikor alacsonyabban jár? Minél inkább megközelíti a nap tetőpontunkat, annál több meleget fejt ki, minél inkább távozik attól, annál gyengébb meleget ad. (Kísérlet a gyertyavilággal). Miért jár tehát nyáron nagy meleg? Miért van télen nagy hideg? Nyáron hány óra hosszát melegíti a nap a földet? (16). Hát télen? (8). Nagyobbnak kell-e tehát lenni nyáron a melegnek, mint télen, ha nyáron két annyi ideig melegíti a földet, mint télen? Mi is okozza tehát még nyáron a nagy meleget, télen a nagy hideget?

Mit mondtatok az elébb, mikor oly hosszú a nappal, mint az éjszaka? Tavasz és ősz elején. Oly magasán jár-e a nap tavasszal, mint nyáron? s oly alant-e, mint télen? Mit okoz ez a melegségben? Azt, hogy ősszel és tavasszal sem oly nagyon hideg nincs, mint télen, sem oly igen meleg, mint nyáron.

A nap járása után a tudósok kiszámították, hogy az esztendő mindenik része, a tél, tavasz, nyár, ősz mikor kezdődik és mikor végződik. Márczius 21-én kezdődik a tavasz. Ekkor a nap reggeli 6 órákor kél és esti 6 órákor

nyugszik; a nappal és éjjel egyenlő. E naptól fogva (ápril, május, június) a nap mind feljebb-feljebb jön járásában s a napok folyvást hosszabbodnak. *) Június 21-én kezdődik a nyár; a nappal most leghosszabb. E naptól fogva a nap ismét kezd távozni. A nappalok kezdenek rövidebbek lenni, de a meleg még folyvást tart. September 23-án a nappal és éjjel ismét egyenlő. Ekkor kezdődik az ősz. E naptól fogva a nappal egyre rövidül, a nap sugarai mindinkább ferdébben esnek a földre s kezdünk hideget érezni. December 21-én kezdődik a tél. Ekkor a nappal legrövidebb, s a hideg egyre nő. E naptól kezdve a nap mind korábban kel, a nappalok hosszabbodnak, míg tavasz kezdetén a nappal és éjjel ismét egyenlő lesz. Ez így van egyik évben, mint a másikon. Ekkép osztja a nap az esztendőt négy részre. A mit most elmagyaráztam, elő van adva a 31. olvasmányban, melyet most már figyelmes olvasás után könnyű lesz megértenetek. Vegyétek elő. Olvasd N!

A t. egy egész szakaszt olvastasson el egyszerre és azután kérdezze az elolvasott szakasz foglatatát.

Fogalmazási előgyakorlatok, ismétlések.

A! jöjj a táblához, felelj a kérdéseimre.

K. Mondd meg röviden, mi okozza nyáron a nagy meleget, télen a nagy hideget?

F. A nap járása okozza nyáron a nagy meleget, télen a nagy hideget.

Ird fel a mondatot a táblára, a többiek írják füze-
teikbe. (Megvizsgálás, kijavítás a szokott eljárással).

A! Milyen mondat ez szerkezetére nézve? — Bővített mondat (az összevont mondat bővebb kifejtése alább következik).

Miről van itt szó? Mi okozza nyáron a nagy meleget stb.? A nap járása. Mi tehát az alany? Melyik a két szó közül? (járása). Érthető volna-e így mondva: járása okozza? Hogy a mondat érthető legyen, meg kellett-e jelölni, minek a járása okozza nyáron a nagy meleget stb.? Melyik szóval van megjelölve az, hogy minek a járása okoz-

*) A magyarázatot szemléltetés kísérvé a természetben és földgömbön.

za? (a nap, a napé). Ez a szó tehát : nap, micsoda, mondattag? — Jelző. Ez a két szó : „a nap járása“, milyen viszonyban áll egymással? (minek mije?) Sajátító viszonyban. *Mi* a sajátító rag? (nak, nek). Van-e most a „ap“ szó mellett sajátító rag? Hogy lenne a két szó összefüzése a sajátító rag kitételével? — A napnak a járása. Mi mondatik a napjárásáról? Okozza. Micsoda mondattag ez? — Állitmány, mert vele az alanyról van mondva valami.

Mit okoz a napjárása? Feleljetek ezen kérdésemre a mondatból egyenesen. Meleget. Hát még? — Hideget. Mindkettő micsoda mondattag? — Kiegészítő, ezen kérdésre: mit? Milyen meleget okoz? Milyen hideget okoz? Nagy meleget, nagy hideget. Micsoda mondattag tehát ez: nagy? (milyen? minő?) Miféle mondattagokra vonatkozik? — Kiegészítő mondattagokra.

Mikor okoz nagy meleget? Nyáron. Mikor okoz nagy hideget? Télen. Miféle mondattagok ezek: nyáron, télen? Időhatározó mondattagok, ezen kérdésre: mikor?

Most nevezd meg sorban a mondatban előjövő mondattagokat.

A felírt bővített mondatot lehetne-e két mondatra felbontani? Mikép? — A napjárása okozza nyáron a nagy meleget. A napjárása okozza télen a nagy hideget. Hány mondatból van tehát a felírt mondat összevonva? Hogy lett ebből a két mondatból egy mondat? Úgy, hogy a mondatnak ez a része: „a napjárása okozza“ a második mondatból kihagyatott.

Hány egynemű mondattag származott a mondatban ezen összevonás által? Kettő, u. m. nyáron a nagy meleget, télen a nagy hideget. A két egynemű mondattag mely írásjellel van elválasztva? Mely helyesírási szabálynál fogva?

Elemezd a felírt mondatban előjövő egyes szokat, megmondván, mely beszédrészek és mely ragok fordulnak elő azokban?

Az olvasmány anyagából, tekintettel különösen az idő és helyhatározó mondattagokra, fogalmazási előgyakorlatokra és ismétlésekre, következő mondatok alkothatók a szokott eljárással:

K. Mikor esnek a nap sugarai a földre függélyesen, mikor ferdén?

F. A nap sugarai a földre nyáron esnek függélyesen, télen ferdén.

K. Mikor fejtenek ki a nap sugarai nagyobb meleget, mikor kevesebbet?

F. A nap sugarai akkor fejtenek ki nagyobb meleget, mikor függélyesen, akkor kevesebbet, midőn ferde irányban esnek a földre.

K. Hány óráig melegíti a nap a földet nyáron, hányig télen?

K. Mikor kezdődik az esztendő mindenik része?

F. (l. az olvasókönyvet).

K. Mikor egyenlő a nappal és éjszaka? Mikor leghosszabb; mikor legrövidebb a nappal?

F. (l. az olvasókönyvet).

21. §.

Okhatározói bővítés.

38. gyakorlat.

Mátyás király stb. (l. a gy. k.).

Ha azt kérdezném N. tanítványomtól: miért, vagy mi miatt nem jöhettél iskolába? s így felelné: betegség miatt, ez által ő az okát mondaná meg iskolába nem jöhetésének. Ha tehát a mondat így állana: „N. betegsége miatt nem jöhetett iskolába“, a mondatnak ezen tagja: „betegség miatt“, mit határozna meg? — Az okot, az iskolába nem jöhetés okát. *A mondatnak tehát lehet oly tagja is, mely az okot határozza meg, az ilyen tag okhatározó tagnak neveztetik.* Miféle határozó tagjait ismeritek a mondatnak? — Helyet, időt, módot, okot határozó tagját.

„Gábor a rossz idő miatt maradt otthon.“ Miért, vagy mi ok miatt maradt otthon Gábor? A rossz idő miatt. Micsoda kérdésre felelünk vele? (miért? mi okból? mi miatt?)

Okhatározó tagokkal ezen kérdésekre felelünk: miért? mi okból? mi miatt?

Ha ezt mondom; „N. betegség miatt nem jöhetett iskolába“, hány szóval van kifejezve az okhatározó tag? Miféle szók ezek?

Az okhatározó mondattagot ki lehet fejezni névutóval kapcsolatban álló főnévvel.

„A tanuló hazugságáért megbüntettetik.“ Melyik itt az okhatározó tag? Miféle szóval van kifejezve? — Névrágos főnévvel.

Az okhatározó mondattagot ki lehet fejezni névrágos főnévvel is.

Olvassátok a gyakorlatban levő mondatokat. „Mátyás király a nép iránti szeretetből gyakran beutazta az országot.“ Jelöljétek ki a mondattagokat. Mely szókkal van itt kifejezve az okhatározó mondattag? „A nép iránti szeretetből.“

Itt az okhatározó mondattag három szóval van kifejezve, melyek szorosan együvé tartoznak, és a három egymáshoz tartozó szó együtt tesz egy mondattagot.

Gyakorlatok élőszóval. A gyakorlatban levő mondatokból f. l. kerestetnek az okhatározó mondattagok.

Tételek tárgyalása. Feladványok. (l. a gy. k.).

39. gyakorlat.

A kémény mitől lesz fekete? A fal mitől lesz fehér? Mi miatt fagy meg a víz? Mi által forr fel a víz? Miért

szeretik a gyermeket? Miért jutalmazták az embert? stb. (l. a gy. k.).

(A kérdésekre feleletek adatnak egész mondatokban).
(L. a feladványokat).

22. §.

Czél, eszközt határozó bővítés.

40. gyakorlat.

Az emberek imádkozni járnak a templomba. A katonák harczolni mennek a háboruba stb. (l. a gy. k.).

Ti azon célból jártok iskolába, hogy itt sziveiteket, lelkeiteket kimiveljétek. Ezen cél ti bizonyos eszköz által éritek el, t. i. az én tanításom és a ti tanulástok által. A mit valamely cselekvés által elérni akarunk, az cél, a mely cselekvést a cél elérésére használunk, az eszköz.

Mi célja van azon cselekvéseknek, hogy figyelmeztetek az én beszédemre? Hogy azt megérthessük. — Mely cselekvés által érhetitek el ezt a cél? A figyelmezés által. Tehát cél a beszéd megérthetése, eszköz a figyelés.

Mi célja van a szántásvetésnek? Hogy a föld termésre kényszerítettessék. Mely eszköz által érjük el ezt a cél? A szántásvetés által. Mi végett, vagy mely célra használjátok a könyvet? — a pennát? — a ruhát? stb.

Olvassátok az első mondatot. „Az emberek imádkozni járnak a templomba.“ Mi célból járnak az emberek a templomba? Mely szóval van itt a cél kifejezve? — Imádkozni. Ezen szó a mondatnak célhatározó tagja.

A mondatnak lehet célhatározó tagja is, melylyel ezen kérdésre felelünk: mi célból?

A gyakorlatban levő mondatokból felkeres-
tetnek a cél- és eszközhatározó mondattagok és
fejtegetés alkalmával kihozandók lesznek ezen té-
telek: *A mondatnak lehet eszközt meghatározó tagja
is ezen kérdésre: mivel? mi által?*

*A célhatározó mondattagok kifejeztethetnek igé-
vel, névutóval álló és névragos főnevekkel. Az eszközt
határozó mondattagok kifejeztethetnek névutóval álló és
névragos főnevekkel.*

E helyen megmondja a tanító, hogy a *helyet,
időt, okot, célzt, eszközt meghatározó bővítéseket közös-
névvel határozói bővítésnek nevezik.*

Tételek tárgyalása. Feladvány. (l. a gy. k.).

41. gyakorlat.

*A gyermek mi célból megy ágyába? A gyermeket mi
végett küldik iskolába? stb. (l. a gy. k.).*

A kérdésekre feleletek adatnak egész mondatba fog-
lalva, (l. a feldványokat).

23. §.

**Fogalmazási előgyakorlatok. Összevont mon-
datok. Előismeretek a származott szókrol.
Helyesírási szabályok.**

39. Olvasmány.

A farkas. (G. olv. k. III. oszt.).

*Fogalmazási előgyakorlatok, összevont mondatok. Mi-
előtt a tanító a 39. gyakorlatot fogalmazási előgyakorla-
tokra s egyidejűleg az összevont mondatok ismeretének
bővebb kifejtésére felhasználná, átolvastatja az egész ol-
vasmányt, s részletenkint felveszi tárgymagyarázatra, mely*

semmi nehézséggel nem járván, egészen a tanító belátására hagyatík.

Miután végig értelmezte, használja fel az olvasmány anyagát írásbeli feldolgozásra, különös tekintettel összevont mondatok alkotására s egyidejűleg ezek bővebb megismertetésére.

Eljárás a mondatok megalkotásában. K. Mit olvastatok, miféle állat a farkas? *A farkas ragadozó állat.*

Testének mely része hasonlít a kutyáéhoz? A feje. Hát még? A füle. Hát még? A törzse. Hát még? A farka. A mit most egyes kérdéseimre feleltetek, mondjátok el egy mondatba foglalva.

F. *Feje, füle, törzse, farka hasonlít a kutyáéhoz.* (Többen elmondják. Felírás stb.).

Mit olvastatok, milyen a farkas természetére nézve?

A farkas (természetére nézve) vad. Hát még? Kegyetlen. Hát még? Ravasz. Hát még? Vérengző. Minden tulajdonságait a farkasnak adják a gyermekek egy mondatba foglalva.

A farkas vad, kegyetlen, ravasz, vérengző. (A szokott eljárás).

Mit olvastatok, miféle állatokat tép szét kegyetlenül? A juhót, a nyulat, a disznót. Miket tép szét átalában? A zsákmányul ejtett állatokat. Foglaltok az elmondottakat egy mondatba.

Kegyetlenül széttépi a juhót, nyulat, disznót s a zsákmányul ejtett állatokat.

Ismer-e határt vadsága és kegyetlensége?

Vadsága és kegyetlensége határt nem ismer.

Miben van nagy ereje? Szájában. Hát még? Nyakában. Az elmondottakat foglaljátok egy mondatba.

Nagy ereje van szájában és nyakában.

Mit olvastunk, milyen a farkas természeténél fogva? Ügyetlen, félénk. Mely példákat hozott fel erre olvasókönyvünk? Néha egy szikra stb. Foglald össze az elmondottakat.

A farkas természeténél fogva ügyetlen és félénk, néha egy szikra, egy csörgő levél, egy szokatlan hang messze szalasztja.

Mivé teszi az éhség?

Az éhség vakmerővé és bátorrá teszi.

Mi módon támadja meg a nyáját?

Leskelődve, lopózkodva és villámsebességgel támadja meg a nyáját.

Mily helyeken él a farkas elvonultan?

A farkas erdőkben, nádasokban, sziklaiüregekben él elvonultan.

Mely országokban található különösen?

Található különösen Magyar-, Orosz-, Lengyel- és Norvégországban.

Az ekkép megalkotott mondatokat a tanító egyenként a szokott módon mondatja fel többekkel s iratja fel egyes előszólitott gyermekekkel a táblára s be a füzetekbe, vizsgálta a helyesírási szempontból s ez alkalommal fejtegetti azokat mondattani szempontból, s itt különös tekintettel az összevont mondatokra következőleg:

„Feje, füle, törzse, farka hasonlít a juhászkutyáéhoz.”

Jelöljétek ki ebben a mondatban az egyes mondattagokat. Hány alany van benne? Hány állítmány? Ezen mondattagok: feje, füle stb. mind alanyok, tehát *egynemű* mondattagok.

Nézzük meg, fel lehet-e ezt a mondatot bontani több egyes mondatra. Feje hasonlít a juhászkutyáéhoz. Törzse hasonlít stb. Farka hasonlít stb. Hány mondatra lehetett felbontani? — Négyre. Tehát annyira, a hány benne az alany (az *egynemű* mondattag).

A felbontott mondatok mindegyikében előjött ez a mondatrész: hasonlít a kutyáéhoz. Ez a mondatnak közös alkatrésze, melyre mindegyik alany illik, és épen azért a mondat közös alkatrészét az *egynemű* mondattagoknak nem mindegyikéhez külön, hanem csak egyszer mondjuk ki, így: feje, füle, törzse, farka *hasonlít a juhászkutyáéhoz*. Ezen mondatot tehát úgy tekinthetjük, mint több mondatból egy mondatba összevont mondatot, melynek *egynemű* mondattagjai egy közös mondatrészre vonatkoznak. Általában a több mondatból egy mondatba összevont mondatot, melynek *egynemű* tagjai egy közös mondatrészre vonatkoznak, *összevont mondatnak* nevezzük.

Melyek az egynemű mondatok az elolvasott mondatban? Mely írással vannak elválasztva? Mely szabálynál fogva?

„A farkas vad, kegyetlen, ravasz, vérengző.“ Bontások fel ezt a mondatot egyes mondatokra. A farkas vad, a farkas kegyetlen, a farkas stb. Hány mondatból van ez összevonva? Melyik a közös mondat? Melyek az egynemű mondatok? Miféle mondat most a közös mondat? Alany. Miféle tagok az egynemű mondatok? Állítványok. Mely írással vannak elválasztva? Mely szabálynál fogva?

„Kegyetlenül széttépi a bárányt, juhot, nyulat, disznót s a zsákmányul ejtett állatokat.“ Milyen mondat ez alkatára nézve? (összevon). Bontások fel egyes mondatokra! Kegyetlenül széttépi a bárányt, kegyetlenül széttépi a juhot stb. Melyik a közös mondatrész? — Kegyetlenül széttépi (határozó, állítvány). Melyek a közös mondatrészeire vonatkozó egynemű mondatok? Az egynemű mondatok miféle mondatok? — Kiegészítő tagok. Az egynemű mondatok közül melyeknek van jelzője is? (Állatok). Mi az a jelző? — Zsákmányul ejtett. Van-e minden egynemű mondat között jelző? Miért nincs az utolsó kiegészítő mondatrész vonással elkülönítve? Mert s-el (=és) van az előtte álló mondattaggal összekötve.

„Nagy ereje van szájában és nyakában.“ (kérdések mint fentebb). Miféle mondat itt a közös mondatrész? Mifélék az egynemű mondatok? Tárgyi bővítések ragos főnevekkel.

„Leskelődve, lopózkodva s villámsebesen támadja meg a nyulat.“ (kérdések mint fentebb). Miféle mondatok itt az egynemű mondatok? — Módhatározók.

„Találhatók különösen Magyar-, Orosz-, Lengyel- és Norvégországban.“ (kérdések a fentebbiek szerint). Az egynemű mondatok helyhatározó mondatok.

Milyen szó ez: „Magyarország“ alkatára nézve? Összetett szó. Hát ezek: Oroszország, Lengyelország, Norvégország? Mely két szóból van összetéve ez: Magyarország? Hát ez: Oroszország? stb. Tehát ezen szók mind-egyike ugyanazon szóval, t. i. ezzel: „ország“ van összetéve.

Nézzétek meg a mondatot, ki van-e téve mindegyik összetett szónál a közös összetételre használt ezen szó: „országban.“ Csak hova van kitéve? A legutolsó szóhoz. Ez helyesebben van így, mintha az „országban“ szót mindegyikhez oda tennők.

Micsoda írásjel van ezen szó után: Magyar, Orosz stb.? Hiányjel. Ezen írásjel annak a megjelölésére áll itt mindegyik szó után, hogy mindegyiktől elmaradt a közös összetételre használt ezen szó: országban. Ezen írásjelt itt ily kihagyás esetében kötjelnek nevezik.

Átalában *azon szók után, melyek ugyanazon szóval tételnek össze, de az összetételre használt szó csak az utolsó szóhoz tételik, kötjelt teszünk.*

B! jöjj a táblához! Felelj a kérdésekre. A természetnek hány országa van? Melyek azok? — Ásványország, növényország, állatország. Ird le, a mit mondtál. Melyik szó itt a közös összetételre használt szó? Miként mondanád el ezen mondatot úgy, hogy a közös összetételre használt szót csak egyszer mondanád? Ásvány-, növény- és állatország. Hogy irod le? Ásvány-, növény- és állatország.

Fejtegetése a 41-ik gyakorlatnak s tárgyalása a tételnek!

Észrevételése a származott szóknak.

Mely állat van leírva a 39. olvasmányban? A „farkas.“ A farkast valószínűleg azért nevezték farkasnak, mert különösen nagy, lombos, lecsüngő farka tűnt fel az embereknek, mely egyszersmind leginkább megkülönbözteti a sárgás színű juhászkutyáktól. Farkától farkasnak nevezték.

A mely állatnak szárnya van, szárnyasnak nevezik. Nevezzetek oly házi állatokat, melyeknek szarvuk van. Átalában az olyan házi állatokat, melyeknek szarvuk van, hogy szokták nevezni közös névvel? Szarvas marháknak. Ez a szó tehát: farkas, a fark szótól, szárnyas a szárny szótól, szar-

vas a szarv szótól vette eredetét. Im felirom mind a három szót a táblára. Most nézzük, mikép vette eredetét mind a három szó? Farkas, *as* szótagot vett fel maga után, szárnyas szinte, szarvas szinte. Tehát mind a három szó *as* szótag felvételével származott. Milyen étel az, melyben kelleténél több só van? Sós. (Ezen szótól: só, *s* betű felvételével).

Milyen ember az, kinek mindenre gondja van? Gondos. Gondtól gondos (os) stb.

Származtassatok szokat ezen szóktól: hir, munka, erő, szőr, bőr stb.

Mit olvastatok a farkasról, kik üldözik a farkast? — Vadászok. A vadászok csak farkast üldöznek-e? Üldözik-e általában a vadakat? Azért hívják vadászoknak, mert vadakat üldöznek. Vadász tehát mely szótól vette eredetét? Vad szótól. Mely végszótaggal? (ász). A ki nyulakat üldöz, hogy nevezik? Nyulász. Tehát származik nyul szótól *ász* végszótaggal.

A ki halakat fogdos, hogy nevezik? Halásznak. Haltól halász. A ki méhekkal bánik, hogy nevezik? Méhésznek. Méh szótól méhész. (ész).

A farkasról azt olvastatok, hogy természeténél fogva félénk. Mert fél, félénk. Fél szótól származott félénk, *énk* szótaggal. A ki falni szeret, hogy nevezik? Falánk. Falánk fal szótól.

Azt olvastatok, hogy a farkas ügyetlen. A ki jól forgatja magát valamiben, az ügyes, a ki nem képes ezt tenni, ügyetlen. Ügy szótól lett ügyes, ügyetlen. (példák).

Azt olvastatok, hogy a farkaskölykök veszedve tépik szét a nyulacskát, melyet anyjok vis-

nekik. Nyulacska alatt milyen nyulat értetek? Kicsike nyulat. Nyul szótól származott nyulacska, *acska* végszótaggal.

Hogy hívják a kicsike házat? Házacska. A kis virágot? Virágocska stb. (több példa).

Az olyan szókat, melyek más szótól származnak, származott szóknak nevezzük.

Ezen fokon a gyakorlat csak annyiból áll, hogy a t. alkal-
milag figyelmezteti a gyermeket a származék szókra. A szóalko-
tás tüzetes tanítása a IV. osztály feladata.

24. §.

Összefoglaló ismételések. Gyakorlatok.

42. gyakorlat.

*Az öreg és ifju. *)* (L. a gy. k.)

A nyolczvan éves Gergely egyszer stb.

Ezen gyakorlatot csak úgy lehet a kívánt célra nyelvtanilag kellően feldolgozni, ha az elbeszélést a gyermek értelmezés által mind tartalmilag, mind lehetőleg szavakban elsajátítja. E célból egy kitünőbb olvasó végig olvassa az egész gyakorlatot, a többiek figyelmesen utána néznek. Az elolvasás után a tanító maga mondja el a tartalom lényegét, mely ebből áll: egy ifju beszélgetésbe eredt egy öreggel, s midőn megtudta, hogy az öreg már nyolczvan éves, csudálkozott, mikép lehet oly vidám és egészséges ily éltes ember. Az öreg így fejtette meg a titkot: mindenek felett Istennek, de Isten után magamnak köszönhetem egészségemet és vidámságomat, mert fiatal koromban éltemet munkával töltöttem; a munka megedzette testi erőmet s jólétet és vidámságot hozott házamra.

Részletes értelmezés.

„A nyolczvan éves Gergely egyszer mezei laka előtt

*) Marmier után dolgozva.

üldögélt. “Hogy hívták azt az öreget, kiről itt szó van? hány éves volt? hol üldögélt?”

Ismertek-e nyolczvan éves embert? Az emberek közül kevesen élnek nyolczvan évet; hatvan, hetven év rendszerint véget vet éltöknek.

„Gyönyörködve szemlélte a szép őszi reggelt, néha a kék hegyek felé tekintett“, stb. (a gy. végig olvassa ezt a szakaszt).

Mit szemlél az öreg gyönyörködve? Majd hova tekintett? Majd kiket nézett?

Mely hónapok az őszi hónapok? Mely hónapokban járnak még szép őszi reggelek? Rendesen mikor kezdődnek a hűvös és ködös reggelek?

„Az öreg majd a kéklő hegyekre, majd a sötétlő erdőkre tekintett.“ Milyeneknek látszanak a hegyek a távolból? Hát az erdők? Milyen kilátást nyújtanak-e a távolban fekvő hegyek és erdők?

Az öreg gyönyörködve tekintett játszadozó unokáira. Mik az unokák?

„Egy fiatal közeledett az öreghez“ stb. Ki közeledett az öreghez? Mi jött fel beszédbe? Min csodálkozott az ifju? Mit kérdezett?

Mit gondolsz, miért csodálkozott az ifju az öreg piros arczán, erőteljes tagjain és vidámságán? Mert az öregek már többnyire halvány arczaak, kedvetlenek szoktak lenni; az idő, baj, nyomoruság megtöri a testet és lelket.

„Fiam! felelt a tisztas ős“ stb. Mikép felelt a tisztas ős? stb. Az öregnek ezen felelete vallásos érzésre mutat, elismerte, hogy főleg az Istennek köszönheti egészségét, vidámságát s jóllétét, de a fiatal embernek egyszersmind tudtára adta, miszerint magunktól is függ, hogy vidám és egészséges öregséget érjünk.

„E szavak után felkelt az öreg“ stb. Hova vezette az öreg az ifjut? Mit mutogatott meg neki? Mit felelt az öreg, mikor az ifju csodálkozott a fák szép termésein? Mi volt a titka a szép öregség elérésének? Mire célzott az öreg szavaival? — Arra, hogy a ki ifju korában rest és munkátlan, nem fog keresni vén korára; a mely ifju csak

elvezni szeret, az nem ér késő vénséget, az ifjuság bűnei megboszulják magukat a későbbi korban. A munka egészséget és jólétet szerez, mely vidámmá, a vidám kedély pedig hosszú életűvé teszi az embert. Erre czélzott az öreg Gergely. Hát te mikép alkalmaznád magadra az öreg Gergely czélzását, mit kell tenni neked is, hogy vidám és erőteljes vénséget érh?

Mondd el az egész beszéd tartalmát magad szavaival.
Nyelvtani tárgyalás. Ismétlések.

a) Mondattani szempontból.

Olvasd az első mondatot. „A nyolczvan éves Gergely egyszer mezei laka előtt üldögélt.“ Milyen mondat ez szerkezetére nézve? — Bővített. Miért? Mert benne az alany és állítmányon kívül más mondattagok is vannak. Miféle mondattagok jöhetnek elő a bővített mondatban? Alany, állítmány, jelző, kiegészítő, határozó, — még pedig hely-, idő-, mód- és célhatározó mondattagok.

Az elolvasott bővített mondatban ezen tagok közül melyek jönnek elő? Először is keresd ki az alanyt. Hogy az alanyt feltalálhassuk, mely kérdést kell magunknak feltennünk? — Ki? mi? vagy kiről vagy miről van szó? Hátha az állítmányt akarjuk kikeresni, mely kérdést kell feltennünk? Hogy mi mondatik az alanyról? Tegyük fel tehát a kérdést: kiről van itt szó? Gergelyről. Melyik tehát az alany szó? Gergely. Mi mondatik Gergelyről, hogy mit csinált? — Üldögélt. Melyik tehát az állítmány? — Üldögélt. Mielőtt a többi tagokat felkeresnők, mond meg, mely kérdésekre felelünk jelző tagokkal? Minő? hány? hányadik? stb. Mely kérdésekre felelünk kiegészítővel? Kit? mit? kinek? minek? kitől? kiről? stb. Mely kérdésekre felelünk határozó tagokkal, és pedig helyhatározókkal (hol? hova?), időhatározókkal (mikor? meddig?), módhatározókkal (mikép? mi módon?), ok- és célhatározókkal (miért? mi célból?)

Most keressük fel az alany és állítmányon kívül levő mondattagokat. Meg van-e a mondatban jelölve, hogy milyen ember volt Gergely? Hogy hány éves volt? Mivel ezen kifejezés által: „nyolczvan éves“ a minőség van meg-

jelölve, miféle mondattag ez? Jelző. Hány szóval van kifejezve a jelző? Két szóval. Meg van-e mondva a mondatban, hol üldögélt Gergely? Mely szavakkal? Mezei laka előtt. Miféle mondattag tehát ez? Helyhatározó mondattag ezen kérdésre: hol? Hát az meg van-e mondva, mikor üldögélt mezei laka előtt? Mely szóval? Egyszer, azaz bizonyos időben. Miféle mondattag tehát ez? Időhatározó tag, ezen kérdésre: mikor?

Most jelölj meg minden mondattagot minden kérdés nélkül egyfolytában és sorban, a mint egymásután következnek. „A nyolczvan éves“ több szóból összetett jelző, „Gergely“ alany, „egyszer“ időhatározó, „mezei laka előtt“ helyhatározó, „üldögélt“ állitmány.

Most az elolvasott mondatokból csak az alanyt és állitmányt foglald össze. — Gergely üldögélt. Most a jelzőt, az alanyt és állitmányt foglald össze. — A nyolczvan éves Gergely üldögélt. Most a jelzőt, alanyt, állitmányt és helyhatározót foglald össze. A nyolczvan éves Gergely mezei laka előtt üldögélt. Most vedd hozzá ezekhez az időhatározót is. — A nyolczvan éves Gergely egyszer stb.

Most az egész mondatot más szórendben állítsd össze. Egyszer a nyolczvan éves stb. Lehetne-e még más szórendben összeállítani? Mikép?

Helyesen volna-e ily szórendben állítani össze: Gergely üldögélt mezei laka előtt egyszer a nyolczvan éves? Helyes-e tehát bármely szórendben állítjuk össze a mondattagokat? (A szórend helyes elhelyezése csupán a nyelv-érzékre hagyandó).

b) Szótani tekintetben.

Tudjátok, hogy a beszéd mondatokból, a mondat szókból áll. A szókat tehát úgy lehet tekintenünk, mint a mondat, mint a beszéd részeit. A szókat szokták is nevezni *beszédrészeknek*. Mely beszédrészeket ismerünk már? Főnév, melléknév, számnév, névmás, ige, névelő, névutó, ige-határozó.

Mit nevezünk főnévnek, melléknévnek? stb.

Olvasd az első mondatot, s mondd meg, hogy az abba előjövő szók miféle beszédrészek? „A“ névelő, „nyolcz

van“ sarkszámnév, (tőszámnév), „éves“ melléknév, „Gergely“ tulajdonnév stb.

Kitérő kérdések. Hány névelő van? Mely esetben használjuk az *a*, mely esetben az *az* névelőt?

Vannak-e a sarkszámneveken kívül másféle számnevek? Melyek azok? Mondj rendszámnevet stb. Sarkszámnévvel mely kérdésre felelünk? Rendszámmal mely kérdésre felelünk? stb.

Miféle főnevek vannak? Mi a tulajdonfőnév? Közös főnév? — érzéki főnév? — gondolati főnév?

Mit nevezünk igehatározónak? Mondj időt jelentő igehatározókat. Mondj helyet jelentő igehatározókat. Mondj módot, — okot, — czélt jelentő igehatározókat.

Ezen szóban: „laka“ válaszd el a tőszót a ragtól. Miféle rag az *a*? — Harmadik személyű birtokrag, mely egy birtokos személyt és egy birtokot jelent. Hány eset jön elő a birtokos személy és birtok számát tekintve? — Négyféle eset, u. m. egy birtokos egy birtok stb. Ragozd ezt a szót: lak, egy birtokost egy birtokot jelentő raggal mind a három személyben. Ragozd több birtokost egy birtokot jelentő raggal mind a 3 személyben stb.

„Üldögélt“ milyen időt fejez ki? melyik számot? melyik személyt fejezi ki? Mondd el a jelenidőt egyes és többes számban mind a három személyben stb.

Olvasd a következő mondatot. „Gyönyörködve szemlélte a szép őszi reggelt.“

Milyen mondat ez szerkezetére nézve? Jelöld ki az egyes mondattagokat. Ki van-e téve ebben a mondatban az alany? Nincs. De oda érthetjük-e az alany szót? Mi az oda értendő alany szó? Tehát „Gergely“ alany, „gyönyörködve“ módhatározó tag ezen kérdésre: mi módon? stb. A kiegészítőnek hány jelzője van? — Kettő stb.

Mely beszédrészek fordulnak elő a mondatban? Ezen szóban: „reggelt“, mi a tő, mi a rag? A *t* miféle rag? Milyen sajátító, tulajdonító rag? Ezen szót: „reggel“ ragozd birtokos, sajátító, tulajdonító, tárgyraggal egyes és többes

számban. Mely szabály szerint veszik fel a szók az al- és felhangu ragokat?

Figyelmeztetés. Ily eljárással tárgyalassanak a gyakorlatban levő többi mondatok is. Mennyire terjeszkedjék ki a tanító egy-egy mondatnál a nyelvtani ismeretek csoportosításában, a tanító belátásától függ. A cél az, hogy ezen gyakorlatot különösen előszóval sok oldalról feldolgoztassa, és hogy ez alkalmat nyújtson az eddig szerzett nyelvtani ismeretek összefoglalására, áttekintésére és halmozottabb begyakorlására.

c) Mondatok alkotása előszóval.

1. E kérdésre: hol ült Gergely? Felelj oly bővített mondatban, melyben legyen alany, állítmány, helyhatározó. (Gergely mezei laka előtt ült). Pótold ezt időhatározóval. (Egyszer Gergely mezei laka előtt ült). Bővítsd ezt az alany szóra, Gergelyre vonatkozó jelzővel, (a nyolczvan éves Gergely egyszer mezei laka előtt ült).

Ezen kérdésre: mit szemlélt Gergely? felelj alanyt, állítmányt és kiegészítőt tartalmazó bővített mondat. (Gergely szemlélte a reggelt). Bővítsd az állítmányt módhatározóval. (Gergely gyönyörködve szemlélte a reggelt). Bővítsd a kiegészítőt egy jelzővel. (Gergely gyönyörködve szemlélte az őszi reggelt). Bővítsd a kiegészítőt két jelzővel. (Gergely gyönyörködve szemlélte a szép őszi reggelt).

Ekkép dolgoztatnak fel a gyakorlatból a többi mondatok is. Kisegítő kérdések: milyen? kit? mit? kire? mire? stb. mikor? mikép? mi módon? stb.

2. Mondj a részegeskedésről valamit egyszerű mondatban, az állítmány melléknév legyen. (A részegeskedés rút). Mondj róla valamit ige szóval. (A részegeskedés megront). Bővítsd ezen mondatot kiegészítővel, t. i. mit ront meg a részegeskedés. (A részegeskedés megrontja az egészséget). Mondj hozzá másik kiegészítőt is (a részegeskedés megrontja az egészséget és kedélyt). Tégy jelzőt mind a két kiegészítőhöz (a részegeskedés megrontja a jó egészséget és vidám kedélyt). Mondj jelzőt az alanyhoz (a szenvedélyes részegeskedés megrontja stb.). Bővítsd az állítmányt módhatározóval (a szenvedélyes részegeskedés nagyon megrontja stb.).

Ily módon több mondat is alkottatik.

Írásbeli feladványok. (I. a gv. könyvet).

Az egyes mondatok szerkesztésére és fejtegetésére fel kell használni az olvasókönyvet is, de erre alkalmas olvasmánydarabot kell mindig kiválasztani, olyat, melyben többszörösen összetett mondatok minél ritkábban fordulnak elő. Ilyen például „A földmives.” (28. olv.).

A gyakorlatokkal kapcsolatban tér ki a tanító olykor az eddig szerzett nyelvtani ismeretek elméletének ismételtesére s áttekinthető rendbe állítására efféle kérdések által :

a) *Mondat.* Mi a mondat? Milyen szerkezetű mondatokat ismertek? (egyszerű, bővített, összevont). Mi az egyszerű, mi a bővített mondat? Mik a mondat főrészei? A bővített mondatokban miféle mondattagok jöhetnek elő? (jelző, kiegészítő, határozó). A jelzők miféle szókkal fejezethetnek ki? Mik az egyszerű, mik az összetett jelzők? Mi az utójelző? stb.

b) *Beszédrészek.* Mely beszédrészeket ismertek? Mi a főnév? Miféle főneveket ismertek? Miféle névmásokat stb. ismertek? Hangzásukra nézve a szók hányfélék? stb.

c) *Ragok.* Mondjatok főnevekhez köttetni szokott ragokat, (többes szám, birtokos, sajátító stb. ragok). Mik a hasonlítási fokragok? stb.

d) *Betűk, szótagok.* Hogy osztatnak fel a betűk? stb. Mi határozza meg azt, hogy valamely szó hány tagu?

e) *Helyesírás.* Mely szabályok szerint szakíttatnak meg a szók? Mikor írjuk a szót nagy kezdő betűvel? Hova teszünk pontot? stb.

MÁSODIK RÉSZ

a IV. osztály számára.

25. §.

A III. osztályban szerzett nyelvtani ismeretek ismételése.

43. gyakorlat.

„A len és kender.“ (l. a gy. könyvet). *)

a) A mondat-ismeretből.

Olvassátok a gyakorló könyvből a 43. gyakorlatban levő mondatokat.

„A len és kender szántóföldön terem.“

Mi az, a mit elolvastál?

Mondat. Mit nevezünk mondatnak? *Mondatnak nevezzük a gondolatnak-szó- vagy írásbeli kifejezését.*

A mondatnak micsoda két alkatrésze van? A mondatnak két főalkatrésze van, u. m. alany és állítmány. Mi az alany? Alany, a miről valamit mondunk. Mi az állítmány? Állítmány, a mit az alanyról mondunk.

Az elolvasott mondatból keressük ki az alanyt és állítmányt. Miről van itt szó? Miről mondunk valamit? A lenről és kenderről. Melyik tehát az alany? Hány alany van a mondatban? Kettő. Mely szóval van a két alany összekötve? „És“ összekötő szóval. Melyik szóval állítunk az alanyról valamit? Terem. Micsoda tagja ez tehát a mondatnak? Állítmány.

*) Anyag Gáspár IV. olv. könyvéből. 5-ik olv.

A két alanyon és állítmányon kívül van-e a mondatnak más tagja is? Melyik az? A szántóföldön. Mi határoztatik meg ezen mondattag által? A hely, hol a len és kender terem. Micsoda mondattag tehát ez? Helyhatározó mondattag. Mely kérdésre? Hol. Hogy nevezzük azon mondatot, melyben az alanyon és állítmányon kívül más mondattagok is vannak? *Az oly mondatot — bővített mondatnak nevezzük. Mit nevezünk egyszerű mondatnak? Egyszerű mondatnak nevezzük az oly mondatot, melyben csak alany és állítmány van.*

Most olvasd el még egyszer a mondatot, s nevezz meg sorban minden mondattagot. A len alany, és összekötő szó, kender alany stb.

Hogy nevezzük az oly mondatot, melyben egynél több alany van? Összevont mondatnak. Milyen mondatot nevezünk átalában összevont mondatnak? *Oly mondatot nevezünk összevont mondatnak, melyben több egynemű mondattag fordul elő.* Melyik ezen mondatban a két egynemű mondattag? Melyik a közös mondatrész?

Miként bontanád fel ezen mondatot két teljes mondatra? Mily mondat az elolvasott mondat kimondásra nézve? Állító mondat. Mi a kérdő mondat? Miként alakítanád át az elolvasott mondatot kérdő mondatná?

Egybeállítás. Mi a mondat? Hány főalkatrésze van a mondatnak? Mi az alany? Mi az állítmány? Mi az egyszerű mondat? Mi a bővített mondat? Mi az összevont mondat? Mi a kérdő, — állító mondat?

„Némely országban nagyban üzik az emberek a lentermesztést.”

Milyen mondat ez szerkezetére nézve?

Bővített mondat. Miért? Keresd fel benne az alanyt. Kikről van itt szó, kik üzik a lentermesztést? Az emberek. Mely szó tehát itt az alany? Az emberek. Melyik szó az állítmány? (Mit mondunk az emberekről?)

Meg van-e mondva, mit üznek az emberek? Meg, — entermesztést. Micsoda tagja ez a mondatnak? (Mit?) Tárgyi kiegészítő.

Meg van-e mondva, mi módon üzik az emberek a lentermesztést? Meg, — nagyban, azaz nagy mennyiség-

ben. Micsoda tagja ez a mondatnak? (mi módon?) Módhatározó tagja.

Meg van-e mondva, hol üzik nagyban a lentermesztést? Meg, — némely országban. Micsoda tagja ez a mondatnak? (Hol?) Helyhatározó tagja. Hány szóval van kifejezve a helyhatározó tag? Két szóval. Melyik szó határozza meg tulajdonkép a helyet ezen két szó közül? Országban. Ezen szóval: „némely“ a helyet közelebből jelöljük meg, s tulajdonkép jelzője ezen szónak: országban.

Most olvasd el még egyszer az egész mondatot, s jelöld meg sorban minden mondattagot.

„Némely országban“ két szóval kifejezett helyhatározó tag, mely két szó közül a tulajdonképi helyhatározó: országban, „némely“ ennek jelzője. „Nagyban“ módhatározó tag stb.

Mond meg, miféle bővítő tagok fordulnak elő ezen mondatban? Tárgyi, helyhatározó és módhatározó bővítők és egy jelzője a helyhatározó bővítő tagnak.

Mely kérdésekre felelünk itt tárgyi bővítéssel? Mit? Mely kérdésre felelünk a helyhatározó,—a módhatározó bővítéssel? Mondd el ezen mondatot az alany kihagyásával. Némely országban nagyban üzik a lentermesztést. Megérthető volna-e a mondat az alany kihagyásával is? Igen. Miért? Mert az alany könnyen oda érthető.

Hagyd ki az állitmányt s itéld meg, volna-e e nélkül értelme a mondatnak? Hagyd ki a tárgyi bővítést s itéld meg, volna-e e nélkül értelme a mondatnak? stb. A mondat alkotásában figyelniünk kell, hogy az oly mondattagot, mely nélkül a mondat értetlen lenne, ki ne hagyjuk.

Feleljetek helyes szórenddel kérdéseimre.

Nagyban üzik-e az emberek némely országban a lentermesztést? Némely országban nagyban üzik az emberek a lentermesztést.

Mit üznek némely országban nagyban az emberek? Némely országban a lentermesztést üzik nagyban az emberek.

Hol üzik a lentermesztést nagyban az emberek? A lentermesztést némely országban üzik nagyban az emberek. (A szó, melyen a súly fekszik, mindig az állitmány elé jön).

„Hazánkban a lent kisebb, a kendert nagyobb mennyiségben termesztik.“

Keresd fel a mondat két fő alkatrészét, az alanyt és állítmányt. Tedd fel magadnak a kérdést, kik termesztik hazánkban a lent kisebb stb. Az emberek. Mi tehát az alany? Ki van-e téve az alany szó a mondatban? Miért nincs kitéve? Mert már az előbbi mondatban ki van téve az alany, s mert a nélkül is könnyen oda értjük.

Mit mondunk az emberekről? Termesztk. Micsoda mondattag ez? Állítmány. Miért? (az alanyról állítunk vele valamit).

Meg van-e mondva, mit termesztenek? Meg, — lent és kendert. Micsoda mondattag ez mind a kettő? Tárgyi bővítő, ezen kérdésre: mit?

Meg van-e mondva, mi módon termesztik a lent, mi módon a kendert? Mely szavakkal? (a lent) kisebb mennyiségben, (a kendert) nagyobb mennyiségben. Miféle mondattagok ezek: kisebb mennyiségben,— nagyobb mennyiségben? Módhatározók. Mely kérdésre? Mi módon?

Meg van-e mondva, hol termesztik? Meg, — hazánkban. Micsoda mondattag ez? Helyhatározó. Mely kérdés-e? Hol?

A „kisebb“ és „nagyobb“ szó tulajdonkép miféle mondattag? Jelző (milyen mennyiségben).

Most sorban jelöljétek meg minden mondattagot.

Milyen mondat szerkezetére nézve az elolvasott mondat? Bővített mondat. Miért?

Most vizsgáljuk meg, miféle bővített mondat.

Hány tárgyi kiegészítő tag van benne? Kettő, u. m. lent, a kendert. Tehát ez a kettő egynemű mondattag.

Hány jelzője van ezen módhatározó tagnak: mennyiségben? Kettő, u. m. kisebb, nagyobb. Hogy nevezzük az így bővített mondatot, melyben több egynemű mondattagok fordulnak elő? Összevont mondatnak. Melyek a közös mondatrészek? Termesztk, mennyiségben.

Hogy bontanád fel ezen összevont mondatot két külön mondatra? Hazánkban a lent kisebb mennyiségben termesztik, a kendert nagyobb mennyiségben termesztik.

Hogy bontanád fel úgy, hogy az állítmány csak egy-

szer jöjjön elő? Hazánkban a lent kisebb mennyiségben, a kendert nagyobb mennyiségben termesztik.

Melyik mondattag fordul elő még most is kétszer? Mennyiségben. Most úgy mondd el a mondatot, hogy ez a mondattag is csak egyszer jöjjön elő. Hazánkban a lent kisebb, a kendert nagyobb mennyiségben termesztik. Hogy van a mondat helyesebben kifejezve? Ha a közös mondat-tagok csak egyszer tétetnek ki, azaz, ha a mondatot összevont mondat alakjában fejezzük ki.

Figy. A tanító ily módon fejtegettetí a gyakorlatban levő többi mondatokat is csupán mondattagi tekintetből, azon különbséggel, hogy mindinkább szorítja a gyermekeket arra, hogy a mondattagok különféle neveit kisegítő kérdések nélkül maguktól találják el: Fejtegetés alkalmával többször ismételteti a fentebbieken kívül ezen mondattagi tételeket: A mondatnak bővítő tagjai lehetnek e következők:

a) jelző tagok ezen kérdésekre: milyen, minő? Vannak összetett jelzők, van utó jelző. Jelzők vonatkoznak alanyra, állítmányra és bővítő tagokra, általában főnevekkel kifejezett tagokra;

b) tárgyi bővítők ezen kérdésekre: kit, mit, kinek, minek, kitől, mitől stb.

c) határozók, még pedig

aa) helyhatározók ezen kérdésekre: hol, hova, honnan?

bb) módhatározók ezen kérdésekre: mikép, mimódon?

cc) időhatározók ezen kérdésekre: mikor, meddig?

dd) okot, czélt határozók ezen kérdésekre: miért, mi czélból, mi végett?

Vannak egyes, vannak több szóval kifejezett határozó tagok.

A t. a nyelvérzék fejtése végett az elolvasott egyes mondatokban megváltoztatja a szórendet, a hangsúlyt majd egyik, majd másik szóra fektetvén (példa fentebb), majd átalakíttatja azokat mondattagok kihagyásával vagy bővítésével.

b) A szó- és ragismeretből,

„A len és kender szántóföldön terem.”

Jelöld ki az elolvasott mondatban levő egyes szókat.

Miféle szó az *a*? Névelő. Hány névelő van? Kettő: *az, a*. Miért nevezzük névelőnek? Mert nevek elébe tétetik. Jelent-e ez valamely tárgyat, vagy minőséget, vagy cselekvést? Van-e a névelőnek magában értelme? Csak mikor van értelme? Ha névvel van kapcsolatban.

Mondj erre példát a mondatból. A len, a kender. Mondj több példát. Az asztal. A jó, a rossz stb.

Ha ezt mondom: a kender a szántóföldön terem, mintegy rámutatok-e arra, mi az, a mi a szántóföldön terem? Az által, hogy az *a* névelőt a „kender” szó elébe tettem, meghatároztam, mi az, a mi szántóföldön terem.

A névelő oly szócska, mely név elé tétetik, s azt kimutatja, meghatározza.

Mi tehát a névelő? Milyen betűn kezdődő név előtt használjuk az *az*, milyen előtt az *a* névelőt?

Olvasd a következő szót (len). Miféle szó ez? Főnév. Miért? Mert tárgyat jelent. Mi a főnév? *A főnév oly szó, mely tárgyat jelent.* Mely kérdésekre felelünk főnevekkel? Főnevekkel ezen kérdésekre felelünk: ki mi?

Érzékelhető tárgy-e a len, a kender? Milyen tárgyakat jelentenek tehát ezen főnevek: len, kender? Érzékelhető tárgyakat. Vannak-e oly tárgyak, melyeket nem érzékelhetünk, melyeket csak gondolatunkban foghatunk fel? Mondj ilyeneket. — Bűn, erény, hála, hálátlanság stb. Milyen tárgyakat jelentenek tehát a főnevek a szerint, a mint a tárgyak vagy érzékiek, vagy gondolatiak?

Ráillenek ezen nevek: len, kender mindenféle lenre, — kenderre? Hogy nevezzük az oly főneveket, melyek azon-nemű tárgy mindenikére ráillenek? Közös főneveknek. Vannak-e oly főnevek is, melyek csak egyes tárgyakat jelentenek? Nevezz ilyeneket. Duna, Tisza, István, Ilona stb.

(Ily értelemben) hány főosztálya van a főneveknek? *A főneveknek két főosztálya van. u. m. közösnev, mely azon-nemű tárgy mindegyikére, tulajdonnév, mely csak egyes személyre vagy tárgyra illik.*

Olvasd a következő szót. (és). Jelent-e ez valamely tárgyat, — minőséget, — mennyiséget, — cselekvést? Nem. *Az „és” két egyenemű mondat tagvagy két mondat összekötésére szolgál.*

gál. Mit köt össze itt a mondatban? Ezen két egynemű mondattagot: len, kender.

„Szántóföldön.“ Micsoda beszédrész ez? Főnév. Miért? Milyen főnév? Válaszd külön a tiszta főnevet (tőszó) a ragtól. Szántóföld-ön.

Mely kérdésre felelünk a tiszta főnévvel? Mi? Hát ha az „ön“ ragot hozzáteszszük? Ezen kérdésre: hol? Az „ön“ rag hozzákapcsolása által tehát a hely határoztatik meg, hol a len és kender terem, t. i. szántó földön. Van-e az „ön“ szócskának magában értelme? nincsen. De ha névhez kapcsoljuk, mi értelmet ad ennek? Helyhatározói értelmet. Az „ön“ helyhatározói rag.

Vannak-e más helyhatározó ragok is? Melyek azok?

Helyhatározó ragok:

on, en, ön, n	(állapító).
ban, ben,	(marasztaló).
ba, be,	(beható).
ról, ről,	(leható).
tól, től,	(távolító).
ra, re,	(felható).
hoz, hez,	(közelítő).
nál, nél,	(melléklő). *)

Milyen rag ez: „ban“ hangjára nézve? Alhangu. Hát ez: „ben“? Felhangu. Milyen szó ez: „ország“ hangjára nézve? Alhangu. Miért? Hát ez a szó: „kender“ milyen hangu? Felhangu. Miért? Hát ez: viz? Hát ez: sir?

Melyiket kötnéd a *ban, ben* rag közül ezen szóhoz: ország? Hát ehez: kender? Miért amához a *ban-t*? Miért emehez a *ben-t*? Melyiket kötnéd ehez: viz? Hát ehez: sir?

Mily hangu ragok járulnak az alhangu szókhöz, — a felhanguakhoz, — az éleshanguakhoz?

Az alhangu szókhöz alhangu, felhangu szókhöz felhangu, éles hangukhoz majd al-, majd felhangu ragok járnak.

Alkatára nézve milyen szó ez: szántóföld? Összetett szó. Mely két szóból van összetéve? Vannak-e egyszerű

*) Egy tanítóval bíró iskolákban a helyragok fajainak megneveztetése elmaradhat.

szók is? Mik az egyszerü szók? Hányfélék a szók alkotásukra rézve? Alkotásukra nézve a szók kétfélék, u. m. egyszerüek és összetettek.

„Terem.“ Micsoda beszédrész? Ige. Miért? Mert munkásságot fejez ki. Változtasd a mondatot úgy, hogy az ige mult időben, úgy, hogy jövő időben legyen.

„Némely országban nagyban üzik az emberek a lentermesztést.“

„Némely“ micsoda beszédrész? Meg van-e itt határozva, mely országban üzik nagyban a lentermesztést? Csak határozatlanul van megjelölve ezen szó által: némely. Ha ezt mondom: Ebben az iskolában némelyek szorgalmasok, némelyek hanyagok, — kiket értetek a „némelyek“ szó alatt? Gyermekeket.

Hogy nevezzük az oly szókat, melyek valamely névre vitetnek, melyek valamely név helyett állanak, mint annak másai? Névmásoknak. Mi tehát a névmás? „Némely“ milyen névmás? Határozatlan névmás.

Mondj határozatlan névmásokat. *Határozatlan névmások: némely, kiki, akárki, akármely, valami, valamely, annyi, ennyi, mindnyája.*

Számláld elő a névmásokat!

A névmások következők:

1. *Személyes névmások*: én, te, ő, mi, ti, ők.

2. *Visszatérő névmások*: magam, magad, maga, magunk, magatok, magok.

3. *Birtokos névmások*: enyém, tied, övé, mienk, tietek, övék.

4. *Mutató névmások*: ez, emez, ugyanez, ezen, az. amaz, ugyanaz, azon, oly, olyan, ily, ilyen.

5. *Visszahozó névmások*: ki, a ki, mi, a mi, mely, a milyen, a minő.

6. *Kérdő névmások*: ki? kicsoda? mi? micsoda? mily? milyen? minő? mennyi? mekkora? hány? hányadik?

7. *Határozatlan névmások*: (l. fentebb).

„Országban“, ország főnév, — ban helyrag, ezen kérdésre: hol?

Mely kérdésre felelünk ezekkel: ban, ben? mely kérdésre ezekkel: ba, be?

„Nagyban.“ Ez a szó itt módhatározó. (mikép?)

„Üzik“ ige, jelenidő, többes szám, harmadik személy.
„az“ névelő, „emberek“ főnév. A tiszta főnév ember, *ek* többes számu rag.

Hány száma van a neveknek? *A neveknek két száma van, u. m. egyes és többes.*

Melyek a neveknek többes számu ragai? *A nevek többes számu ragai: k, ak, ek, ok, ök.*

Miként köttetnek a többes számu névragok a nevekhez? *A többes számu névragok a szerint köttetnek a nevekhez, a mint azok al- vagy felhanguak.*

(Gyakorló ismétlések példákkal).

„lentermesztést.“ Micsoda beszédrész? Milyen alkátára nézve? Mi benne a tiszta főnév? Mi a rag?

„Hazánkban a lent kisebb, a kendert nagyobb mennyiségben termesztik.“

„Hazánkban“ micsoda beszédrész? Főnév. Miért? Milyen főnév? Közös főnév. Miért?

„Hazánkban“ különböztessétek meg ebben a tiszta főnevet és a benne előjövő ragokat. Hazá—nk—ban.

Mi értelmet ad az *nk* rag ezen szónak: haza? Hogy a haza a mienk, (a mi birtokunk). Ha így mondanám: hazátok, mi értelmet ad a *tok* rag ezen szónak? A haza tietek, (a ti birtokotok). Ha így mondom: hazájok, mi értelmet ad a *jok* rag a szónak? A haza övék, (az ő birtokuk). Ezen ragok tehát: *nk, tok, jok* ép úgy birtokot fejeznek ki, mint ezen birtokos névmások: mienk, tietek, övék.

Mondjátok el a birtokos névmásokat.

Birtokos névmások:

- (1) enyém, tied, övé.
- (3) enyéim, tieid, övéi.
- (2) mienk, tietek, övék.
- (4) mieink, tieitek, övéik.

„Ez a haza az enyém.“ Mi itt a birtok? A haza. Ki a birtokos személy? Én. Hány a birtok, hány a birtokos?

„Ez a haza a tied.“ Mi a birtok? Ki a birtokos? Hány birtok? Hány birtokos?

„Ez a haza az övé.“ (fentebbi kérdések).

Ha e helyett: a haza enyém, ezt mondanám: hazám,

— tehát a tiszta főnévhez az „enyém“ birtokos névmásnak csak végbetűjét ragasztanám, szinte kifejezné-e ezen *m* rag a birtokot is, a birtokos személyt is? Hány birtokot? Hány birtokost? Hányadik személyű birtokost?

Ha e helyett: a haza tied, ezt mondanám: hazád stb. — (a kérdések, mint fentebb).

Ha e helyett: a haza övé, ezt mondanám: hazája stb. — (a kérdések, mint fentebb).

Mit fejeznek tehát ki ezen ragok: *m*, *d*, *ja*, ha főnevekhez kapcsoltatnak? Hány birtokot? hány birtokost?

Ily rávezetéssel megy át a t. a többi személyes birtokragok ismétlésén, hogy újabban meggyökereztesse ezen fontos ragok megismerését, s végre több példák átdolgozása után táblázatban összeállíttatja ily módon:

Személyes birtokragok:

Alhanguak.

Felhanguak.

Egy birtok, egy birtokos.

1. *m*, *am*, *om*

1. *m*, *em*, *öm*

2. *d*, *ad*, *od*

2. *d*, *ed*, *öd*

3. *a*, *ja*

3. *e*, *je*

Egy birtok több birtokos.

1. *nk*, *unk*.

1. *nk*, *ünk*.

2. *tok*, *otok*, *atok*.

2. *tek*, *etek*, *tök*, *ötök*.

3. *ok*, *jok*, *uk*.

3. *ök*, *ük*, *jök*.

Több birtok egy birtokos.

1. *im*, *aim*, *jaim*.

1. *im*, *eim*, *jeim*.

2. *id*, *aid*, *jaid*.

2. *id*, *eid*, *jeid*.

3. *i*, *ai*, *jai*.

3. *i*, *ei*, *jei*.

Több birtok több birtokos.

1. *ink*, *aink*, *jaink*.

1. *ink*, *eink*, *jeink*.

2. *itok*, *aitok*, *jaitok*.

2. *itek*, *eitek*, *jeitek*.

3. *ik*, *aik*, *jaik*.

3. *ik*, *eik*, *jeik*.

„Hazánk.“ Micsoda rag az *nk*? Személyes birtokrag. Milyen sz. birtokrag? Egy birtokot, több birtokost jelentő első személyű.

Mely változás történt ezen rövid hangzón végződő

főneven ragozás alkalmával? Az utolsó rövid magánhangzó hosszuvá lett.

Ragozzátok ezen neveket: buza, árpa, kefe stb. Mi változás történt mindegyiken ragozás alkalmával?

A rövid a, e hangzók a ragok előtt hosszuvá lesznek.

Ragozd ezen főnevet: atya. (Atya, anya, bátya, öcse egy birtoku 3. személy előtt a, e végső hangzókat elvetik, pl. atyja stb. öcse a j-t cs-re változtatja).

Ragozd ezeket: ajtó, apró erdő, erő, stb. (egy birtoku 3. személy raga előtt az ó-t a-ra, az ő-t e-re változtatja, pl. ajtaja, ereje stb.).

„A lent.“ Micsoda beszédrész? Milyen főnév? Válaszd külön a tiszta főnevet a ragtól. Len-t. Micsoda rag a t? Tárgyrag. Melyek a tárgyragok? Tárgyragok: t, at, et, ot, öt.

Mely kérdésre veszi fel a főnév a tárgyragokat? *A főnév ezen kérdésekre veszi föl a tárgyragokat: kit, mit?*

(Gyakorló ismétlés példák által).

Köss a „len“ főnévhez birtokos ragot. Len-é. Köss hozzá sajátító ragot. Len-nek. Köss hozzá tulajdonító ragot. Len-nek.

Mely kérdésre vesz fel a főnév birtokos ragot? (Kié, mié?)

Mely kérdésre vesz fel a főnév sajátító ragot? (Kinek mije? Minek mije?) Elmaradhat-e a sajátító rag a főnév mellől? Mely esetben maradhat el? Ha azon főnév, melylyel birtokviszonyban áll, közvetlenül utána áll, p. o. az arany színe sárga.

Mely kérdésre vesz fel a főnév tulajdonító ragot? (Kinek vagy minek adatik, tétetik, tulajdoníttatik valami?)

Gyakorló ismétlések példák által.

„Kisebb.“ Micsoda beszédrész? Melléknév. Miért? Mert minőséget jelent. Mi a melléknév? *A melléknév oly szó, mely valamely tárgynak minőségét fejezi ki.*

Válaszd ki a tiszta melléknévet a ragtól. Kis-ebb.

Olvassátok el a mondatot. Mi van itt összehasonlítva? Az, hogy mit természetnek hazánkban kisebb, mit nagyobb mennyiségben, a lent-e vagy kendert. Melyiket természetik kisebb mennyiségben? Melyiket nagyobb mennyi-

sebben? Mely két szóval van itt az összehasonlítás kifejezve? Ezen két melléknévvel: kisebb és nagyobb, Mely ragok által fejeztetik ki a hasonlítás? Ebb, obb ragok által. Hogy nevezhetjük hát az *ebb*, *obb* ragokat? Hasonlítást kifejező ragoknak. Hogy szokták nevezni a nyelvtanban? Fokragoknak.

Hány hasonlítási fok van? Három, ugymint *alapfok*, *középfok*, *felső fok*.

Vesz-e fel a melléknév fokragot az alap fokon? Nem vesz fel.

Mi az alapfok? *Az alapfok a puszta melléknév.* Hogy képeztetik a középfok? *A középfok képeztetik az alapfokból b; abb, ebb, obb ragokkal.* Hogy képeztetik a felső fok? *A felső fok úgy képeztetik, hogy a középfok elé leg szócska tétetik.*

Mily mellékneveknél lehet használni a *bb* fokrag helyett egy *b*-t? Az *s* mássalhangzón végződő mellékneveknél, p. o. *idősb*, *édesb*.

Mely melléknevek fokozásra nézve rendhagyók? Szép szebb, legszebb; sok, több, legtöbb; jó, jobb, legjobb.

(Gyakorló ismétlések).

„a kendert nagyobb mennyiségben termesztik. A len- és kendertermelés sok gond- és fáradságba kerül. (Szótanilag fejtegetendők).

„Virágzás után“. Micsoda szó áll ezen név után: virágzás? Után. Van-e ennek a szónak értelme az előtte álló főnév nélkül? Például ha így mondanám: a lent után kiszedik?

De hát akkor van-e értelme, jelentése, ha ezen főnév után teszem: virágzás, például: a lent virágzás után kiszedik? Micsoda jelentést nyer? Mit határozott meg? Azon időt, mikor a lent felnyövik.

Ha ezt mondom a lenről: alá teszik, van-e az *alá* szónak határozott jelentése? De ha egy főnév után teszem, például (a lent) *visz alá* teszik, nyert-e most határozott értelmet? Mit határozott meg? A helyet. Hogy nevezzük az oly szokat, melyek főnév után tétetve, annak különféle körülményeit, például helyét, idejét, stb. határozzák meg? Névutóknak. Mi a névutó?

Számlálj elő névutókat,

Névutók: előtt, után, elől, elé, alatt, alá, alól, között, közül, mellett, mellől, felett, kívül, belől, felől, helyett, iránt, óta, stb.

(Gyakorló ismétlések mondatokba foglalva).

„Szálanként.“ Micsoda beszédrész? Pusztá főnév-e vagy ragozott? Válaszd külön a pusztá főnevet a ragtól. Szál-anként. Helyrag-e ez: anként? nem az. Mely névragokat ismertek a helyragokon kívül?

A helyet jelentő névragokon kívül vannak még más névragok is, ilyenek ezek: ért, val, vel, vá, vé, ul, ül, ig, kor, kép, képen, ként, anként, onként, önként, astul, ostul, estül, östül.

(Gyakorlás végett összeköttenek főnevekkel mondatokba foglalva).

„Kiszedik, csomókba kötik, haza hordják.“ (szótani fejtegetés).

„A kenderből először a virágosokat, később a magvasokat szedik ki.“

„Először.“ Mi van itt kifejezve ezen szó által? Az idő, t. i. hogy előbb a virágokat szedik ki, később a magvasokat. Mely beszédrésszel van a mondat időhatározó tagja kifejezve? Számnévvel. „Először“ számnév.

Ha azt kérdezem: hogy osztjuk fel a határozó szókat, s így felelünk: A határozó szókat így osztjuk fel: először helyhatározók, másodszor időhatározók, harmadszor módhatározók, — ezen szók által: először, másodszor, harmadszor, a határozó szók három részre osztását jelöljük. Miféle számnevek ezek: először stb. *Osztó számnevek.* Mely szót nevezünk általában számnévnek? *Számnévnek* az oly szót nevezzük, mely valamely tárgy mennyiségét fejezi ki.

Számláljátok elő a számnevek különféle fajait.

1. *Tőszámnév* (vagy sark-számnév) ezen kérdésre: hány? p. o. egy, kettő, stb.

2. *Sorszámnév*, ezen kérdésre: hányadik? például első stb.

3. *Sokszorozó számnév*, ezen kérdésekre: hányszor?

hányszoros? hányas? például egyszeres, kétszeres, háromszoros stb.

4. *Osztó számnév*, ezen kérdésekre: hányad? hányadszor? hányanként? hányféle? például harmad, harmadszor, hármanként, háromféle stb.

5. *Határozatlan számnevek*, például: sok, kevés, temérdek stb.

„A virágosokat, később a magvasokat szedik ki. A magot“ stb. (szótanilag fejtegettetnek).

„Belőle.“ Micsoda beszédrész? Névtő. Válaszd külön a tiszta névtőt a ragtól. Belől-e. Micsoda rag az *e*? Személyes birtokrag, még pedig egy birtok egy birtokos harmadik személy raga.

Tehát csupán főnevek vesznek-e fel személyes birtokragokat? Nem csupán. *Személyes birtokragokat vesznek fel névtők is.*

Ragozd személyes birtokragokkal ezen névtőt: belől. Belől-em, belől-ed, belől-e. Belől-ünk, belől-etek, belől-ük. Hány birtokot kifejező személyes birtokragok ezek: *em, ed, stb.* Egy birtokot kifejezők.

Nézzük meg, felveszi-e a több birtokot kifejező személyes birtokragokat. Van-e ily ragozása: belől-eim, belől-eink stb.? Nincsen. *A névtők csak az egy birtokot kifejező személyes birtokragokat veszik fel.*

Ragozd személyes birtokraggal következő névtőket: kívül, felett, alatt, között, mellett, stb.

Ezen mondatból: tőlem tanultok, elemezzétek ezen szót: tőlem. *Től* névrag, *em* egy birtok egy birtokos, első személy raga.

Ragozzátok ezen névragot a többi személyes birtokragokkal is. Tőlem, tőled, tőle, tőlünk, tőletek, tőlük.

Ragozzátok ezen névragot: *ra*. Rám. rád, rá, ránk, rátok, rájuk.

Ragozzátok ezen névragot: *nek*. Nekem, neked, neki, nekünk, nektek, nekik. Tehát *a névragok is vesznek fel személyes birtokragokat.*

Ragozzátok a következő névragokat: nál, ért, vel, ben, ról, rajt, (on, ön rag helyett).

„Kedves“ micsoda beszédrész? Melléknév. Ragozzátok személyes birtokragokkal. Kedves-em, kedves-ed stb.
A mellé knevek is vesznek fel személyes birtokragokat.

„Ez a munka len- vagy kendentörés.“

„Ez“ micsoda beszédrész? Mutató névmás. „Az“ szinte micsoda beszédrész? Mutató névmás. Melyik mutat közelebbi, melyik távolabbi tárgyra? (példával világosítás).

Ragozd többes szám ragjával ezen mutató névmást: ez. Ezek. Ragozd ezt: az. Azok. Ragozd ugyanezeket egyes tulajdonító raggal. Ennek, annak. Mi változás történt a két névmáson? A *z* oly betüvé változott, a milyen a rag kezdő betüje. Ragozd ezen helyraggal: re, ra, (erre arra). Mi változás történt? Ragozd ezekkel *től*, *tól*, *ből*, *ből*. stb.

Ragozd ezzel, vé, vá, vel, val. Ezzé, azzá, avvá, ezzel, azzal, evvel, avval, (mi a változás?). Ragozd ezzel: *ig*. Eddig, addig, (mi a változás?).

Mely szabályok szerint ragoztatnak ezen mutató névmások ez, az, (emez amaz?)

Az az és ez mutató névmások z betüje mássalhangzón kezdődő ragok előtt olyanra változik, a milyen a rag kezdő betüje. Kivétetnek a vá vé és val vel ragok, melyekkel kétféleképen ragoztatnak, p. o. azzá, avvá, ezzel, evvel. Továbbá az ig rag, mely előtt a mutató névmás z betüje dd-re változik.

Járulnak-e a személyes névmásokhoz helynévragok? például „én-re“ te-re? ő-re, én-től, te-től? stb. Járulnak-e hozzájuk személyes birtokragok, például én-em stb. Járul-e hozzájuk tárgyrag? Járul, de rendetlenül, például, engemet vagy engem, tégedet vagy téged, őt stb.

A személyes névmások a névragok közül csak a tárgyragot veszik fel, s ezt is rendetlenül.

c) a helyesírási ismeretekből.

Olvasd a gyakorlat címét. „A lenről és kenderről“. Mije a gyakorlatnak, a mit elolvastál? Czime. Teljes mondatban van-e a cím kifejezve, vagy rövidített mondatban? Megrövidített mondatban. Hogy egészitenéd ki teljes mondatra? A lenről és kenderről van írva a gyakorlat. Mikép vannak kifejezve többnyire a czimfelírások? Többnyire

megrövidített mondatokkal, legtöbbször egyes szavakkal (példák az olvasókönyvből).

Micsoda írásjegy áll a czim végén? Pont. Vizsgáljátok meg olvasókönyvetekből, micsoda írásjegy áll a címek végén. Pont. *A cím végén pont áll, akár teljes, akár megrövidített mondat, akár egyes szóval van az kifejezve.*

Jelöld ki a czimben levő egyes szókat. El van-e különítve minden egyes szó a leírásban? Mely szabálynál fogva? *A mondatban levő egyes szók egymástól elkülönítve íratnak.*

„Kenderről“. Helyesen volna-e írva egy r-rel? Ragozott szó-e ez? Válaszd külön a pusztá főnevet (tőszó) a ragtól. Kender-ről. Mit kell tekintetbe venni a ragozott szók leírásánál? Hogy a pusztá szó és rag betűi a leírásban megmaradjanak. (Kivételek: erről, arról, erdeje, stb. szabály!)

„A len és kender szántóföldön terem.“

Milyen mondat ez kimondásra nézve? Állító mondat.

Teljesen bevégzett mondat-e ez? Micsoda írásjegy áll utána? Pont. Mely szabálynál fogva? *Teljesen bevégzett állító mondat után pont tétetik.*

Micsoda írásjel tétetik a kérdő mondat után, — az ohajtást kifejező mondat vagy szó után? (példák).

„Szántóföldön.“ Milyen szó alkotására nézve? Összetett szó. Mely két szóból van összetéve? Szántó és földön. Elkülönítve van-e írva e két szó egymástól? Mely szabálynál fogva van összeírva? *Az összetett szók összeíratnak* (gyakorlat példákban).

„Némely országban nagyban üzik az emberek a len-termesztést.“ Micsoda írásjel áll a mondat végén? Pont. Miért?

Micsoda írásjelek vannak még a ponton kívül? Számláld el az írásjeleket, megmondván, mely esetekben használjuk mindegyiket (lásd a 2-dik §-t).

„Némely.“ Micsoda betűvel van írva a *j* hang? *Ly* kettős betűvel. Micsoda betűvel is írják még a *j* hangot? *J* betűvel. Van-e arra szabály, hogy mikor írjuk a *j* hangot *ly*-al, mikor *j*-vel. Miáltal lehet megtanulni, hogy mikor

írjuk a *j* hangot *ly*-el, mikor *j*-vel? A gyakorlat által (gyakorlás példák által).

„Hazánkban a lent kisebb, a kendert nagyobb mennyiségben termesztik.

Fejtsd ki, miért van vonás (vessző) téve ezen szó után: kisebb? Milyen mondat ez? Összevont mondat. Mi az összevont mondat? Melyben több egynemű mondattag fordul elő. Melyek ezen összevont mondatban az egynemű mondattagok? Egyik: a lent kisebb (mennyiségben), — másik: a kendert nagyobb (mennyiségben). Mely írással választjuk el az egynemű mondatokat? Vonással. Miért van tehát vonás téve ezen szó után: kisebb? *Mert az egynemű mondattagok közé vonás tételik.* Az első mondatban is két egynemű mondattag fordul elő (len és kender). Miért nincs ezek közé vonás téve? Mert és szóval vannak összekötve.

„Mennyiségben.“ Miért van az *ny* hang kettőztetett *n*-el írva? Mert ez a hang keményen, kettőztetve hangzik a szóban. Miért nem kettőztetett *ny*-el (nyny) van írva? *Mert ha a kettős mássalhangzók magában a puszta vagy ragnélküli szóban hangzanak kettőztetve, a kettős mássalhangzónak csak az első betűje iratik kétszer (annyi, vessző, asszony, faggyu).*

„Mellyel“ kettőztetve hangzik-e itt az *ly*. Helyesen írónk-e így: mellyel? (táblára írás). Miért nem helyesen? Mert itt a kettős mássalhangzó kettőztetése ragozás által származott (mely-vel, a *v ly*-re átváltozik).

„Asszonynyal“ kettőztetve hangzik-e itt az *ny*? Hogy kell ezt helyesen írni? Miért? (több példa).

Ha az összetett mássalhangzók megkettőztetése ragozás által származik, a kettőztetett betűk egészen kiíratnak.

„Mennyiségben.“ Helyesen szakasztanánk-e meg a sor végén így: men-nyiségben? Hogy lesz helyesen megszakitva? Meny-nyiségben (több példák), vessző, megszakasztva vesz-sző, asszony, megszakasztva asz-szony.

Ha az összetett mássalhangzókat, melyeknek első betűje kettőztetve iratik, a sor végén kell megszakasztani, az összetett betűk egészen kiíratnak.

„Hazánkban a lent kisebb, a kendert“ stb.

Mikép foglalod ezeket a szókat szótagokba? Hazánk-ban stb. (szótagolási szabályok ismételése).

„A len- és kendertermelés sok gond- és fáradságba kerül.“

A len kerül-e sok gond és fáradságba, vagy a lentermelés? A lentermelés. Hogy volna tehát a mondatban kiegészítve ez a szó: a len? A lentermelés. S ekkor hány szóból van összetéve? Két szóból, (len és termelés). Mely két szóból van összetéve ez a szó: kendertermelés? Tehát ez a két szó: len és kender ugyanazon szóval vannak összetéve, t. i. evvel: termelés. Nézzétek meg most e mondatban csak melyik szóhoz tétetett ki a közös összetételi szó, az elsőhöz-e vagy az utolsóhoz? Az utolsóhoz. Az első szónál pedig micsoda írásjel használtatik ezen összetartozás jeléül? Kötjel.

„Sok gond- és fáradságba kerül.“ Ezen szó: gond, így volna kiegészítve: (sok) gondba. Tehát ekkép kiegészítve, micsoda raggal van összetéve ez a két szó: gond és fáradság? Ezzel: *ba*. De a *ba* rag csak melyik szóhoz tétetett ki, az elsőhöz-e vagy az utolsóhoz? Az utolsóhoz. Az első szónál pedig micsoda írásjel használtatik ezen összetartozás jeléül? Kötjel.

Kötjelt használunk oly szók után, melyek ugyanazon szóval vagy raggal tétetnek össze, de a közös összetételi szó vagy rag csak az utolsó szóhoz tétetik.

26. §.

Szóképzés. Olvasmánytárgyalás. Fogalmazási előgyakorlatok. Nyelvtani anyagok feldolgozása.

44-ik gyakorlat.

1. *A halász halat fog. A kertész kertet mivel. A kalapos kalapot, az üveges üveget készít. Az irnok stb. (l. a gy. k.).*

Felirom a táblára ezt a szót: kalap. Hogy

nevezik az oly mesterembert, ki a kalapot készíti? Kalapos. Ezt is felirom a táblára. Más egyebet értünk-e ez alatt: kalapos, mint ez alatt: kalap? Mely szótag hozzátétele változtatta a szót más értelművé? Az *os* szótag. Ez a szó: kalapos, származott a kalapszóból, az *os* szótag hozzátétele által. Ez a szó tehát: kalapos, származott szó.

Származtassatok ebből a szóból: asztal, más értelmű szót *os* szótag hozzátétele által (asztalos). Származtassatok ezen szótól: lakat, más értelmű szót *os* szótag hozzátételével. Származtassatok ettől: üveg, *es* szótag hozzátételével. Származtassatok ettől: emlő, *s* betű hozzátételével (emlő-s).

Azon szokat, melyek más szótól származnak, származékszóknak nevezzük. Mely szót nevezzük származékszónak?

Azon szótagot vagy betűt, melynek hozzátételével valamely szóból más szó képeztetik, képzőnek nevezzük. Mit nevezünk képzőnek?

Azon szót, melytől valamely képzett szó származik, a szó tőjének vagy tőszónak nevezzük. Mit nevezünk tőszónak?

„Kalapos“, milyen szó eredetére nézve? Származék szó. Mi a tője? Kalap. Mi benne a képző? *os*.

Ezen szó: kalap, nem származik semmi más szótól, mert nincs ilyen szó: kal vagy kala. „Üveg“, ez sem származik más szótól. Könyv, vad ezek sem származnak semmi más szótól.

Azon szót, mely más szótól nem származik, gyök-szónak nevezzük. (Hasonlítás a gyökérhez, melynél veszi a fa eredetét).

Olvassátok a gyakorlatban levő mondatokat.

„A halász halat fog.“ Ezen mondatban levő szók közül melyiket gondolod származékszónak? Halász. Miért? Mert az *ász* szótag más értelművé tette a szót; más a hal, más a halász. „Halat“ ebben az *at* micsoda? Rag. Változtatott-e a rag a töszó értelmén? Nem. A rag nem változtatja meg a szó jelentését.

Most a gyakorlatból rendre meg fogjuk ismerni a képzőket, most megismertük az *ász* képzőt. Felirom a táblára.

„A kertész kertet mivel.“ Melyiket gondoljátok itt származékszónak? Kertész. Miért? Mi a tö? Mi a képző? (*ész*). Felirom a táblára. Milyen hangu szóhoz köttetik az *ász*, milyen hanguhoz az *ész* képző? Az *ász* és *ész* képzővel micsoda beszéd-részt képeztünk a töszóból? Főnevet. Az *ász* és *ész* főnévképzők.

Ekkép fejtegettetnek tovább a gyakorlatból a származékszavak. A képzőket mindig felírja a tanító s egy-egy szakasz végig tárgyalásánál egymásután kihozza következő tételeket:

1. *Ász, ész, os, ös, nok, nők, ság, ség, ka, ke* stb. (l. a gyakorló könyvet) főnévképzők.

2. Az *s, as, es, os, ös, ú, ű, lan, len*, stb. (l. a gy. k.) melléknévképzők.

3. *Lik, zik, odik, ödik, edik, ad, ed, gat, get*, stb. a gy. k.) igeképzők.

4. *An, en, ül, űl, lag, leg*, stb. (l. a gy. k.) határozóképzők.

Gyakorlatok. Az olvasókönyvből származék szók restetnek és fejtetnek ki.

45-ik gyakorlat.

1. *Juh, vad, kan, méh, tehén, fest, erdő*, stb. (ász, ész).
Figyelmeztetés az ékvesztés- és betűváltozásra. (tehenész, erdész).

2. *Csikó, lakat, gyár, szappan, arany, mű, szekér* stb. (s os, es), figyelmeztetés a v felvételére (műves, lovas).

3. *Gond, toll, tár, ül, mér, fegyver, (nok, nők)*, (lásd tovább folytatását a gyakorló könyvben).

Írásbeli feladvány. Főnevek alkottatnak a gyakorlatban följegyzett szókból, a zárjelben megjelölt képzőkkel, (l. a gy. k.).

46-ik gyakorlat.

1. *Pest, Buda, Körös, Magyarország*, ma, tegnap hajdan, mező, erdő, mikor, akkor, test, lélek (i).

2. *Ház, toll, szárny, szár, nád, tűz, nedv, cserép, máz, arany, köd, bőr, szőr, erdő, káka, fa, sárga, ború*, (as, es, os, ös, s).

(Lásd a folytatást a gyakorló könyvben).

Írásbeli feladvány. Melléknevek alkottatnak a kiírt szókból a megjelölt képzőkkel (l. a gy. k.),

47-ik gyakorlat.

1. *Madár, bogár, egér, veréb* (ász, ész,) (ékvesztés).

2. *Por, hord, fárad, szeg, vár, önt*, (oz, ez, öz).

3. *Szám, táp, szag, szem, kér, ész*, (lál, lél, lel)

4. *Vas, váll, bér, zöld, ügy, gond, rom*, (al, el, ol).

(Lásd folytatását a gyakorló könyvben).

Feladvány. Igék képeztetnek a kiírt szókból, a zárjelben kijelölt képzőkkel (lásd a gyakorló könyvben).

48-ik gyakorlat.

1. *Szigorú, okos, felületes, szép, dicséretes, szabad, józan, csunya, ferde*, (an, en, on, n)

2. *Al, bal, hálátlan, fel, német, cseh*, (ul, ül).

(Lásd a folytatást a gyakorló könyvből).

Feladvány. Igehatározók alkottatnak a kiirt szóból, a zárjelben megjelölt képzőkkel. (1, a gyakorló könyvből).

7-ik olvasmány.

A jóra fordított pénz. (G. olv. k. IV. oszt.).

Tárgy- és szómagyarázat. A tanító előre felhagyja az olvasmányt átolvasgatásra, részint a folyékony olvasás gyakorlása végett, részint azért, hogy a tartalom iránt figyelmet ébreszsen. A tárgyalás itt részletenkint tovább menő.

Olvasd a címet és első szakaszt. Mit olvastál a szorgalmas asztalosról? Miként élt? Mily ruhában járt? Mit került kiadásaiiban?

Mit értesz az alatt, hogy a szorgalmas asztalos egyszerűen élt?

Mit tanultatok az egészségi szabályokból? (III. olv. k. 123. olv.). Kiről mondjuk azt, hogy egyszerűen él? A ki evésben, ivásban a természet rendét követi. Egyszerűen él-e az, a ki annyit eszik, iszik, mennyit szája és torka kíván? Egyszerűen él-e az, a ki sokféle, — a kinagyon zsíros, — túszeres, — válogatott, — sokba kerülő ételeket eszik? Mit tanultatok a mondott olvasmányból, mi következése van annak, ha valaki a sok evésben, ivásban leli gyönyörét? Elhinti magában a nyavalyák magvait. Mi haszna van az egyszerű élésnek? Az, hogy egyszerű élés mellett a test egészséges, a lélek vidám. Két legfőbb kincs az életben.

Mikép érted azt, hogy az asztalos került minden felesleges kiadást? Nem költött szükségtelen dolgokra. Mi következése van annak, ha valaki szükségtelen dolgokra költ? Sok szükségét lát, ok nélkül adósságba veri magát, mely sok gondot okoz.

Az asztalos olcsó, de jó ruhában járt. Szükséges-e, hogy jó ruhában járjunk? (ruhatisztesség). Van-e arra szükség, hogy a kézi munkás ember drága ruhában járjon?

Most már ítéljétek meg, okos életmódot követett-e az asztalos, midőn daczára annak, hogy sok pénzt keresett, mégis egyszerűen élt, olcsó, de jó ruhában járt, s került minden felesleges kiadást?

Követésre méltó példa!

„Ugyan József mester — — — — sem kiadható tőkepénze?“

Mit kérdezett József? Miféle mesterember volt József? (Miféle kézműveket csinál az esztergályos?) Mikép válaszolt az asztalos, hogy osztja ő fel keresményének egy részét? Mit tesz egy részével? Mit a másikkal? Mit mondott erre a szomszéd?

Mit értesz ez alatt: kölcsön adni pénzt kamatra? Mit értesz e szón: tőkepénz, — kamat?

Mit gondoltok, miért mondta az esztergályos az asztalosnak: „szomszéd uram tréfál?“ — Mert talány volt előtte, a mit az asztalos válaszul adott. Nem tudta megfogni a mondottak értelmét, tudván, hogy az asztalosnak sem adóssága nincs, melyet törleszteni kellene, sem tőkepénze, melyet kamatra adhatna.

„És mégis úgy van — — — kamatostól visszafizetnek.“ Mikép világosította fel az asztalos az esztergályost a mondottakról? Mit tekintett az asztalos adósságnak, melyet neki vissza kell fizetni? (A szülői által ráköltött pénzt). Mit tekintett tőkepénznek, mely neki kamatot hoz? (A gyermekei neveltetésére és tartására fordított kiadásokat).

Miből magyarázod azt ki, hogy az asztalos jó fiu és jó apa volt egyszersmind? Jó fiu volt, mert teljesítette atyja iránt fiui kötelességét, segítvén őt keresményéből; jó apa volt, mert nem sajnálta a költséget gyermekei tartására és neveltetésére.

Mi egy családtyának hasznosabb, kamatozóbb tőke, jól nevelt gyermekei-e, vagy a pénz? Add okát, miért jobban kamatozó tőke a jól nevelt gyermekek? — A pénz elfogyhat, elveszhet, a jól nevelt gyermekek anyagi jólétre tesznek szert, hálások szülőik iránt, szükségben segítik őket.

„Valamint jó szülőim — — — — teljesíteni.“ Mit mondott az asztalos, miért cselekszik ő úgy szülőivel és gyermekeivel, a mint elbeszélte?

Most már megérthetitek a czimét is az olvasmánynak. Micsoda jóra volt fordítva az asztalos pénze? Szülői segítésére és gyermekei neveltetésére.

Olvassátok el, micsoda intést ad az olvasmányt be-

fejező kis versecske? Ezen intést soha el ne feledjétek, és hasonló esetben meg is tartsátok.

Fogalmazási előgyakorlatok.

Fejtsük ki, micsoda tanuságokat vonhatunk a 7-dik olvasmányból. A kihozott tanuságokat írásban is elő fogjátok adni.

Mily életmódot követett az asztalos? Szorgalmatos volt mesterségében, ez által sok pénzt keresett, mégis nagyon egyszerűen élt stb. (olvasmány alapján). Okosan rendezte-e így az asztalos életmódját? Miért? (fentebb tárgyalatott). Követésre méltó példa-e ez bármely gazdának vagy családapának?

Mit tanulhatunk az asztalos példájából, miként rendezi életmódját okosan és hasznosan a kézi munkája után élő ember?

A kézi munkája után élő ember úgy rendezi életmódját okosan és hasznosan, ha szorgalmasan dolgozik, egyszerűen él, olcsó, de jó ruhában jár, és kerül minden felesleges kiadást. (több tanuló elmondja).

Hogy tekintette az asztalos mindazon pénzt, melyet szülői ráköltöttek? Mikép tekinti minden jó gyermek a reá költött pénzt? Mit tanulhatunk hát e tekintetben az olvasmányból? *A gyermeknek úgy kell tekinteni a pénzt, melyet szülői reá költöttek, mint adósságot, melyet vissza kell fizetnie.* (Többen felmondják).

Hogy tekintette az asztalos a gyermekei taníttatására és neveltetésére fordított pénzt? (olvasmány alapján). Miért tekintette azt tőkepénznek? (fentebb tárgyalatott).

Mit tanulhatunk hát e tekintetben az olvasmányból? Mikép tekinthetik a szülők a gyermekeik nevelésére és taníttatására fordított pénzt?

A szülők úgy tekinthetik a gyermekeik nevelésére és taníttatására fordított pénzt, mint tőkepénzt, melyet azok utólag kamatostól visszafizetnek. (Többen elmondják).

Miként nyilatkozott az asztalos, mit reményl ő jól nevelt gyermekeitől? (l. az olv.).

Mit tanulhatunk ebből? Átalában mit lehet reményezni jól nevelt gyermekektől szülőik irányában?

Átalában a jól nevelt gyermekektől reményleni lehet

azon kötelesség teljesítését, hogy szülők jótéteményeit visszaszolgálják.

Most a szóval kifejtett tanuságokat foglaljátok írásba ily czim alatt: „Tanuságok a 7-dik olvasmányból.” (a czim felírása) következő jelzések után:

A kézi munkája után élő ember mikép rendezi életmódját okosan és hasznosan?

Hogy kell tekinteni a gyermeknek a pénzt, melyet szülői ráköltöttek, a szülőknek, a mit gyermekeik neveltesére és taníttatására fordítanak?

A jól nevelt gyermekektől mit lehet várni szülők irányában?

Nyelvtani feldolgozás. Olvassátok a 7-ik olvasmányt.

„A jóra fordított pénz.” Miféle beszédrészek fordulnak elő ezen mondatban? „Jóra”: mi ebben a szóban a tö? Képezzetek ebből a melléknévből főnevet. — Jóság. Képezzetek belőle igét. — Javul. Mely képzővel képeztetek ezen igét? (ul). Mi változás történt a töszón a képző felvételével? Micsoda betűt vett fel a származtatott szó?

„Pénz.” Képezzetek ezen főnévből melléknevet. — Pénzes. Kit nevezünk pénzes embernek? Alkossatok belőle összetett szót. — Tőkepénz. Mit értünk ezen szón?

Olvassátok tovább. Egy szorgalmas asztalos stb. Képezzetek fel az elolvasott mondatban a származékszókat. „Szorgalmas”, *tő* szorgalom, *as* képző. Főnévből melléknévé képeztetett. A képző hozzájárulásával a töből az utolsó magánhangzó kiesett. (hangugratás).

Képezzetek hangugratással mellékneveket ezen főnevekből: unalom, fáradalom stb. — „Asztalos”, *tő* asztal, *o* képző, főnévből melléknév, tulajdonkép főnév, miért? Alkossatok az „asztal” szóval összetett szókat: Asztallap, asztalláb, asztalfiók stb. „Nagyon”, *tő* nagy, *on* képző. Melléknévből igehatározó. Képezzetek a „-agy” szóból főnevet. Nagyság. Melléknevet. Nagyocska. „Egyszerűen”, *tő* egyszerű, *en* képző. Melléknévből igehatározó. A *tő* származott szó, származik ebből: egyszerű-*ü* képzővel. *Egyszer* is származott szó, származik ezen szóból: egy. *Egy* gyökűszó, mert más szótól nem származik.

Származtassatok az „egy” gyökűszóból többféle szót.

Egység, egyesség, egyez, egyezmény, egyenként, egyetem. Alkossatok vele összetett szókat. — Együgyü, egyoldalú, egyöntetű.

Figy. E lépcsőnél főtekintettel kell lenni a szóalkotásra és a származékszók bővebb ismertetésére, de kitérhet a tanító a már ismert mondatok és beszédrészek elemzésére is.

27. §.

Összetett mondatok. Kötszók. Indulatszók. Olvasmánytárgyalás. Fogalmazási előgyakorlatok. Nyelvtani anyagok feldolgozása. Ismétlés.

49. gyakorlat.

A viola. *)

Egy tavaszi reggelen a kis Mari szülőivel sétált a mezőn; és útközben így szólt hozzájuk: mondjátok meg stb. (l. a gy. k.).

A tanító elébb a gyakorlatot elolvastatja, az egészzet tartalmilag fejtegeti, azután meggy át az alaki tárgyalásra. Itt csak az utóbbira adatik rövid útmutatás.

Olvassátok az első mondatot. „Egy tavaszi reggelen a kis Mari szülőivel sétált a mezőn.“ Olvassátok a második mondatot. „És útközben így szólt hozzájuk.“ Most olvassátok egyfolytában az elolvasott két mondatot. — Veszitek-e észre, hogy ez a két mondat együvé tartozik, hogy egybekötetésben van egymással? Hát azt veszitek-e észre, hogy ha itt hagynám félbe az olvasást: és útközben így szólt hozzájuk, ekkor még nem elégítne ki

*) Átdolgozás Mager franczia olvasókönyvéből.

bennünket annyi, a mennyit elolvastunk, mert azt várjuk, hogy mikép szólott Mari szülőihez. Tehát ez a mondat is a következővel összeköttetésben van. Olvassuk tehát a következő mondatot, a hol az mondatik, hogy mikép szólott Mari szülőihez: „mondjátok meg nekem“, ez ismét egy mondat, még pedig egy bővített mondat, de azért ez a mondat sem elégít ki bennünket, mert tudni akarjuk, hogy mit mondjon vagy mit mondjanak meg a szülők Marinak, s ez a következő mondatban van megmondva. Olvassuk tehát az előbb elolvasott mondattal összefoglalva az utána következő mondatot: „Mondjátok meg nekem, hogy miért szeretik az emberek annyira a violát.“ Tehát az első mondat összeköttetésben van a másodikkal, ismét a második a harmadikkal, a harmadik a negyedikkel, mert azokban a gondolatok is szorosan együvé tartoznak. *Ha két vagy több mondatot egy gondolattá kapcsolunk össze, összetett mondatok állnak elő.*

Most olvassuk tovább a gyakorlatot, és jelöljük ki azokban az egymáshoz szorosan tartozó, vagyis *összetett* mondatokat.

„Egy kis versecskében olvastam.“ Be van-e fejezve a gondolat? Ugy-e várjuk, hogy mit olvasott Mari a versecskében? Ez a következő mondatban lesz megmondva. Olvassuk tehát: „hogy alig várják kinyíltát.“ Ezen mondattal már be van-e fejezve az egésznek az értelme? Ez a két mondat tehát szorosan együvé tartozó két mondat, *összetett* mondat.

Most már próbáljátok magatok felkeresni a gyakorlatban szorosan együvé tartozó vagyis ösz-

szetett mondatokat. (A gyakorlat *ily módon* végig tárgyalatik).

Olvassátok a gyakorlatból az első két összetett mondatot. „Egy tavaszi reggelen“ stb. Most olvassátok el az *és* szónak a kihagyásával. A két mondat így is érthető lenne; de mégis helyesebb, ha a két mondatot az *és* szóval összekötjük.

Az összetett mondatok összekötésére többnyire összekötő szókat, röviden mondva, kötszókat használunk.

Ilyen kötszók: *és, is, mint, nemcsak, hanem, hogy, csak, vagy stb.*

Gyakorló könyvetekben vannak felírva kötszók, keressétek ki s olvassátok.

Most jelöljétek ki a gyakorlatból az összetett mondatokat és a kötszókat, melyek az összetett mondatokat összekötik.

Olvassátok még egyszer a gyakorlatot.

„Ah! be szeretném tudni, miért van ez.“ Itt a kis Marikából a vágyódási indulat tört ki, azért kiáltott így fel: „ah!“ — — — — „Én azt hallottam, hogy a violát szerénykének is nevezik. Oh! igen, felelt az anya.“ Itt az anyából a helyeslés indulata tört ki, azért kiáltott így fel: „oh!“

A beszédben gyakran fordul elő az indulatnak, például a váagnak, helyeslésnek, örömnnek, fájdalomnak, irtózásnak kitörését kifejező szócscsa, az ilyen szót nevezzük indulatszónak. Ilyen indulatszók; ah, oh, jaj, ej, ejnye, haj, ni, nini, hó, ohó, juj, nosza, no, stb. (l. a gy. könyvet).

A tanító figyelmezteti növendékeit következőkre: az indulatszó után indulatjel, vagy felkiál-

tőjel (!) tétetik, s hogy az indulatszó, kötszó és névelő nem számíttatnak a mondat tagjai közé. Miután most már a gyermekek minden beszédrészt megismertek, összefoglalva elősoroltatja a tanító a beszédrészek különféle neveit s fajait.

Feladványok. (l. a gy. könyvet).

9-dik olvasmány.

A házi tanácsadók. (G. olv. k. IV. oszt.).

Tárgy- és szómagyarázat. (Előleges átolvastatás).

„Ugyan mit csinál kend — — — még sem haladhat dolgában.“ Kiknek a beszélgetése van ebben az olvasmányban leírva? Két szomszédé, kik közül egyik jó módu, a másik szegényebb sorsu gazda volt. Mit olvastál, mely kérdést intézte a szegényebb sorsu gazda a tehetősebbhez, s miként okoskodott előtte?

Sok embernek szokása, hogy ha lát valakit gazdagságában gyarapodni, nem akarja elhinni, hogy ez a szorgalomnak, a háztartás gondos berendezésének volna következménye. Sokan azt gondolják, hogy ha valakinek jól megy dolga, azt valami szerencsének köszönheti, azt hiszik, hogy pénzt lelt, vagy hogy nem becsületes úton szerezte vagyonát. Így gondolkozhatott a szegényebb sorsu gazda is. Miből lehet ezt következtetni? A szegényebb sorsu gazda mondott szavaiból: „más ember is dolgozik, ügyel cselédeire is, mindent jól megfontol, még sem haladhat dolgában.“ Rosz szokásuk az embereknek, hogy mást gyanusítanak, a nélkül, hogy arra legkisebb ok is léteznék. Elegendő ok nélkül senkit nem szabad gyanusítanunk.

Mit értünk „háztartás“ alatt? (család élelmezése, ruházása, szükségek teljesítése). Mikép fejeznéd ki más szóval ezt: „ügyel“ cselédeire? (felvigyáz). Ügyel, felvigyáz hason értelmű szók.

„Magam sem tudom — — — Kend bolonddád akar tenni szomszéd uram.“ Mit felelt a jó módu gazda szomszédja faggató kérdéseire? Mit mondott, kinek köszönhet mindent, mely három tanácsosának?

Hogy értitek ezt a szót: tanácsos, tanácsadó? H

én nektek azt javaslom, hogy rendben tartsátok mindene-
teket, hogy a sok keresést és idővesztést kikerüljétek,
akkor nektek tanácsot adok, azaz olyat mondok, mely ja-
vatokra szolgál. Ha szülőitek nektek azt javasolják, hogy
izzadtan hideg vízbe ne fürödjétek, stb. ők nektek java-
tokra szolgáló tanácsot adnak. A tanítók, szülők a gyer-
mekeknek tanácsadói, tanácsosai, mert olyanokra intik
őket, melyek javukra szolgálnak, ha követik azokat.

Mely szavakban tört ki a tudakozódó szomszéd a
nyert feleletre? A kérdezősködő gazda úgy látszik sértve
érezte magát a szomszéd gazdától nyert feleleten, hogy
t. i. ő kutyájának, kakasának és macskájának, e három ta-
nácsadójának köszönhet mindent. Haragra lobbant, gon-
dolván, hogy a szomszéd gazda vele gúnyos tréfát űz.

Ezzel a kérdezősködő gazda tudatlanságát árulta el.
Az ember nemcsak emberektől, hanem másoktól is tanul-
hat. Mit tanulhatunk a méhektől? (G. olv. k. III. 63, 64,
65. olv.). Mit tanult a kis Mari a tövistől, violától, har-
matcsepptől? (gyakorló könyv 48-dik gy.). Mire tanít egy
vizcsepp, melyben számtalan apró, pusztá szemmel nem
látható állatocskák uszkálnak, melyek bizonyosan szájjal
és emésztő szervekkel vannak ellátva? (Isten végtelen ha-
talma, nagysága a kicsinyekben is). Mit tanulhatunk a ku-
tyától? Hűséget. Mit tanulhatunk a tyúkoktól? A vagyoni
igazságos megosztását a testvérek közt. (Beszéd—értelem-
gyakorlatok). Az emberek a természetben a beszélni nem
tudó dolgoktól sokat tanultak.

Most lássuk, mikép mutatta be a gazda három taná-
csosát szomszédjának.

„Dehogy akarom. — — — — Szedd rendbe ma-
gad.“ Mit tett ő előtte a kutya ugatása, mit a kakas kuko-
rékolása, mit a macska mosdása?

„Jól értem már — — — — a mit különben köny-
nyen elfelejthetnék.“

Miként fogta fel a tudakozódó szomszéd a mondotta-
kat, hogy hány dolog szükséges a háztartásban? Helye-
selte-e a gazda szomszédja felfogását? Mely szavakkal vé-
gezte beszédét?

Tehát ha ti is egyszer gazdák lesztek, mit juttathat

eszetekbe a kutya ugatása? — A gondosságot. Hát a kakas kukorékolása? — A tevékenységet. Hát a macska mosdása? — A szives barátságot.

Most már értitek a czímet is, mik azok a három tanácsosok.

(A tanító mintaszerűleg felolvassa az egész olvasmányt, és felolvastatja többekkel).

Fogalmazási gyakorlatok.

A „házi tanácsosok“ czimű olvasmányból azt a tanúságot vontuk ki, hogy okos ember az állatoktól is tud tanulni. Ugyan mit tanulhatnánk a számártól, ezen mindenki által csufolt állattól? Mely tulajdonait ismeritek a számárnak? (IV. olv. k. 64.) Hogy a számár oly vigyázva szokott lépdelni, hogy még a gödrös, sziklás és meredek hegyeken sem könnyen botlik meg. Mit tanulhatunk ebből? Azt, hogy nekünk is vigyázva és meggondolva kell cselekednünk, hogy a bajt és veszélyt kikerülhessük. E tanúságot nem kellene soha elfelejteni a gyermekeknek, kiket vigyázatlan tetteik miatt sok szerencsétlenség ér. (mik? példák!)

Mondd el a számárnak most előadott tulajdonságát és az abból kivont tanúságot.

A kis hangyától mit tanulhatunk? Micsoda tulajdonságát ismeritek a hangyának? Láttátok-e már, mily szorgalommal gyűjtögeti egész napon át magának az élelmet, s mily fáradsággal czipeli azt fészkébe? Mire tanít ez minket? — Arra, hogy vagyonna, jólétre kitartó szorgalom és fáradhatatlan munkával lehet szert tenni. Szorgalom és munka nélkül nem szerezhetünk tudományt, és ügyességet sem. A tanulók között is az halad legtöbbre, a ki folyvást szorgalmas.

Mondd el a hangya most felemlített tulajdonát, és az abból meritett tanúságot.

A légynek ismeritek azon kiállhatatlan tulajdonát, hogy mindenüvé betolakodik, hol ember, állat és étel van; azért a legyet mindenki üldözi. A légy ezen türhetlen tulajdonságából is lehet-e tanulni valami jót? Mit? — Azt, hogy óvakodjunk másoknak alkalmatlanságot okozni, mert az alkalmatlankodó embert senki sem türheti. Tanulhatna

ebből sok gyermek, kik örömeiket találják abban, ha pajtásaikkal ellenkeezhetnek, azokat boszanthatják.

Mondd el a légynek felhozott tulajdonságát, és hogy mit tanulhatunk ebből.

Adjátok elő írásban a számárnak, hangyának és légynek elmondott tulajdonságait, és azokból elvont tanúságokat ily czim alatt: „A számár, hangya és légy, mint tanácsadók.“

Nyelvtani feldolgozás. Olvassátok a 9-ik olvasmányból az első pontot. Hány mondatból áll ezen pont? Jelöljétek ki egyenként. Ez a mondat-csoport tehát négy mondatból van összetéve. Olvassátok a két első mondatot. „Ugyan mit csinál? — — — hogy a háznál oly jól megy minden? Mely szó által van ez a két mondat összekötve? A *hogy* szó által.

Olvassátok a következő két mondatot. „Pedig nem látszik, hogy — — — Itt ismét hány mondat van összetéve? Hát a harmadik mondat mely szó által van a másodikhoz kötve? (pedig).

Mily mondatokat nevezünk összetett mondatoknak? Az összetett mondatokat összekötő szokat micsoda szoknak nevezzük? Jelöljétek ki még egyszer az első pontban előforduló kötszókat. (folytatás).

Ismétlésül fejtegettetnek az egyes mondatok szerkezetekre, a bennök előjövő szók nemökre, származásukra, ragaikra nézve.

50. gyakorlat.

A hörcsög. (Gáspár olv. könyve után).

A hörcsög gonoszabb a patkánynál, — vakmerőbb annál, — dühösebb stb. (l. a gy. k.)

Feladványok. (l. a gy. k.)

Figy. Az összetett mondatokból hiányzó kötszókat a tanító az írásbeli kidolgozást megelőzőleg élőszóval pótolttatja ki. A tárgy a gyermek előtt ismeretes a III. osztály olv. könyvéből.

Főmondat. Mellékmondat. Alanyi mellékmondat. Helyesírási szabály. A visszahozó névmás használata. Nyelvtani anyagok feldolgozása.

51. gyakorlat.

A ki hazudik, az elveszti becsületét. A ki Istent féli, nem retteg a haláltól stb. (l. a gy. könyvet.)

Olvassátok az első pontot. Hány mondat van itt egymással összekötve? Jelöld ki külön mindegyiket. Ez a két mondat együtt *összetett* mondat. Most jelöljétek ki mindegyikben az alanyt és állítmányt.

Ezen mondatot: „a ki hazudik“ egy szóval mikép tudnád kifejezni? — A hazug. — Most ezt a szót tedd ezen mondat helyett: „a ki hazudik“, és azon egy szóval foglald össze a másik mondatot. — A hazug elveszti becsületét. — Melyik ezen mondatban az alany? melyik az állítmány? Ugyde ezen alany helyett: „a hazug“ az elolvasott összetett mondatban egy egész mondat áll, t. i. „a ki hazudik.“ Ezen mondat tehát egy mondattagnak (itt az alanytagnak) felel meg. Gyakran jön elő azon eset, hogy az összetett mondatok közül az egyik valamely mondatnak, (itt az alanynak) felel meg. Ily esetben az összetett mondatok közül azt, a mely valamely mondattagnak felel meg, *mellékmondatnak*, a vele összeköttetésben levő másik mondatot pedig *főmondatnak*, a két mondat összeköttetését *foglalt* mondatnak nevezzük.

Ezen mellékmondat: „a ki hazudik“, miféle mondattagnak felel meg? — Az alanynak. Ez a

mellékmondat tehát alanynak megfelelő mellékmondat, röviden: *alanyi mellékmondat*.

Most ezen összetett mondatban: a ki hazudik stb. jelöljétek ki a mellék-, jelöljétek ki a főmondatot. Milyen mondat a mellékmondat? — Alanyi. Miért? — Mert alanynak felel meg. (a hazug).

Vizsgáljuk meg, van-e értelme egyik mondatnak a másik nélkül. Nincsen. A fő- és mellékmondat oly szoros egybeköttetésben vannak egymással, hogy egyiknek a másik nélkül nincs teljes értelme.

Gyakorlatok élőszóval. „A ki Istent féli, nem retteg a haláltól.“ Hány mondat van itt összetéve? Jelöld ki mindegyiket. Mily összeköttetésben van egyik a másikkal? — Egyik fő-, másik mellékmondat. Melyik a fő-, melyik a mellékmondat? — A mellékmondat miféle mellékmondat? Alanyi. Miért? Mely egyes szóval lehetne az alanyi mellékmondatot helyettesíteni? — „Istenfélő.“ Ezen szót használva az alanyi mellékmondat helyett, mikép lenne a mondat szerkesztve? — Az istenfélő nem retteg a haláltól. (Tovább fejtegetése a következő mondatoknak).

Figyelmeztetés. Az alanyi mellékmondat felismerését elősegíti a tanító ezen kérdés feltevése által: ki? mi?, melyre a mondat alanytagjával szoktunk felelni, például: nem mind arany, a mi fénylik. Mi nem mind arany? — A mi fénylik. Melyik mondatnál feleltünk ezen kérdésre: mi? Melyik tehát az alanyi mellékmondat?

Olvassátok az első összetett két mondatot. „A ki hazudik“ stb. Melyik a mellékmondat? Micsoda írásjel áll a mellékmondat végén? — Vonás.

Vizsgáljuk meg a többi összetett mondatokat is, mely írásjel által választatik el a mellékmondat a főmondattól? *A mellékmondat vonás által választatik el a főmondattól.*

Olvassátok az első összetett két mondatot. „A ki hazudik“ stb. Olvassátok az utolsó összetett (foglalt) mondatot. „Gyakran megtörténik, hogy csalatkozunk.“ Az első összetett mondatban melyik helyen áll a mellékmondat? Melyik helyen az utolsóban? A mellékmondat állhat elől, állhat hátul.

Keressük fel azon összetett mondatokat, melyekben a mellékmondat elől áll. Keressük fel azokat, melyekben hátul áll. Keressük fel azon összetett mondatokat, melyekben a két mondatot a „hogya“ szó köti össze.

Midőn ezt mondjuk: a ki hazudik, elveszti becsületét, ezen névmás: *a ki*, személyre mutat-e vagy dologra? Személyről szoktuk-e ezt mondani: hazug, vagy dologról? Mikor ezt mondjuk: nem mind arany, a mi fénylik, ezen névmás: *a mi*, mire mutat, személyre-e vagy dologra? — Dologra, olyanra, a mi fénylik.

„*A ki*“ személyre, „*a mi*“ dologra vonatkozik.

Tételek tárgyalása a gy. könyvből.

Feladványok. (l. a gy. k.).

52. gyakorlat.

1. A figyelmező felfogja a tanító magyarázatát. A szorgalmas nem szokott henyélni. A kevés-

sel megelégedő *boldogul él stb.* (l. a gy. k.). *Feladványok.* (l. a gy. k.).

Nyelvtani anyagok feldolgozása.

A 13-ik olvasmányban lévő példabeszédek- és közmondásokból keressétek ki azon összetett mondatokat, melyekben a mellékmondat alanyi mellékmondat.

„Ki sokfelé kap, két szék közt pad alá esik.“
Hány mondatból van összetéve? Jelöld ki mindegyiket. Milyen összeköttetésben van a két mondat egymással? Melyik a fő-, melyik a mellékmondat? A mellékmondat mely mondatagnak felel meg? Mely kérdésre? Tehát miféle mellékmondat? (alanyi). Mikép lehetne a két mondatot egy mondatba foglalni? A sokfelé kapó két szék közt stb.

Miféle mondattagok fordulnak elő mindegyik mondatban? A két mondat, mely írásjellel van elkülönítve? Mely szabálynál fogva?

Elemezzétek a mondatban előforduló szókat és ragokat.

„A ki sok mézet nyal“ stb. (Eljárás mint entebb).

29. §.

felzöi mellékmondat. A mellékmondat közbevetése. Helyesírási szabály. Olvasmánytárgyalás. Mese. Fogalmazási előgyakorlat.

Nyelvtani anyagok feldolgozása.

53-ik gyakorlat.

Az állatok, melyek szárnyakkal vannak ellátva, tudnak repülni. A fák, melyek tövéknél szétágaznak, stb. (l. a gy. k.)

Ha ezt mondom: az állatok tudnak repülni,

helyesen mondom-e ezt? Miért nem helyesen? Mert nem minden állat tud repülni. Hogy tehát kellő értelmű legyen a mondatnak, meg kell-e jelölnöm, hogy milyen állatok tudnak repülni. Jelöljétek meg tehát, hogy mely állatok tudnak repülni. Ezen mondatban jelöljétek meg a mondattagokat. „Szárnyas“ jelzőtag stb.

Ezen jelzőtag helyett: szárnyas, mondhatnám-e ezt: melyek szárnyakkal vannak ellátva? Egy egész mondat-e ez? Jelöljük ki benne a mondattagokat.

Mivel ezen mondat mondattagot helyettesít, mellékmondat. Még pedig mivel jelzői mondattagnak felel meg (milyen állatok?), jelzői mellékmondatnak lehet nevezni.

Az oly mellékmondatot, mely jelzői mondattagnak felel meg, jelzői mellékmondatnak nevezzük.

„Olvassátok az első összetett mondatot. „Az állatok, melyek szárnyakkal vannak ellátva, tudnak repülni.“ Hány mondatból áll ezen összetett mondat? Válaszszátok ki ebben a főmondatot. Az állatok tudnak repülni. Válaszszátok ki a mellékmondatot. Melyek szárnyakkal vannak ellátva. Mely helyen áll itt a mellékmondat? A főmondat tagjai, úgymint a főmondat alanya és állítmánya közt.

Ha a mellékmondat a főmondat tagjai közé van helyezve, az közbevetett jelzői mellékmondat,

Nézzétek meg, mely írásjellel van a közbevetett mellékmondat a főmondat tagjaitól elválasztva? Vonással, még pedig kettővel, a közbevetett mondatnak előtte is áll egy, utána is egy.

A közbevetett mellékmondatot a főmondat tagjaitól

két vonás által választjuk el, melyek közül az egyik a mellékmondatnak előtte, a másik utána áll.

Gyakorlatok előszóval. „A fák, melyek tövüknél szétágaznak, cserjéknek neveztetnek.“

Ha ezt mondanók: A fák cserjéknek neveztetnek, helyesen szólnánk-e? Miért nem? Meg kell-e jelölni, hogy mily fák neveztetnek cserjéknek? Melyik mondattal van ez az elolvasott összetett mondatban megjelölve? Melyek tövüknél szétágaznak. Mivel ezen mondat által a minőség van megjelölve, miféle mellékmondat ez? Jelzői mellékmondat. Miként lehetne ezen összetett két mondatot egy mondatba foglalni? A tövüknél szétágazó fák cserjéknek neveztetnek. A főmondatnak melyik tagjára vonatkozik a mellékmondat? Mely helyen áll a mellékmondat? A főmondat alanya és több tagjai közt. Helyére nézve tehát milyen mondat most a mellékmondat? Közbevetett mellékmondat. Mely írásjellel van a főmondat tagjaitól elválasztva? Hol áll a két vonás?

A mellékmondatban ezen visszamutató névmás: „melyek“ melyik szóra mutat vissza? Fák. Helyesen van-e használva? Jól volna-e így: a fák kik stb. Miért nem? Dologra vonatkozik-e vagy személyre?

Tovább fejtegettetnek a gyakorlatban levő mondatok előszóval. A jelzői mellékmondatok felismerése ezen kérdések feltevése által: milyen? minő? segítették elő.

Feladványok (l. a gy. k.).

54-ik gyakorlat.

A szorgalmas tanítványok diszei az iskolának. A tanulásban restselkedő stb. (l. a gy. k.). Feladványok (l. a gy. k.).

27-ik olvasmány.

A csóka és a méh. (G. olv. k. IV. oszt.).

Tárgy- és szómagyarázat. Olvassátok el „a csóka és méh“ czimű olvasmányt. Az elolvasott elbeszélésben a csóka és méh beszélgetnek. A beszélgetésre a méh rajzása melyet a csóka csodálattal nézett, adott alkalmat. Emlékeztek-e még, mi a rajzás, az eresztés? Mondd el röviden N! (III. oszt. olv. k. 63-ik olv.).

Micsoda váddal lépett fel a csóka a méhek ellen? (szárnyra bocsátjátok fiaitokat, és nem adtok sem lakást stb.).

Gyakran halljuk a szülőktől: szárnyára bocsátottam gyermekemet. Mit értünk ez alatt? Kibocsátotta a szülői gondoskodás alól, hogy keressen magának, éljen a maga keresményéből. Szárnyra vagytok-e már ti bocsátva? Lehetne-e még titeket biztosan magatokra hagyni, hogy gondoskodjatok magatok eltartásáról? Van-e oly testvéred, kit szülőid már kibocsátottak gondjaik alól? (szolgálatra, mesterségre, gazdálkodásra).

Miért vádolta a csóka a kasban maradt méheket, mint szülőket kegyetlenséggel? Mit értünk örökség alatt? A másoktól reánk maradt vagyont. Példák).

Micsoda felelettel utasították vissza a méhek a csóka vádját? Mely példával erősítették állításuk igazságát?

Ezt lehet alkalmazni az emberekre. Vannak, kik úgy gondolkoznak, hogy egyedül úgy tehetik gyermekeiket boldogokká és úgy biztosíthatják gyermekeik jövőjét, ha nekik vagyont hagynak örökségül. Pedig hány gazdag lett már tudatlansága és ügyetlensége vagy pazarlás és szerencsétlenség által szegénynyé! Hány gazdag járt már úgy, mint a csóka, mely fiainak fészket csinált és másik esztendőben szarka költött bele! A tanító elbeszéli azon gazdag földmives történetét, ki szerencsétlen eset által egy rövid óra alatt szegénynyé lett. (G. III. olv. könyv. 76. olvasm.).

Hány szegény, vagyont nem öröklött gyermek lett gazdaggá az által, hogy szülői jó nevelést adtak neki és tudományával nemcsak hirt, nevet, becsületet, hanem gazdagságot is szerzett magának! A jó nevelés biztosabb örökség a földi vagyonnál.

A tanító emlékeztet Franklin Benjámínra, hogy a szegény fiu miként lett a tanulás által derék, mivel és nagyhirü emberré. (G. oly. k. 17. olv.).

Nevezetek földi vagyonokat, (földbirtok, ház, pénz, malom, stb.). A földi vagyonnak mi az ellentéte? A szellemi vagyon. Nevezetek szellemi vagyont. (Tudomány, jó erkölcs, szorgalom stb.).

Mely két állat beszélgetése van leírva az olvasmányban? Valóban szoktak-e az állatok úgy mint az emberek beszélgetni? S im az olvasmány mégis úgy adja elő a dolgot, mintha a csóka és méhek beszélgettek volna. Vannak oly olvasmányok, melyek állatokat vagy életről való dolgokat úgy beszélgetnek mint embereket. Az ily olvasmányok *meséknek* neveztetnek. (Példák az olv. könyvből). A mese írója a mese által mindig valami igazságot szemléltet, és abból, tanúságot von vagy vonat ki az olvasóval. Az elolvasott mese a csókában milyen gondolkozási embereket szemléltet? Hát a méhekben? S végre micsoda igazságot von ki a mese írója a meséből? Ha a gyermek jó nevelést nyer, bármi egyéb földi javaknál biztosabb vagyont kap.

Fogalmazási előgyakorlat.

A tanító elbeszéli emlékezetből „a méh és a galamb” című mesét a III. olv. k. nyomán s felhagyja annak írásbeli előadását.

Nyelvtani feldolgozás. A 27-ik olvasmány főleg az oly közbevetett mondat megismertetésére szolgálhat, mely sem a megelőző, sem az utána következő mondattal nincs szorosabb összeköttetésben.

Olvassátok még egyszer a 27-dik olvasmányt. „A csóka” stb. Tovább! „Beh kegyetlen szülők vagytok ti — így szól az eresztőkhöz — szárnyra bocsátjátok stb.” Mit mondott a csóka? Beh kegyetlen stb. Hát még mit mondott? „Szárnyra bocsátjátok” stb. Nézzétek micsoda mondat van szűrve ezen két mondat közé? — „így szól” stb. Ha jól figyeltek, észrevehetitek, hogy ezen mondat csak mellékesen van közbevetve, (a t. olvassa), mely tulajdonképpen sem az előtte, sem az utána álló mondattal nincs oly összeköttetésben, mint a milyenben van például a fő- és mellékmondat egymással. Az ily mellékesen közbevetett mondat rendesen rekeszjellel () vagy mint itt is két nyugjellel van a rendes beszédől elkülönítve, melynek egyike a közbeszúrt mondat előtt, másika utána áll.

Keressétek fel az olvasmányban a másik ily nemű közbevetett mondatot is. Keressünk az olvasókönyvből többeket is. (9, 10, 22 stb. olvasmány).

Kiegészítő mellékmondat. Olvasmány-tárgyalás. Fogalmazási és nyelvtani gyakorlatok. Helyesírási szabályok.

55-ik gyakorlat.

A jó gyermek megérdemli, hogy a tanító megdicsérje. stb. (l. a gy. k.).

Mondok egy mondatot. A hazug gyermek megérdemli a büntetést. Melyik ezen mondatban a kiegészítő tag? A büntetést. Fejezzétek ki ezen kiegészítő szót mondatná változtatva. (A hazug gyermek megérdemli), hogy megbüntettessék. Ez a mondat tehát: (ő) megbüntettessék, kiegészítő mondattag helyett áll ezen kérdésre: mit? (érdem) s mivel kiegészítő mondatagnak felel meg, kiegészítő mellékmondat. *Az oly mellékmondat, mely kiegészítő mondatagnak felel meg, kiegészítő mellékmondatnak nevezetik.*

Keressük fel a gyakorlatban levő összetett mondatokban a kiegészítő mellékmondatokat.

„A jó gyermek megérdemli, hogy a tanító megdicsérje.“ Melyik a főmondat ezen összetett mondatban? A jó gyermek megérdemli. Melyik a mellékmondat? Hogy a tanító megdicsérje. A mellékmondat miféle mellékmondat? Kiegészítő. Miért? Mert kiegészítő mondattagot helyettesít. — Mely kérdésre? Ezen kérdésre: mit? (érdem). Mikép lehetne a két mondatot egy mondatban kifejezni? A jó gyermek megérdemli tanítója dicséretét. A két összetett mondat mely kötszóval van összekötve? (hogy).

„Isten parancsolta, hogy a gyermekek szeres-

sék szülőiket.“ (Fejtegetés mint feljebb). Mikép lehetne ezen két mondatot egy mondatba foglalni? Isten parancsolta a gyermekeknek szülőik szeretését. Itéljétek meg, egy mondatban foglalva, vagy két mondattal van-e itt a gondolat tökéletesebben kifejezve? *Az összetett mondatok által kifejezett gondolatokat nem lehet mindig egy mondatban szépen és szabatos kifejezéssel összefoglalni.*

Gyakorlatok. A mondatok tovább fejtegettetnek és az itt előjövő mondatok fejtegetése alkalmával kihozandók lesznek még az alább következő tételek:

„Mindig meggondold, mit mondasz ki.“ Melyik a fő-, melyik a mellékmondat? Van-e itt kötőszó, mely a főmondattal a mellékmondatot összeköti? Nincs. *A kiegészítő mellékmondat kötszava néha elmaradhat.*

„Hogy van Isten, azon senki nem kételkedik.“ Hány mondatból áll ez? Mikép lehetne ezt egy mondattal kifejezni? Isten lételén senki nem kételkedhetik. Az elolvasott összetett mondatban melyik mondat áll ezen kiegészítő helyett: Isten lételén? Hogy van Isten. Melyik tehát a mellékmondat? Melyik helyen áll a mellékmondat, a főmondat előtt-e vagy után? Előtte.

A kiegészítő mellékmondat állhat a főmondatnak előtte is, (s mint fentebb láttuk) utána is, mindkét esetben vonással választatnak el egymástól.

Kölcsey mondá: „Hass, alkoss, gyarapíts, a haza fényre derül.“ Melyik a fő-, melyik a mellékmondat? stb. Itt Kölcseynek saját szavai vannak szószerint idézve. *Az oly mondatot, melyben vala-*

kinek saját szavai szószerint foglaltak, idézett mondatnak nevezzük.

Az idézett mondat elején és végén miféle jel van? Hát a főmondat után miféle jel áll?

A szószerint idézett mondatok elébe és utána idéző jelt teszünk. A főmondat után ilyenkor kettős pont tételik.

Vizsgáljunk meg több összetett mondatot, mely kötszókkal vannak a kiegészítő mellékmondatok kötve a főmondathoz?

A kiegészítő mondatok kötszavai: hogy, ha.

Bővebb gyakorlatul az olvasókönyvből kiegészítő mellékmondatokkal álló összetett mondatok kerestetnek. Kisegítő kérdések: kit? mit? kin? min? kire? mire? stb,

Tételek tárgyalása (a gy. könyvből).

Feladványok (l. a gy. könyvet).

56-ik gyakorlat.

Az éjjel láttuk a villámlást stb. (l. a gy. k.).

Feladványok (l. a gy. könyvet).

32-ik olvasmány.

Az első káromkodás. (G. olv. k. IV. oszt.).

Tárgymagyarázat. Mi foglal el több tért a föld felületén, a száraz-e vagy a víz? Mintegy hány annyi tért foglal el a víz? (három annyi). Mutassátok meg a földgömbön a tért, melyet a víz, melyet a száraz foglal el. Körülveszi-e ez a nagy víz a szárazat? Hogy nevezzük ezen iszonyu nagy víztömeget? Tengernek. Nevezzétek meg a száraz egyes főrészeit, — a tenger egyes főrészeit.

Mely tenger van Amerika és Europa között? Mely tengeren lehet tehát Európából Amerikába eljutni? Lehet-e a tengeren utazni? Mikép? Csupán utazásra használják-e a hajókat? Miket szállítanak a hajókon egyik földrészből a másikba? Terményeket, kézműveket.

Figy. A tanító szóljon a gőzhajók és vitorlášhajók különösen ez utóbbiak szerkezetéről, (vitorla, árbocz, hor-gony. Mire valók ezek?) és mutassa fel ezeket rajzban. Mondja meg, hogy a hajókon kell lenni legénységnek és kormányosnak, kit hajós kapitánynak neveznek, hogy ez kormányozza a hajót, mely kivált tengeren sok veszélynek van kitéve, (zátony, szélvész, repedés, rablók stb.), hogy a legénység a hajós kapitánynak engedelmességgel tartozik.

Ezek előrebecsátása után olvastatja és értelmezteti a tanító az olvasmányt. Az értelmeztetés leginkább az elolvasottak tartalmának kikérdezéséből áll, például: Mit olvastál? Hová volt a kapitány vitorlázandó? Mit tett elindulás előtt?

Fogalmazási előgyakorlatok. Azt olvastátok, hogy a kapitány szigorú ember volt. Kit mondunk szigorú embernek? A ki megkívánja, hogy a felügyelete alatt álló emberek pontosan teljesítsék kötelességeiket, ki nem tűri a hanyagságot, rendetlenséget. (Mit kíván a szigorú tanító tanítványaitól? A szigorú gazda cselédjeitől? A szigorú bíró a polgároktól?)

Miből tetszik ki, hogy a hajóskapitány szigorú volt? Abból, hogy a legénységtől feltétlen engedelmisséget kívánt, (Mi a feltétlen engedelmisség?) és hogy azt mondta, miszerint szigorú rendet és fegyelmet fog tartani (fegyelem!?)

A kapitányt szerették a hajóslegények minden szigorúsága mellett is. Miből tűnik ez ki? Abból, hogy mikor a kapitány felszólította őket, ígérjék meg neki, hogy egy kívánságát teljesítik, azok erre a legnagyobb készséggel ígérkeztek.

A szigorú emberek magok is rendesek, pontosak és gazság szeretők szoktak lenni s ezen tulajdonaikért őket szeretni, becsülni szokták.

A hajóskapitányt az olvasmány kegyesnek mondja (kegyes = istenfélő). Miből tűnik az ki, hogy kegyes volt? Abból, hogy a káromkodásról kívánta legényeit leszoktatni. A káromkodás gyalázatos szokás, és mindenkor nemcsak miveletlenségnek, hanem Isten iránti tisztelet-

lenségnek is a jele. Isten törvénye tiltja a káromlást, szitkot, átkozódást.

Azt olvastátok, hogy a jó példaadás csodadolgokat mivel. Tanusítja-e ezt a hajóskapitány példája? Bizonyítsd be ezen állítás igazságát a kapitány magaviseletéből.

Még egyszer ismételjétek, mely tulajdonok jellemzők (jellem = megismertető lelki tulajdonok) a hajóskapitányt? — Szigoruság, szeretetre méltóság, kegyesség, példás önmegettartóztatás.

Most ezen cím alatt: „A derék hajóskapitány” írásban foglalva az olvasókönyv segítségével adjátok elő:

1-ör, hogy a hajóskapitány szigorú volt, és miből tűnik ez ki?

2-or, hogy a hajóskapitányt szigorúsága mellett is szerette a legénység. Miből tetszik ez ki?

3-or, hogy a hajóskapitány kegyes ember volt. Mi mutatja ezt?

4-er, hogy a jó példaadás csodadolgokat mivel. Mely tény bizonyítja ezt?

A tanító a tételek megfejtését még egyszer előszóval lehetőleg szabatos előadással ismételteti, például: *A derék hajóskapitány szigorú ember volt. Ez abból tűnik ki, hogy elindulása előtt kijelentette a hajólegényeknek, miszerint tőlük feltétlen engedelmességet kíván, szigorú rendet és fegyelmet fog tartani* (folytatás).

Nyelvtani gyakorlatok és ismétlések. „Készen felszerelve volt már a hajóskapitány vezérletére bizott óriás hajó, mely messze tengerekre volt vitorlázandó.”

Hány mondat? Milyen összeköttetés? Melyik a fő-, melyik a mellékmondat? A mellékmondat mely mondatagnak felel meg? (jelző). Mely kérdésre? (mely hajó? milyen hajó?)

Jelöljétek ki mindenik mondatban a mondattagokat. Mi volt készen? (Alany). Mi mondatik az óriás hajóról? Készen volt. (Állítmány). Mi módon volt készen? Felszerelve. (Határozó). Milyen? melyik óriási hajó volt kész? A hajóskapitány vezérletére bizott hajó. (Összetett jelző). Elemezzétek az egyes szókat és a ragokat.

Helyhatározó mellékmondat. Kötszók.**57-ik gyakorlat.**

Pest ott van, hol a Duna foly. Szepesmegye ott fekszik, hol a Kárpátok vannak. A búza ott tenyészik jól,
stb. (l. a gy. k.).

Ha ezt mondom: Pest a Duna mellett van, ezen mondatban melyik a helyhatározó tag? A Duna mellett (hol?). Ezen mondatot két mondatban így lehetne kifejezni: Pest ott van, hol a Duna foly. Ezen két mondat közül melyik áll helyhatározó mondattag helyett? Hol a Duna foly. Ez a mondat, mivel helyhatározó mondattagnak felel meg, helyhatározó mellékmondat.

Az oly mellékmondatot, mely helyhatározó mondattagnak felel meg, helyhatározó mellékmondatnak nevezzük.

Gyakorlat élőszóval. A gyakorlatban levő mondatok fejtegettetnek ily kérdésekkel: mily összeköttetésben van a két mondat, melyik a mellék-, melyik a főmondat? A mellékmondat milyen mellékmondat? Melyik áll elől, a főmondat-e vagy a mellékmondat? Mely kötszóval van a két mondat összekötve? Lehetne-e a mellékmondatot a főmondatba bele olvasztani? Mikép? Micsoda írásjel van a fő- és mellékmondat közt? stb.

Végre kihozandó lesz e tétel: helyhatározó mellékmondatok kötszavai: hol, hova, honnan, neddig? melynek a főmondatban ezen kötszók felelnek meg: ott, oda, onnan, addig.

Kerestetnek az olvasókönyvből helyhatározó mellék-

mondatokkal összeköttetésben levő összetett mondatok. A mellékmondatok felismerésében kisegítő kérdések: hol? hova? honnan? meddig?

Feladványok (l. a gy.).

58-ik gyakorlat.

A költöző madarak oda vonulnak — —. A gólyák ott szeretnek tanyázni — —. A sasok ott gyűlnek össze — —. A vadak futnak onnan — —. Magyarország azon részében terem legjobb és legtöbb búza — —. stb. (l. a gy. k.).

32. §.

Időhatározói mellékmondat. Kötszók.

59-ik gyakorlat.

Mikor a nap feljön, a méhek kiröpülnek köpüikből. Mikor a nap lemegy, a madarak fészkeikbe vonulnak. stb. (l. a gy. k.).

„Napkeltekor a méhek kiröpülnek köpüikből.“ Mit mondtam, mikor röpülnek ki a méhek köpüikből? — Napkeltekor. Kérdezhetném-e így is: mely időben röpülnek ki? Mi van hát meghatározva ezen mondattag által: napkeltekor? Az idő. Tehát miféle mondattag ez? Időhatározó mondattag.

Lehetne-e ezen időhatározó mondattagot egész mondatdal kifejezni? Mikép? Midőn a nap felkel. Ekkor hány mondatra lenne felbontva ezen egy mondat: napfelkeltekor a méhek kiröpülnek köpüikből? Kettőre. — Foglaljuk össze a két mondatot. Mikor a nap feljön, a méhek stb. Melyik ezek közül a mellékmondat? Mikor a nap felkel. Honnan gondoljátok, hogy ez a mellékmondat? Mert ez áll mondattag helyett. Még pedig miféle

mondattag helyett? Időhatározó mondattag helyett. Tehát miféle mondattagnak felel meg, — s miféle mellékmondatnak lehet nevezni?

Azon mellékmondat, mely időhatározó mondatnak felel meg, időhatározói mellékmondatnak nevezetik.

Midőn ezen időhatározó mondattagot: „nap felköltekör“, mellékmondattá átváltoztattuk, mely kötszóval kötöttük azt a főmondathoz? Mikor. „Mikor“ időhatározó kötszó.

Gyakorlatok élőszóval. A gyakorlatban levő mondatok élőszóval tárgyalatnak efféle kérdésekkel: Melyik a mellék-, melyik a főmondat? A mellékmondat miféle mellékmondat? Miért? Lehetne-e a két mondatot egy mondatba foglalni? Melyik mondat áll előbb, a fő-e, vagy a mellékmondat? Mikép állana az összetett mondat helyeserével Mely kötszóval van a mellékmondat a főmondathoz csatolva? Hány kötszó van az összetett mondatban? Melyek az egymásnak megfelelő kötszók? Melyik mondatban áll az egyik, melyikben a másik? A mellékmondatot a főmondattól miféle írásjel választja el? stb.

Fejtegetés után kihozandó tétel:

Az időhatározói mellékmondatok kötszavai: mikor, midőn, akkor, míg, addig, mihelyt, mióta, azóta, mialatt, azalatt.

Az olvasókönyvből kerestetnek időhatározó mellékmondatokkal álló összetett mondatok. A mellékmondatok felismerésében kisegítő kérdések: mikor, mely időben?

Alkottatnak a tanító segítségével összetett mondatok, időhatározó mellékmondatokkal.

Feladványok (l. a gy. k.).

60-ik gyakorlat.

A tavasz megérkezésekor a fabimbók kipattognak. A nyár tartama alatt a gabona megérik. Ősszel a fák gyümölcseit leszedik. stb. (l. a gyak. k.).

Módhatározói mellékmondatok. Kötszók.**61-ik gyakorlat.**

Ugy viseljétek magatokat, hogy szülőitek veletek meglegedve legyenek. Ugy élj, hogy senkit ne sérts stb. (l. a gy. k.).

Olvassátok az első mondatot: „úgy viseljétek magatokat, hogy szülőitek veletek meglegedve legyenek.“ Hány mondatból áll, a mit elolvastatok? Jelöljétek ki külön mind a két mondatot. Mit mondtunk, mi módon viseljétek magatokat? — Ugy, hogy szülőitek stb. Mely kérdésre felelünk ezen mondattal? — Mi módon? — Ezen mondat által tehát mi van meghatározva? — A mód, mely szerint kell magunkat viselnünk. Ez a mondat tehát módhatározó mondat.

Az elolvasott két mondatot mikép lehetne egy mondatba foglalni? Szülőitek meglegedésére viseljétek magatokat. Melyik ezek közt a módhatározó tag? Szüleitek meglegedésére. Az elolvasott összetett mondatban melyik mondat pótolja ezen mondattagnak a helyét? Hogy szüleitek stb. Milyen mondat tehát ez: „hogy szüleitek“ stb. Mellékmondat, még pedig mivel módot fejez ki, módhatározó mellékmondat.

Az oly mellékmondatot, mely módhatározó mondattag helyett áll, vagy annak felel meg, módhatározó mellékmondatnak nevezzük.

Most vizsgáljuk meg, hogy a fő- és mellékmondat mely kötszók által vannak egymáshoz foglaltva? — (úgy, hogy). Mikép van ezen két kötszó

beosztva? „Az úgy“ áll a fő-, „a hogy“ a mellékmondat elején.

„Ugy — hogy“ egymásnak megfelelő módhatározó kötszók.

Gyakorlatok élőszóval. A gyakorlatban levő összetett mondatok fejtegettetnek a megelőző cikkben foglalt hasonló kérdések által.

Kihozandó tétel: *úgy — hogy, úgy — mintha, a nélkül, hogy, annyira — hogy, mint — úgy, mennél — annál módhatározó kötszók.*

Alkottatnak a tanító segítségével összetett mondatok, módhatározó mellékmondattal.

Feladvány. (l. a gy. k.).

62. gyakorlat.

Úgy vigyázz egészségedre. — — Úgy olvass könyveket. — — Úgy szeresd felebarátodat stb. (l. a gyakorló könyvet).

34. §.

Okot, czélt, határozó mellékmondat. Kötszók. Olvasmánytárgyalás. Fogalmazási előgyakorlatok. Ismétlések.

63. gyakorlat.

Magyarhon azért boldog ország, mert földje termékeny. Szent István magyar királyt azért számlálták stb. (l. a gy. k.).

Olvassátok az első mondatot. „Magyarhon azért boldog ország, mert földje termékeny.“ Hány mondatból áll, a mit elolvastatok? Jelöljétek ki külön mindegyik mondatot. Mit mondtunk, miért boldog Magyarország? — Mert földje termékeny.

Mely kérdésre felelünk ezen mondattal: „mert földje termékeny“? — Miért? mi okért? Ezen mondat által az ok van meghatározva.

Most ítéljük meg, hogy a két mondat közül melyik a mellékmondat. Ezen összetett két mondatot így lehetne egy mondatba foglalni: Magyarhon földje termékenységeért boldog ország. Melyik ebben az okhatározó tag? — Földje termékenységeért. Az elolvasott összetett mondatban melyik mondat áll ezen okhatározó mondattag helyett? — Mert földje termékeny. Tehát ez a mondat a mellékmondat, mert mondattag helyett áll, még pedig okhatározó mellékmondat, mert okhatározó mondatagnak felel meg. (Ekkép fejtetik ki még egy czélhatározó mellékmondat).

Az oly mondatot, mely okhatározó mondatagnak felel meg, okhatározó mellékmondatnak nevezzük.

Az oly mondatot, mely czélt határozó mellékmondatnak felel meg, czélt határozó mellékmondatnak nevezzük.

Vizsgáljuk meg, hogy a fő- és mellékmondat mely kötszók által van egymáshoz kötve — (azért — mert).

Azért — mert egymásnak megfelelő okhatározó kötszók.

Gyakorlatok élőszóval. A gyakorlatban levő mondatok fejtegettetnek. A fejtegetés módjára mintául szolgálhatnak a megelőző czikkben foglalt kérdések,

A gyakorlatban jönnek elő *feltételes* és *megengedő* okhatározó mellékmondatok is. Ezeket nem kell magyarázat nélkül hagyni, hanem a magyarázat egyszerü és rövid legyen. Például: „ha elvégezzük napi kötelességeinket, nyugodtan hajtjuk fejünket álmra.“ Itt az ok feltételes, nem valóságos. Ha meg lesz az ok, meg lesz annak követ-

kezménye, t. i. ha elvégezzük napi kötelességeinket, (ha előáll ez az ok), nyugodtan hajtjuk fejünket álmra. (meg lesz a következmény).

„Bár szóljon igazat a hazug, még sem hisznek neki.” Itt a mellékmondatban bizonyos ok rejlik. Volna okunk hinni a hazugnak, mikor igazat mond, (ez a megengedett ok), de azért még sem hiszünk neki, mert a hazug gyakran nem mond igazat.

A fejtegetés után összeszedetnek a kötszók. (azért — mert, azért — hogy, hogy stb.). (l. a gy. k.).

64. gyakorlat.

Miért tartják a házi állatokat? Miért szántanak és vetnek a földművelők? stb. (l. a gy. k.).

54-ik olvasmány.

Szondy György. (G. olv. k. IV. oszt.).

Tárgymagyarázat. Ezelőtt mintegy 300 esztendővel iszonyu szerencsétlenség érte hazánkat. Szolimán török szultán kétszázezer emberből álló hadával Nándorfehérvárnál beütött az országba. Eszéket felégette, s a Dráván átkelvén, Mohács alá érkezett (térkép). Itt megütköztek vele a magyarok második Lajos királyunk fővezérsége alatt; de szerencsétlenül, mert a törökök a magyar sereget tönkre tették; 22 ezer magyar vitéz esett el a csatatéren. Ekkor Szolimán Budának vette útját, útjában mindent pusztított. Budára érkezvén, azt felgyújtatta. Innen mindenfelé küldte katonáit rablásra, pusztításra.

Szomorú idők, gyászos emlékü napok voltak ezek. Nemcsak a török pusztított, hanem magok a magyarok között is viszályok támadtak. A magyar magyar ellen elkeseredéssel harczolt, ölt, égetett, pusztított.

De a töröknek nem mindenütt volt könnyű diadal-maskodni. Támadtak magyar hősök, kik vitézül ellentálltak a hatalmas ellenségnek, kik készek voltak inkább vitézül meghalni, mint magokat a haza ellenségének megadni. Ily magyar hős volt *Losonczy István*, ki Temesvárt védelmezte. *Jurisics Miklós* Kőszegen, ki e várat vitézül oltalmazta és a törököt feltartóztatta. *Zrinyi Miklós*, ki Sziget-

várt halálíig védelmezte, *Dobó István*, ki az egri várat az ellenségtől megmentette. E korszakból való *Szondy György* is, kiről most olvasni fogunk. (Az előadottak ismétlése kérések segítségével).

„Szomoru idők“ stb. Az elolvasott pont azon szomoru időkre akar emlékeztetni, melyekről az előbb beszéltem. Miért voltak azok gyászos emlékü napok? (egyfelől ellenség, másfelől polgárháboru pusztított). Mikép kell ezt érteni: Török félhold villogott váraink tornyain? (zászló, sas, félhold, mint hadi és nemzeti jelvények!)

„De mint izzó tűz“ stb. Itt azon tény, hogy hazánk ezen szerencsétlen korszakában legtöbb hőst és örök fény-nyel ragyogó tettet mutat fel, egy szép hasonlatban fejeztetik ki. Mi ez a hasonlat? Az arany, mikor kiássák, durva anyagok közé van vegyülve, és e durva anyagból csak az izzó tűz választja ki. A honfiakból is a nehéz napok választják ki az érdemekkel tündöklő hősoket.

„Ezen viharos korszakban élt“ stb. Csak annyi mondatik-e Szondyról, hogy élt ezen viharos korszakban? Ő nemcsak élt, hanem halhatlan nevet is vivott ki magának. Szondy György 300 évvel élt ezelőtt, és most is emlegetjük nevét, emlegetni fogják ezután is mindig, az ő neve nem hal ki a magyarok emlékéből. Szondy neve halhatatlan. A nagy hazafiak neve halhatatlan.

Mely várnak volt vitéz védelmezője Szondy György? A várakat többnyire hegyekre, vagy víztől környezett helyekre építik, és erős kőfalakkal kerítik körül, hogy általa a benne levő katonaság az ellenségtől védve legyen. A várak szükségesek a haza védelmére, mert ide vonja magát a katonaság az ellenség elől, és innen ront ki rá. A várak az ellenségnek mindig félelmesek, azért mindenek előtt ezeket igyekszik elfoglalni, és ezekbe befészkelődni. A várakat ágyukkal ostromolják, hogy a falakon rést törjenek és azokon át az ostromlók berohanhassanak.

„1552-dik esztendő-t irták“ stb. Ali pasa (pasa=török hadvezér) az elfoglalt budai várban lakott, és a környékbéli várak félelmesek voltak neki; azért ment nagy sereggel a kis Drégely ellen, (Nógrádmegye), melynek Szondy György volt a parancsnoka. A várórség csak néhány száz emberből állott.

Egy gyáva vagy számító parancsnok feladta volna a várat ellenállás nélkül, látva az ostromlók nagy seregét, mert bizonyos volt, hogy a gyenge vár egy maroknyi néppel oly nagy erőnek végre is kénytelen engedni; de a hőselkü Szondy hallani sem akart feladásról. Épen abban állott hősiessége, hogy nem a maga megszabadulására, hanem az ellenség megtörésére számított. A végperczben halálra szánta el magát, dicső halálra, hogy példája által lelkesítse honfiait a vitézségre.

Miért tette azt Szondy, hogy a végső perczben kincseit megégettette és lovait leszurdaltatta? Hazája iránti szent szerelme nem tűrhette, hogy azokat a haza ellensége a haza ellen használhassa.

„Szondy a végharcznál mindig ott jelent meg, hol a veszély legnagyobb volt, és egyik térdén sebet kapván, fél térdén harczolt utolsó lehelletig.“

Egy hős dicsőbb halállal nem mulhatott ki. Így szerzett Szondy magának halhatatlan nevet, a magyar névnek becsületet.

Mivel tisztelte meg Ali pasa a bajnokot? A dicső tett még az ellenségben is bámulatot és tiszteletet gerjeszt.

Fogalmazási gyakorlat. Ezen olvasmány, valamint minden történeti elbeszélés alkalmas annak megkísértésére, hogy a gyermek próbálja meg a tartalmat főbb vonásokban, tömött rövidségben, lehetőleg saját szavaival előadni, azután írásba foglalni. Ez nem megy kezdetben könnyen, mert a gyermek kevéssé képes megkülönböztetnia fődolgokat a mellékesektől. Nem elég tehát csak kívánni, hogy a gyermek mondja el a tartalmat, hanem szükség van a tanító segítségére, valahányszor az olvasmány tartalmának tömött rövidségben összeszorított előadását szóbeli és fogalmazási gyakorlatokra kívánja felhasználni. Az eljárás következő lehet:

Ezen olvasmányban Szondy György története van leírva, mikor Drégely várát védelmezte. De vannak az olvasmányban oly dolgok is elmondva, melyek a Szondy György történetéhez szorosan nem tartoznak. (A tanító olvas fel több nem lényeges részeket, például, szomorú idők, gyászos emlékezetű napok). Sokszor van arra szükség, hogy az el-

olvasottaknak vagy hallottaknak csak rövid tartalmát adjuk elő szóval vagy írásban. Ilyenkor meg kell tudni ítélni, mik tartoznak szorosan a dologra, és miket lehet említetlenül hagynunk, a nélkül, hogy az egészet értetlenné, tökéletlenné tegyük. Ha valamely történetnek a tartalmát röviden akarjuk előadni, csak a legfőbb történeti tények elsorolására szoktunk szorítkozni.

Én kijelelem Szondy György történetéből a főbb dolgokat kérdések által. Feleljetek azokra! Ki volt Szondy György? Mely korszakban élt? Mi történt 1552-ik évben Drégely várával? Mikép védelmezte ezt Szondi? Ellentállhatott-e Szondy a nagy erőnek? Mikor már a várfalak düledeztek, mit izent Ali Szondynak? Mikép válaszolt Szondi? Mit tett azonnal a válasz után? Mi történt Szondival a küzdelem közepette? Végre mi vetett véget életének? Mit tett Ali pasa Szondy holt testével?

A miket most kérdéseimre feleltetek, mondjátok el folyó beszédben összefoglalva. (A tanító többeket szólít fel egymás után a felmondás folytatására).

Tartalom: Szondy György Drégely vára védelmezője volt. Élt a mohácsi vészt követő gyászos korszakban. Történt 1552-ben, hogy Ali budai pasa nagy sereggel szállotta meg Drégely várát stb.

Most foglaljátok írásba Szondy György történetének tartalmát, tömött rövidségben, emlékezetetök után, ily czim alatt: Szondy György.

Nyelvtani feldolgozás. Ismétlés. „Szomoru idők, gyászos emlékezetű napok, midőn a török félhold villogott váraink tornyain.” Hány mondatban vannak kifejezve a gondolatok ebben a pontban? Jelöljük ki külön mindegyiket. Milyen összeköttetésben áll a két mondat? Melyik a fő-, melyik a mellékmondat? Miféle mellékmondatnak felel meg a mellékmondat? (határozó). Mely kérdésre? (mikor?) Mely kötszó köti össze a két mondatot?

Milyen mondat az első mondat szerkezetére nézve? — Összevont mondat, és egyszersmind nem

teljes mondat, hiányzik az állitmány (azok), két alany, mindenik jelzővel. Milyen szerkezetű mondat a mellékmondat?

Elemezzétek az egyes szókat és ragokat stb. Figyelmeztetés arra, hogy a régi családok a végső *i* helyett *y*-t használtak, és ezek ma is megtartják régi írásmódjokat. (Szondy). stb.

55-dik olvasmány.

Balázs vitéz. (G. olv. k. IV. oszt.).

Ezen versben Balázs vitéznek egy hős tette van leírva. Ő is azon gyászos korszakból való, midőn a török a mohácsi vész után az országot mindenfelé pusztította. Az előbbi olvasmány magyarázata alkalmával elmondtam, hogy a temesvári várnak a hős Losonczy István volt védelmezője, ő az első ostrom alkalmával elűzte a törököt a vártól, de végre Temesvár is a török kezébe került, és utoljára maga Losonczy is vitéz katonái testhalmán esett el.

Balázs vitéz Losonczynak volt hű katonája. Hallgassátok meg a hős tett leírását. (A tanító mintaszerűleg felolvassa, azután értelmezi részletenként).

„Temesvárért harczol Balázs

Losonczynak hű embere.“

A Temesvárért harczoló Balázs vitézt először is úgy mutatja be versünk, mint Losonczy hű emberét. Ostrom idején egy várra nézve nagy szerencse, ha abban a parancsnoknak hű emberei vannak. Ostrom idején a vár sok nyomornak, bajnak, veszélynek van kitéve. (éhség, betegség, vigyázatlanság, elcsüggedés, vesztegetés, lázadás). Ilyenkor a parancsnoknak lelkes, honszerető, a parancsnok parancsait hiven teljesítő katonákra van szüksége. Hű emberek nélkül a várnak veszni kell.

„Vélnéd boszorkánytánczot jár

Ugy megforog nagy fegyvere“

Balázs vitéz még több is volt, mint hű ember, ő jól tudta a fegyvert forgatni, kezében villámsebességgel járt a kard; mint a költő kifejezi, mintha boszorkánytánczot járt volna. (boszorkány?)

„A vizi várnál rémesen
Villámlik és dörg a csata.
Vadul üvölt“ stb.

Tudnotok kell, hogy a temesvári vár a Béga folyó partján van építve, azért mondja azt vizi várnak. Most kezdődik a történet leírása. Temesvárt ostromolta a török. A várnál iszonyu dühvel folyt a csata, az ágyuk tüze és dörgése, vegyülve a kard csattogással, puskák ropogásával, a vad törökök üvöltő hangjával, a lovak hortyogásával, gondolhatni mily rémes jelenet lehetett ez!

„Balázs vitéz jó társival
Előnyomul
Körötte a pogány sereg
Halomra hull.“ stb.

Balázs vitézt e rémes jelenet nem elrettentette, hanem mint bátor vitézt feltüzeltte. Őt egy gondolat vezette csak, a győzelem gondolata, mely nem ismer félelmet és nem gondol a halállal. — Annál bátrabban ütött a török hadra, mert tudta, hogy jó harczos társai vannak, kiket ő vele egy gondolat, egy érzelem lelkesít, kik mind bátrak és vitézek, kik veszélyben egymásnak szabadító kezét nyujtanak, kik nem hoznak szégyent a magyar vitézség hírére. Nem csalatkozott. Halomra aprították a pogány sereget, a ki megmaradt, futott merre látott. Egy hű társakból álló vitéz csapat sokszor csodát mivel, és vagy győz, vagy elvész. (Most olvassátok együtt még egyszer a szakaszt).

„Csak egy török marad helyén
Szemében kárhozat ragyog“ stb.

Micsoda kis történetke van itt leírva? Csak hány török maradt a helyén? Hogy kiáltott fel ez az egy török? (Én hős Kubát vagyok).

Az ügyes Balázs vitéz mivel fogta fel a török kard csapását, — és hirtelen hogy csapott a török fejére, — midőn ez földre terült, hogy szólott Balázs kedvtelve? (Én meg Balázs vagyok).

Mily ellentét a török és magyar hős jelleme között! A török dühösen és elbizakodva hősnek kiáltja ki magát, mint a százhősök szoktak, és csikorgó dühével rettenteni akart. A magyar hős erejének érzetében, fegyverforgatási

ügyességének tudatában, és azon gondolatban, hogy egy párviadal kimenetele mindig kétes, hallgatag fogadja a dicsekvő hős első csapását, és csak akkor válaszol, mikor a viszonzcsapásra az óriás testet lábaihoz omolva látja. Ekkor sem szól dicsekedve, hanem kedélyesen csak ennyit mond:

„Én meg Balázs vagyok.“

A gőg elvette jutalmát, — a gőgös kudarczczal veszett el.

Olvassátok együtt az utolsó szakaszt. A tanító is még egyszer felolvassa mintaszerűleg és hatásosan, hogy a harczias kedvet felébreszsze, s felhagyja könyv nélküli megtanulásra.

Fogalmazási gyakorlat. Add elő Balázs történetének tartalmát saját szavaiddal. Foglaldatok írásban emlékezteteből.

35. §.

Egymás mellé sorozott főmondatok. Mellékapcsoló kötszők. Olvasmánytárgyalás. Fogalmazási előgyakorlat. Ismétlések.

65. gyakorlat.

Az oroszlán. *)

Az oroszlán Afrika forró pusztáin honol, hasonlít a mi házi macskáinkhoz, de ennél sokkal nagyobb; sőt szokásaiban is nagyon hasonlít hozzá stb. (l. a gy. k.).

Isten parancsolta, hogy a gyermekek tiszteljék szülőiket. Hány mondat van itt összefoglalva? Jelöljük ki mindegyiket. Milyen összeköttetésben vannak egymással? Melyik a fő-, melyik a mellékmondat? A főmondatnak volna-e teljes értelme a mellékmondat nélkül? Mi teszi a főmondatot tel-

*) Átdolgozás Gáspár olvasókönyvéből.

jes értelmüvé? Mivel a főmondat teljes értelmét a mellékmondat, mint amannak része vagy tagja egészíti ki, a mellékmondat alárendeltje a főmondatnak. *A mellékmondatok alárendelt összeköttetésben állanak a főmondattal.*

Ha azt kérdeznék egy gyermektől: mit csinálnak szülőid oda haza? s a gyermek így felelné: az atyám a kertben dolgozik, az anyám a szobában tisztogat, — hány mondatból áll a gyermek felelete? Ennek a mondatnak: az atyám a kertben dolgozik, van-e magában is, a másik mondat nélkül teljes értelme? Hát a másik mondatnak: az anyám a szobában tisztogat, szinte van-e önálló értelme? Olyan összeköttetésben áll-e tehát ez a két mondat egymással, mint a milyenben áll a mellékmondat a vele összeköttetésben levő főmondattal? — Nem.

Ha a mondatok egymással olyan összeköttetésben állnak, hogy mindegyiknek magában is meg van teljes értelme, azok egymás mellé rendelt vagy sorozott mondatoknak neveztetnek, és önálló értelmű főmondatoknak tekintetnek.

Olvassátok a gyakorlatból az első pontban foglalt mondatokat. Jelöljétek ki egyenként a mondatokat. Hány mondat van ebben a pontban csoportosítva? Négy mondat. Miről szól mind a négy mondat? — Az oroszlánról. Együvé tartoznak-e ezek a mondatok? Miért? Mert az van elősorolva, hol lakik az oroszlán, mihez hasonlít, nagyobb-e a macskánál, hasonlít-e ehez szokásaiban. Most vizsgáljuk meg, milyen összeköttetésben állanak ezek a mondatok egymással? „Az oroszlán Afrika forró pusztáin honol.“ Érthető-e ez a mondat magában?

Szükséges-e ennek értelme kiegészítésére egy másik mondat? — Nem. Tehát ez egy önálló értelmű főmondat. „Hasonlít a mi házi macskáinkhoz.” Van-e ennek is önálló értelme? Milyen összeköttetésben van tehát a megelőző mondattal? — Egy-más mellé rendelt összeköttetésben. Van-e ez a két mondat kötszóval összekötve? Nincs. *Az egymás mellé rendelt mondatok állhatnak egymással összeköttetésben kötszó nélkül is.*

Olvassuk a harmadik mondatot. „De sokkal nagyobb.” Van-e ennek magában is értelme? Milyen mondat tehát? Milyen összeköttetésben áll az előtte levő mondattal? — Egymás mellé rendelt összeköttetésben. Micsoda kötszó köti össze a két mondatot? *A de mellé kapcsoló kötszó, mert egymás mellé rendelt mondatokat köt össze.*

Mikor azt mondjuk: az oroszán hasonlít a mi macskáinkhoz, de annál nagyobb, a *de* kötszóban ellentét fejeztetik ki: ezért

a „**de**” *mellékapcsoló ellentétes kötszónak nevezetetik.*

„Sőt szokásaiban is nagyon hasonlít hozzá.” Milyen mondat? Milyen összeköttetésben áll a megelőző mondattal? — Mellé rendelt kötszóval kapcsoltatik-e a megelőző mondathoz? — A „sőt” *kötszóval* némi nagyítás fejeztetik ki.

A „sőt” mellékapcsoló nagyító kötszó.

Most mondjátok meg, milyen mondat mind a négy mondat, melyeket elolvastatok? — Főmondat. — Milyen összeköttetésben vannak? — Mellé rendelt összeköttetésben. — Mind kötszóval vannak-e összekötve, vagy csak némelyek?

A mellé rendelt mondatok állhatnak egymás mellett kötszóval, de gyakran állanak a nélkül is.

Vizsgáljátok meg, hogy a mellé rendelt mondatok miféle írásjellel vannak egymástól elválasztva.

A mellé rendelt mondatok vonással vannak egymástól elválasztva.

Gyakorlatok élőszóval. A gyakorlatban levő mondatok élőszóval tovább fejtegettetnek, ily kérdésekkel: van-e a mondatnak magában is teljes értelme? Tehát milyen mondat? Mily összeköttetésben áll az utána következő a megelőző mondattal? Összeköttetésére nézve tehát milyen mondat? Mivel egy pontban több mondat tartozik együvé, az egész mondat sorozat hogy neveztetik? Kötszóval van-e a mondat a másikhoz kötve, vagy a nélkül áll egymás mellett? Jelöld ki a kötszót. Micsoda írásjel használtatik?

Az olvasókönyvből fejtegettetnek a mellé sorozott mondatokat bővebben tartalmazó olvasmányok, milyenek többnyire a természetrajzi leírások. („a bagoly“ 12-ik olv. „a számár“ 94-ik olv. stb.).

Előszóval leírását adják a gyermekek némely ismert tárgyaknak, mellésorozott mondatokban; például: a gólya hosszú lábu, görbe nyaku madár; orra hosszú és veres, tollazata stb. (Olv. könyv).

A gyakorlatban levő mondatok fejtegetése alkalmával kihozatnak következő tételek:

Mellékapcsoló kötszók, még pedig

1. *tisztán kapcsolók: s, és, is, mégis, pedig, nemcsak, hanem;*

2. *elválasztók: vagy-vagy, sem-sem, akár, részint stb. (1. a folytatást a gyakorló könyvben).*

Jegyzet. A kösszóknak nemök szerinti osztályozása osztatlan osztályu népiskolákban elmaradhat.

66-ik olvasmány.

A tölgyfa. (G. olv. k. IV. oszt.).

Tárgy- és szómagyarázás. A természeti tárgyak leírása tárgyalásánál legczélszerűbb az olvasmányt minden

előkészítés nélkül részletenként olvastatni, és a felvett részt azonnal értelmezni.

Hogy pedig a gyermek elméjében az aprólékos részletek egészszé alakuljanak, szükséges minden szakasz bevégezésével a magyarázva átolvasottakat áttekintetni; végre, hogy a gyermek az egészet összefüggésben felfoghassa, és a gondolatok rendbeszedésére szokják, a leírás végig olvasása után az egészet ismételtetni kell, az olvasmányban követett rend szerint. A tárgyalást befejezi a tanító az egésznek mintaszerű átolvastatásával, melynek különösen a festői leírásoknál, minő például a „tölgyfa“ című olvasmány, elmaradni nem szabad. Másként a festői leírás célját, mely abban áll, hogy a gyermeknek a tárgyról élénk képet nyújtson, az iránt érzéket, érdekeltséget, vonzódást keltsen, elérni nem lehet.

E szerint a tárgyalásnál három tekintet jön elő: a) az egyes részek magyarázata, b) a főrészek vagy szakaszok áttekintése, c) az egésznek az olvasmányban felvett berendezés szerinti átnézete.

Az a) tekintet szerinti magyarázat egészen a tanító belátására hagyatik. Ebben nincs semmi nehézség, csupán azt jegyzem meg, hogy a szemléltetés a lehetőségig el ne maradjon.

b) tekintet.

„Lombos erdei fáink között — —“

„Ezek rajta élődnek“ (első szakasz). Miről olvastatok az első szakaszban? A tölgyfáról. Mely részeiről? (gyök, törzs, korona, levelek, barkák, makk, héj, a héjon levő mohok, zuzmók).

Milyenek gyökerei, — törzse, — koronája? stb.

„Hát még mennyi állatot ápol a királyi tölgy? — — — és nyulat hord, (második szakasz).

Mi iratik le az elolvasott szakaszban? Hogy a tölgyfa sokféle állatnak ad lakást, táplálékot. — Számláljátok el az olvasmányban elsorolt állatokat, melyeknek a tölgyfa hajlékot vagy táplálékot ad, és hogy melyik állat mikép keresi fel azon élelmét vagy lakását.

„Még az embernek is nagy szolgálatot tesz — — — — tölgy-czölöpökre építve.“ (harmadik szakasz).

Mi adatik elő az elolvasott szakaszban? Hogy az embereknek miféle szolgálatot tesz a tölgyfa. Számláljátok elő, mikre használják az emberek a tölgyfa egyes részeit, terméseit? (száraz ágak, makk, gubó, héj, fa).

„A tölgyfa csak 200 év alatt nő ki teljesen — — viharral is daczol.“

Mi van előadva az elolvasott szakaszban? A tölgyfa életének tartóssága, hogy mennyi mindent, hány vihart, mennyi madarat és más állatot, melyeknek hajlékot adott, hány embert, kiknek árnyékot nyújtott, él túl egy ily tölgyfa; pedig mily kicsinyke makkból vette eredetét, mily kicsiny fácska volt először, s mi által lett oly nagygyá.

c) tekintet. Miután az egészet végig olvastátok, mondjátok el, hány főrészben írja le az olvasmány a tölgyfát? (négy). Mily rendben? Először mit ír le? (egyes részek), utána mit? (hajlék, táplálék), utána mit? (használat), utána mit? (életidő).

(Végig olvastatás kérdések nélkül).

Foglalmazási gyakorlat. Foglaljátok írásba a tölgyfa leírását, megtartva az olvasmányban felvett rendet; tehát leírjátok:

1-ör a tölgyfa egyes részeit;

2-or Miféle állatoknak ad hajlékot és táplálékot?

3-or Mi szolgálatot tesz az embereknek?

4-er Meddig él, miből származik, és mi által növekszik fel?

A leírás czime legyen: „a tölgyfa.“ — Az egészet nem könyvből, hanem emlékezetből írjátok le.

Nyelvtani feldolgozás. „Lombos erdei fáink között legpompásabb és legerősebb a tölgyfa, ez a valóságos óriása az erdőnek.“ Hány mondat van itt? Ezen mondat: ez a valóságos óriása az erdőnek, mely szóra vonatkozik? — (tölgyfa). Az egész mondattal mi je jelöltetik a tölgyfának? — A tulajdonsága, minősége. (igen nagy). Tehát az egész mondat az alanyra (tölgyfa) vonatkozó összetett jelző, még pedig, mivel a jelzett tárgynak utána

áll, „utójelző.“ Mikép lehetne ezt, mint jelző mondatot a megelőző szóhoz, melyre vonatkozik, „mely“ szóval kötni? — — — a tölgyfa, mely valóságos stb. Milyen mondat szerkezetére nézve az első mondat? (bővített, összevont). Miről van szó a mondatban? Mi tehát az alany? Mit mondunk róla? (legpompásabb és legerősebb). Mi tehát az állitmány? Hány állitmány van? (összevont). Mik között (hol?) legpompásabb és legerősebb? (lombos erdei fáink között). Micsoda mondattag tehát ez? (hol?). Több szóból összetett helyhatározó.

Elemezzétek a szokat és ragokat. „Lombos“ nemére nézve melléknév, eredetére nézve származék szó. Tő „lomb“, os képző (főnévből melléknév). „Erdei“ nemére melléknév, eredetére származék szó. Tő „erdő“ i képzővel, a töben levő utolsó hangzó elváltozásával. „Fáink“ főnév, tő „fa“ ink több birtokost és több birtokot jelentő személyes birtokrag, ragozásnál a töben levő rövid hangzó hosszuvá lett stb. Ezt a szót: fáink, helyesen írónk-e így: fájink? Miért nem? Ezt a szót: fa, ragozd személyes birtokragokkal stb. (folytatás).

36. §.

Az igék módjai.

66. gyakorlat.

A hét gyermek. (l. a gy. k.).

A jó gyermek tiszteli szülőit. Melyik szó fejezi itt ki a cselekvést? — Tiszteli. Micsoda beszédrész ez? — Ige. Itt a cselekvés mint valóság-

gal megtörténő cselekvés jelentetik ki. *Ha a mondatban a cselekvés, mint valósággal megtörténő cselekvés fejeztetik ki, a cselekvést jelentő szó, (az ige) jelentő módon lenni mondatik.*

Gyermek! tiszteld szülőidet! Mikép, mily módon van itt a cselekvés kifejezve? — Parancsolva. *Ha a mondatban a cselekvés parancsolva fejeztetik ki, a cselekvést kifejező ige parancsoló módon lenni mondatik.*

Bárcsak tisztelnék a gyermekek szülőiket! Mikép, mely móddal van itt a cselekvés kifejezve? Óhajtásképp, óhajtó móddal.

Ha a mondatban a cselekvés óhajtólag van kifejezve, a cselekvést kifejező ige óhajtó módban lenni mondatik.

„Ha jók volnánk, tisztelnők szülőinket.“ Itt a cselekvés csak mint lehetőség van kifejezve, mely bizonyos feltétel alatt mehetne teljesezésbe, t. i. ha jók volnánk.

Ha a mondatban a cselekvés mint lehetőség fejeztetik ki, mely bizonyos feltétel alatt teljesezhetik, a cselekvést kifejező ige feltételező módban lenni mondatik.

„Ha jók volnánk, tisztelnők szülőinket.“ Hány mondat ez? Melyik a fő-, melyik a mellékmondat? Milyen összefoglalása ez a mondatnak? — Alárendelt. — Ezen összefoglalt két mondatban milyen móddal vannak az igék kifejezve? — Feltételező móddal.

Mivel az igék feltételező módban többnyire oly mondatokban jönnek elő, melyek egymáshoz vannak foglalva, a feltételező mód foglaltó módnak is neveztetik. E szerint az igéknek következő módjai vannak: je-

lento mód, parancsoló mód, óhajtó mód, feltételező vagy foglaló mód.

„Könnyű beszélni.“ Melyik ebben az ige? Meg van-e itt határozva az ige által, hogy kinek és mikor könnyű beszélni? Ez határozatlan móddal van mondva. Nincs meghatározva sem idő, sem személy.

Az igének van határozatlan módja is.

„A ki rágalmaz, magát gyalázza meg.“ E helyett, a ki rágalmaz, mondhatjuk: a rágalmazó, s ekkor az ige melléknév gyanánt áll, (milyen ember? — Rágalmazó ember).

Ha az ige melléknév gyanánt áll, részesülő módban lenni mondatik. (Melléknév természetében részesül).

„A hirt borzadva hallottam.“ Mit mondtam, milyen állapotban voltam, mikor a hirt hallottam? Melyik szó fejezi ki ezt az állapotot? — (borzadva).

Ha a mondatban az ige bizonyos állapotban létezését fejez ki, állapotjegyző módban van.

Az igék fentebb előszámlált módjaihoz számitatnak még a *határozatlan mód, részesülő mód, állapotot jegyző mód.*

Gyakorlatok előszóval. Olvassátok a gyakorlatot. „Egy anya egy reggel keservesen zokogott.“ Melyik szó fejezi ki itt a cselekvést? Valósággal megtörténő cselekvést fejez-e ki ez ige? Milyen módban van tehát ez az ige? Jelentő módban.

„Te sirsz.“ Milyen módban van ez az ige: sirsz? Jelentő módban? Miért? Mert valósággal megtörténő cselekvést fejez ki. Hogy mondanád ezt az ígét parancsoló móddal, — óhajtó móddal,

— határozatlan móddal? stb. (a gyakorlat a fentebb jelzett eljárás szerint tovább fejtegettetik).

Gyakorlatul fel lehet venni a 61-ik gyakorlatot, és az olvasókönyv 2-ik és 47-ik olvasmányait.

Feladványok. (l. a gyakorló k.).

37. §.

Igeidők. Igeragozás. *)

A) Alhangu ige (vár).

Jelentő mód.

Határozatlan alak.

Határozott alak.

Jelen idő.

Egyes szám.

Egyes szám.

1. sz. várok (várlak)

1. sz. várom

2. sz. vársz

2. sz. várod

3. sz. vár

3. sz. várja

Többes szám.

Többes szám.

1. sz. várunk

1. sz. várjuk

2. sz. vártok

2. sz. várjátok

3. sz. várnak

3. sz. várják.

Félmult, mult, régmult, jövő. (l. a gy. k.).

B) Felhangu ige. (l. a gy. k.).

Tudjátok, hogy valamely cselekvés mindig bizonyos időben történik, t. i. vagy jelen, vagy mult, vagy jövő időben. Tehát az igéknek is, mint cselekvést jelentő szóknak három idejük van, úgy-mint: *jelen, mult, jövő idő.*

A mult idő azonban többféle. Ha ezt mondom: a nap feljött, itt elmúlt cselekvés van kife-

*) Az igék tárgyalásából a *-gal jegyzett szakaszok osztatlan osztályu (egy tanítóval bíró) népiskolákban elmaradhatnak.

jezve, oly cselekvés, mely egészen bevégeződött. *Az egészen bevégzett cselekvést jelentő idő a mult idő.*

Ha ezt mondom: épen jött a nap felfelé, mikor felébredtem, ezt úgy értjük, hogy a nap feljövetele, még csak félig meddig volt bevégeződve, sőt épen folyamatban volt ez a cselekvés, a mikor felébredtem. *Az oly időt, mely még alig mult el, vagy el sem mult egészen egy másik cselekvés bekövetkeztekor, félmult időnek* nevezzük.

Ha ezt mondom: miután a nap feljött, a munkások kimentek a mezőre, — melyik cselekvés történt meg előbb? A nap feljövetele. — És melyik cselekvés következett be utóbb? A munkások kimenetele. *Az oly mult időt, mely régebben elmult, mint egy másik cselekvés bekövetkezett volna, nevezzük régmult időnek.*

E szerint három mult időt különböztetünk meg, t. i. *félmult, mult és régmult* időt. Ha már ezekhez hozzáadjuk a *jelen és jövő* időt, ötféle lesz az idő, úgymint jelen idő stb.

Azt már tudjátok, hogy az igének van egyes és többes száma, a szerint, a mint egy vagy több személy cselekvéséről szólunk, és hogy mind az egyesnek, mind a többesnek van első, második, harmadik személye. — „Irsz“ melyik szám, melyik személy? „Irtatok“ melyik szám, melyik személy? stb.

Most ezen ígét: „ir“, felirom a táblára különböző számban és személyben: irok, irsz, irunk, irtok, irnak, irtam stb.

Mit vesztek észre, mindegyik számban és személyben más-más változásban fordul-e elő az ige?

Most vizsgáljuk meg, hogy az igének mely

tagja marad mindenütt változatlanul? *Ir.* Ez az igének a *tője*, a mi ehez van kapcsolva, az az igének a *raga*. „Irok“, mi ebben a *tő*? Mi a *rag*? „Irsz.“ Mi a *tő*, mi a *rag*? stb.

Az igetőhöz kapcsolt ragok által lehet megkülönböztetni, hogy az ige melyik módban, időben, számban és személyben van. Az igénél tehát tekintetbe jön a *mód*, *idő*, *szám*, *személy*, *igető* és a *rag*. Valamely igének mód, idő, szám és személy szerinti változtatását igeragozásnak nevezzük.

Gyakorló könyvetekben találtok egy mintát az igeragozásra, keressétek ki. Itt látjátok a jelentő mód öt idejét. Olvassátok: jelen idő, félmult idő stb. Mindegyik időben látjátok megjelölve az egyes és többes számot, mindegyik számban az első, második, harmadik személyt.

Most vegyük fel egyenként az időket. Első helyen áll a jelen idő. Olvassátok együtt: jelen idő, egyes szám, első személy, (én) várok, második személy, (te) vársz stb.

Hol találjátok meg az igitőt? Jelentő mód, jelen idő, egyes szám, harmadik személyben.

Most vizsgáljátok meg a ragokat. Mi a ragja a jelen idő, egyes szám, első személyének? — *ok* stb.

Olvassátok együtt a félmult időt. (A tanító folytatja a többi idők ragainak szemléltetését, és felhagyja az öt idő ragozásának megtanulását. Gyakorlás végett ragoztat különféle alhangu igéket.)

Milyen hangu ige ez: vár? Hát ez: ver? Vizsgáljuk meg, mi különbség van az alhangu és felhangu igék ragozása között. Felirom a táblára mind a két igének a jelen idejét. Az egyes szám

első személyben mi a ragja ezen alhangu igének: vár? (ok). Hát ezen felhangu igének: ver? (ek). Milyen hangu rag az *ok*? Hát az *ek*? Melyik ige vette fel az *ok*, melyik az *ek* ragok? Tehát az alhangu igéhez alhangu rag, a felhanguhoz felhangu rag járult. Nézzük a második személyt. Van-e különbség itt a két ige ragja közt? Miért nincs? mert a ragban nincs magánhangzó betű, melynek minőségétől függ, hogy alhangu-e vagy felhangu valamely rag. Hát a harmadik személyben van-e különbség a két ige ragozása közt? Egyikhez sincs kötve rag. Mindkettő igető. Hasonlítsuk össze a többes szám ragait mind a három személyben. Mi különbséget találunk a ragozásban a kettő között? Általában az *alhangu* és *felhangu* igék ragozása közt az a különbség, hogy az *alhangu* igékhez *alhangu* ragok, a *felhanguakhoz* pedig *felhangu* ragok járnak.

(A ragok szemléltetése tovább folytattatik.)

Nézzük végig a gyakorlatból az idők egyes számának első személyét. Mindegyik mellett látjátok rekeszbe téve az alhangu igét *lak* vagy *alak*, a felhangut *lek* vagy *elek* raggal.

Art már tudjátok, hogy *én* első, *te* második, *ő* harmadik személyt jelent. Ha tehát én azt mondom: én várlak téged, az én cselekvésem melyik személyre vonatkozik? A második személyre. Ha az mondom: várálak tégedet, vártalak, várni foglak tégedet, mind melyik személyre vonatkozik? Az ige **lak, lek, vagy alak, elek** raggal mindig második személyre vonatkozó cselekvést fejez ki.

Gyakorlatok. 1. A tanító a jelentő mód minden idejében ragoztat különféle igéket: alkalmilag figyelmezteti a gyermekeket a helyesírásra, midőn a *d*-vel végződő igék *t* betűn kezdődő raggal jönnek össze, például, adtok, szaladtok stb. (nem attok, szalattok), szinte figyelmezteti a segéd magánhangzók felvételére, például, mondsz helyett *mondasz*.

2. Szóbeli feladatokat tesz fel kitalálásra, például „láték“, melyik módban, melyik idő-, szám- és személyben van?

3. Az olvasókönyvből elemeztet jelentő módban előforduló igéket.

Feladványok (l. a gy. könyvet).

Határozatlan és határozott alak.

Ezen mondatban: várok valakit, melyik a cselekvést jelentő szó? Melyik a cselekvés tárgyát jelentő szó? Midőn azt mondom: várok valakit, meg van-e itt szorosan határozva a cselekvés tárgya vagy csak általánosságban van az megjelölve? Hát ha így szólok: várom az atyámat, meg van-e már itt különösen határozva, kit várok?

Ha ezt mondom: láttál már medvét? különösen van-e itt a tárgy meghatározva, vagy csak általánosságban? De ha ezt mondom: láttad a medvét, (melyet az utcán vezettek?), meg van-e itt tüzetesen határozva a tárgy, melyről szó van?

A tárgyat határozatlannak nevezzük, ha róla általánosságban szólunk, határozottnak, ha róla mint különösen megjelölt tárgyról beszélünk.

Felirom a táblára ezen két mondatot: várok valakit, várom az atyámat. Melyik mondatban szólunk a cselekvés tárgyáról határozatlanul? Me-

lyikben határozottan? Micsoda raggal áll az ige azon mondatban, melyben határozatlan tárgyra vonatkozik? (ok). Micsoda raggal azon mondatban, melyben határozott tárgyra vonatkozik? (om).

Az ige alakja mindig a cselekvés tárgyához alkalmazkodik. Ha a cselekvés tárgya határozatlan, az ige is határozatlan alakban van, ellenben, ha a cselekvés tárgya határozott, az ige határozott alakban lenni mondatik.

Az igének a cselekvés tárgyára vonatkozólag kétféle alakja van, úgymint határozatlan és határozott alak.

Az igeragozást eddig a jelentő módon csak a határozatlan alakban ismertétek meg. Most ismerjétek meg határozott alakjában gyakorló könyvetekből.

A tanító oly eljárással szemlélteti a határozott alakot, és akként gyakoroltatja, mint az fentebb a határozatlan alaknál jeleztetett, s a különféle igék ragoztatása alkalmával figyelmezteti tanítványait, hogy a határozott alakban az *s*, *sz* és *z* betűkkel végződő igékben ezen végbetűk az igerag *j* betűjét hasonítják; például ássa (e helyett ásja), ássuk (e helyett ásjuk), vadászsza, vadászszuk, öntözzük.

Szinte figyelmeztetendők a gyermekek efféle hibás írásokra: vadássza, vesszük stb. (e helyett vadászsza, veszszük).

Feladványok (l. a gy. k.).

68. gyakorlat.

*Parancsoló mód.**Alhangu.**Jelen idő.**Határozatlan alak.**Határozott alak.*

E. 1. sz. —

E. 1. sz. —

2. sz. vár-j

2. sz. vár-jad (várd)

3. sz. vár-j-on

3. sz. vár-j-a stb.

T. 1. sz. vár-j-unk stb.

Felhangu.

E. 1. sz. —

2. sz. ver-j

3. sz. ver-j-en stb.

*) *S, z, sz végzetű igék.*

E. 1. sz. —

E. 1. sz. —

2. sz. áss

2. sz. ássad (ásd) stb.

3. sz. ásson stb.

E. 1. sz. —

2. sz. füzz

3. sz. füzzön stb.

E. 1. sz. —

2. sz. vadászsz stb.

*) *It, üt, t. végzetű igék.*

Segítség, hűts, áraszsz, kösd, kösse stb.

(Lásd a gyakorló könyvet.)

Olvassátok a gyakorló könyvből a parancsoló mód ragozását. A parancsoló módban csak egy idő van, a jelen idő. Egyes számban első személy nincs,

mert az ember magához parancsolólag nem szokott szólani.

* Olvassátok a második, harmadik személyt. Látjátok, hogy a *j* betű a parancsoló mód minden számjában és meglevő személyében előjön az igető után, s ezután jönnek a személyragok. A *j* betű a parancsoló mód megismertető betűje. Olvassátok a felhangu ige ragozását. Itt csak az a különbség, hogy ezekhez, mint felhangu igékhez, felhangu ragok járulnak.

Gyakorlatok (mint fentebb).

Olvassátok a gy. könyvből az *s*, *z*, *sz* végzetű igék ragozását a parancsoló módban. Ezen igékben a parancsoló mód megismertető betűjét a *j*-t sehol sem látjátok előjönni; nem, mert jó hangzás kedvéért a *j* az igető utolsó betűjéhez hasonló betűvé sáltozik, például *ásj* helyett lesz *áss*, *fűzj* helyett *vűzz* stb.

* Az *s*, *z*, *sz* betűn végződő igék a parancsoló mód jegybetűjét a *j*-t az igető utolsó betűjével hasonítják.

* Olvassátok az *ít*, *üt*, *t* végzetű igék ragozását. Itt sem látjátok a parancsoló mód jegybetűjét a *j*-t sehol megjeleníteni; itt is mindenütt elváltozik a *j* (tanits, hűts), még pedig ezen igében: áraszt, úgy változik el, hogy az igetőben levő *t* végbetű kiesik mindenütt, és az ekkép megmaradt végbetűvel hasoníttatik (áraszsz, áraszszon).

Gyakorlatok élőszóval (mint fentebb).

Feladványok (l. a gy. k.).

69. gyakorlat.

Foglaló mód.

(Lásd a gyakorló könyvet.)

Olvassátok a foglaló mód ragozását a gyakorló könyvből. A foglaló módban ugyanazon idők vannak, melyek a jelentő módban.

Olvassátok a jelen időt. Látjátok, hogy ezen időben a *j* betűt épen úgy, mint a parancsoló módban, mindegyik számban és személyben feltaláljuk. Itt is a *j* betű megismertető betű. A foglaló mód jelenideje úgy ragoztatik, mint a parancsoló módé, azon különbséggel, hogy a foglaló mód jelen idejének első személye is van, s az *s*, *z*, *sz*, *t* betűn végződő igék épen azon változásokat szenvedik a ragozásban, a miket a parancsoló módban.

Olvassátok a félmult időt. Minden személyben feltalálható a *na*, *ne*, vagy *ñă*, *nè*.

A foglaló mód félmult idejének megismertető raga
na, ne, ná, né, melyekhez köttetnek a személyragok.

A foglaló mód félmult idejét óhajtó módnak is nevezik, mert vele gyakran óhajtást fejezünk ki.

Figy. A tanító által a gyermekek alkalmilag figyelmeztetnek a segéd-magánhangzó felvételére, mint pl. tart-a-na, bánt-a-nánk stb.

A tanító végig olvastatja a többi idők ragozását is, figyelmeztetvén a gyermekeket, hogy a foglaló mód mult ideje úgy van, mint a jelentő módé, hozzákötven a *legyen* szócskát, a régmult idő szinte úgy van, mint a jelentő módé, azon különbséggel, hogy ebben a *vala*, amabban a *volna* köttetik hozzá. A jövő időre nézve: hogy ebben az *and*, *end* az időt ismertető rag, és ezekhez köttetnek a személyragok.

Gyakorlatok a fent jelzett eljárással, és elemezése az igéknek az olvasókönyvből.

Feladványok (l. a gy. k.).

70. gyakorlat.

Határozatlan, részesülő mód, állapotjegyző. (l. a gy. könyvet).

Olvassátok a határozatlan mód ragozását. Mi a rag mind az al-, mind a felhangu igében? (ni).

A határozatlan mód által idő nem fejeztetik ki; azért a határozatlan módnak nincs sem jelen, sem mult, sem jövő ideje.

Olvassátok tovább. Várnom, várnod, várnia. Mi fejeztetik ki ezen ragok által: *om, od?* stb. Személy. Micsoda ragok ezek?

A határozatlan mód az egy birtoku személyragokat is felveszi.

A részesülő módban hány időt láttok?

A részesülő módnak három ideje van, úgymint jelen, mult, jövő idő.

Az állapotjegyzőben láttok-e időt kijelölve?

Az állapotjegyzővel idő nem fejeztetik ki. Néha többes szám ragjával használják, p. o. rakvák, telvék.

38. §. *)

A határozatlan mód, részesülő és állapotjegyző használata.

71. gyakorlat.

A gyermek természete, hogy sokat játszik. A gyermek természete sokat játszani. A rest nem képes arra, hogy kenyerét megkeresse. A rest nem képes kenyerét megkeresni. Kötelességünk szülőinket tisztelni. Isten a jobb napokat végre megérnünk engedé. Szükséges a tanító parancsát teljesítened stb. (l. a gy. k.).

Olvassátok az első mondatot. „A gyermek természete, hogy sokat játszik.“ Milyen két mondat ez összeköttetésére nézve? Melyik a fő-, melyik a mellékmondat? A mellékmondat miféle mellékmondat? — Alanyi. Mely kötszó által van a két mondat összefoglalva?

Olvassátok a következő mondatot. „A gyermek természete sokat játszani.“ Ugyanazon gondolat van-e itt kifejezve, a mi az előbbi mondatban? Miféle változás történt itt a kifejezésben? — A két mondat egy mondatba olvadt össze, a mellékmondat a főmondat alanyává lett, a „hogy“ kötszó elhagyatott, a mellékmondatban levő ige, mely jelentő mód, jelen idő, egyes szám harmadik személyben volt, határozatlan módba tétetett.

Néha két mondat egy mondatká lesz. Ezen összevonás (rövidítés) úgy létesül, hogy a kötszó elhagyatik, és a mellékmondatban levő ige határozatlan módba tétetik.

(Hasonló eljárással fejtegettetnek az első szakaszban levő mondatok.)

Olvassátok a második szakaszt. „A ki igyekszik, sokra halad.“ Hány mondat? Mily összeköttetés? Melyik a fő-, melyik a mellékmondat? Mi a kötszó? A mellékmondat miféle mondattagnak felel meg?

Olvassátok tovább. „Az igyekező sokra halad.“ Ugyanazon gondolat van-e itt kifejezve, a mi az előbbi mondatban? Micsoda változásokkal (a mondat alakját tekintve)? A két mondat hány mondatká lett?

Néha két mondat úgy vonatik össze, hogy az a „ki“, a „mely“ elhagyatik, és a mellékmondatban levő ige részesülő módba tétetik.

(A mondatok tovább fejtegettetnek.)

Olvassátok a harmadik szakaszt. „Ugy lehet átélni az életet, hogy sokat kell tünni és szenvedni.“ Hány mondat? Milyen összeköttetés? stb. (mint fentebb).

Olvassátok tovább. „Sokat tünni és szenvedve lehet átélni az életet.“ Ugyanazon gondolat van-e itt kifejezve, mint az előbbi mondatban? Micsoda változásával a mondat alakjának? stb.

Néha két mondat úgy vonatik össze, hogy a kötszó elmarad, és a mellékmondatban levő ige állapotjegyzőbe tétetik.

A határozatlan mód, részesülő és állapotjegyző többnyire a mondatok rövidítésére vagy összevonására használtatnak,

Ezen mondatot: „a gyermek természete játszani“, lehetne-e így is kifejezni: a gyermek természete a játszás? Ekkor miféle beszédrészszel cseréltetik fel a határozatlan módu ige? — Főnévvel.

A határozatlan módu ige gyakran felcserélhető ugyanazon igéből származott főnévvel. A határozatlan mód főnév természetével bir.

Ezen mondatot: „a mely ember igyekszik, sokra halad“, lehetne-e így kifejezni: az igyekező ember sokra halad? Mikor ezt mondom: igyekező ember, ez a részesülő: „igyekező“ miféle beszédrész természetével bir? (milyen?)

A részesülők melléknév gyanánt használtatnak.

A határozatlan módu és részesülőben levő igék ige-neveknek is neveztetnek.

Gyakorlat. A gyakorlatból a mondatok összevonása fejtegettetik a fentebb előadott módon. Fejtegetés közben felemlitendő, hogy nem minden ösz-

szevonás történik helyesen, pl. örülök láthatni (e helyett: örülök, hogy láthatlak).

72. gyakorlat.

A jó gyermekeknek nem szokásuk, hogy más játékát elrontsák. Nem illik, hogy mindenért jutalmat várjunk stb. (l. a gy. könyvet).

(Az összetett mondatok határozatlan mód, részesülő és állapotjegyző által összevonatnak).

Feladvángok (l. a gy. k.).

39. §.

Az igék nemei jelentésökre nézve.

Mikor ezt mondom: a tanító tanítja tanítványait, cselekvés van-e itt kifejezve? Melyik szó fejezi ki a cselekvést? Kire terjed, vagy kire hat ki a tanító cselekvése? Ha ezt mondom: a ló huzza a kocsit, mire hat ki a cselekvés? Tehát mind a két mondatban a cselekvőnek a munkássága valamely tárgyra terjed ki vagy hat át. — Ha ezt mondom: én alszom, áthat-e az én cselekvésem valamely tárgyra, vagy a cselekvés csak magamban megy véghez?

A cselekvés hatására nézve kétféle, vagy valamely tárgyra hat az ki, vagy a cselekvőben magában megy véghez. Annálfogva a cselekvést jelentő ige is jelentésére nézve kétféle, u. m. másra átható és a cselekvőben magában végbemenő cselekvést jelentő ige.

Azon igét, mely valamely tárgyra kiható cselekvést jelent, nevezzük átható igének. (cselekvő ige).

Azon igét, mely a cselekvőben benmaradó cselekvést jelent, nevezzük benható igének. (közép ige).

Ha ezt mondom: a szél mozgatja a falevelet, mi a cselekvő? Mi szenved a cselekvés hatását?

Ha ezt mondom: a falevél mozgattatik a szél által, mi a cselekvő? Mi szenved a cselekvés hatását?

Ezen mondatban: a szél mozgatja a falevelet, a cselekvés szó a mondatnak mely tagjára gyakorolja a szenvedő hatást? — A kiegészítőre. Ezen mondatban: a falevél mozgattatik a szél által, a cselekvés szó a mondatnak mely tagjára gyakorolja a szenvedő hatást? — Az alanyra.

Azon igét, melynek cselekvő jelentésű hatását az alany szenved, szenvedő igének nevezzük.

A szenvedő igék a cselekvő igékből képeztetnek atik, etik, vagy tatik, tetik végzetekkel.

Gyakorlat. Az olvasókönyvből kerestetnek fel átható és benható igék. (A szenvedő igék begyakorlása alább következik.)

Feladványok (l. a gy. k.).

40. §.

Az ikes és szenvedő igék ragozása.

73. gyakorlat.

Az ikes ige ragozása (l. a gy. k.).

Felirok a táblára néhány igetőt: gondolkozik, csalatkozik, bánkódik, aggódik.

Micsoda szótagban végződnek mind ezen igék? Hát ezen igetők: vár, ver, üt, szalad, ikben végződnek-e?

Az igék igetőjükre nézve kétfélék: ikesek és iktelenek. Ikes igék azok, melyeknek igetőjük ikben végződik. Iktelenek azok, melyeknek igetőjük nem végződik ikben.

Az ikes igék ragozása némely időkben különbözik az iktelen igék ragozásától. E különbséget mindjárt a jelen időben fel fogjátok ismerni.

Felirom a táblára a *vár* igét a jelen idő határozatlan alakjában és ezen ikes igét: *gondolkodik*, szintén a jelen időben.

Mi a raga a *vár* iktelen igének a határozatlan alakban a jelen idő egyes szám első személyben? (*ok*). Hát a *gondolkodik* ikes igének? — (*om*). A t. végig szemlélteti a jelen idő egyes és többes szám minden személyének ragait mind a két igében.

Tehát látjátok, hogy az ikes és iktelen igében a személyragok közt a jelen időben csak az egyes számban van a különbség.

Az ikes igék személyragai az egyes szám első személyben *m*, a másodikban *l* betű, a harmadikban *k*, mely betűk segéd-magánhangzót vesznek maguk elébe. — Ezen személyragokkal ragoztatnak az ikes igék egyes számai a jelentő mód jelen és félmult idejében, a parancsoló mód jelen idejében, a foglalo mód jelen, félmult és jövő idejében. Más időkben és általában a többes számokban a ragozás egyezik az iktelen igék ragozásával.

Olvassuk az ikes ige ragozását a gyakorló könyvből. — Az ikes ige töje is a jelentő mód jelen idő egyes szám harmadik személye, melyből ragozás alkalmával elvágjuk az *ik* végzetet, melyhez köttetnek a személyragok.

A t. végig olvastatja s szemlélteti a ragozást, figyelmeztetve mindig, hol van a különbség az ikes és az iktelen igék ragozása közt, és hol egyeznek a ragozásban. — Ez által könnyűvé teszi az ikes ige ragozásának megtanulását. Megmondja azt is,

hogy az ikes igéknek miért nincs határozott alakjuk (benható). Megmondja, hogy a *szenvedő igék ige-tőjükre nézre ikes igék, annál fogva az ikes igék szerint ragoztatnak.*

Gyakorlatul a t. ikes és szenvedő igéket ragoztat és ilyeneket kerestet fel az olv. könyvből is, és elemezteti ily kérdésekkel: melyik időben, számban és személyben van?

74. gyakorlat.

Isten a bűnt megbünteti, a jót megjutalmazza. — A magyarok a törököket kiűzték az országból stb. (l. a gy. könyvet.)

(A cselekvő értelemben kifejezett mondatok átváltoztatnak szenvedő jelentésüekké.)

41. §.

Egyszerű és összetett igék.

75. gyakorlat.

Várom a jó szerencsét. Elvárlak hozzám. Levárlak arról a fáról. Bevárom barátimat, míg megérkeznek stb. (l. a gy. k.)

Olvassátok a gyakorlatot. „Várom a jó szerencsét.” Melyik szó ebben a mondatban az ige? Olvassátok tovább. „Elvárlak hozzám.” Melyik itt az ige? Ebben: várom, van-e valami szócska az ige előtt? Hát ebben: elvárlak? A „várom” egyszerű ige, mert egyszerűen magában áll, „elvárlak” összetett ige, mert eléje ez a kis szócska van kötve: *el*.

Ezen ige által: elvárlak, több jelentetik, mint puszta várás; mintha mondanám, eljöveteledre, mint bizonyosra számítok.

„Levárlak a fáról.“ Mely szócska van itt az ige elé kötve? Itt a *le* szócska ismét változtatott az ige jelentésén, mintha mondanám: várom, hogy lejöjj a fáról. Átalán az igehez kötött szócskák változtatnak az ige jelentésén.

Azon határozó szócskákat, melyek az igehez szoktak köttetni, igekötőknek nevezzük.

Azon igéket, melyekhez nincs kötve igekötő, egyszerű igéknek, a melyekhez igekötő van kapcsolva, összetett igéknek nevezzük.

A t. tovább folytatja a gyakorlatból az összetettigék elemezését, s végre összeszedeti az igekötő szócskákat. melyek e következők: *el, le, be, ki, meg, fel, össze, vissza, át, tul, szét, elő stb.*

Fejtegetés alkalmával kihozza a helyesíráshoz tartozó következő tételt: *Az igekötő az ige előtt, vagy utána áll, ha közvetlenül az ige előtt van, akkor azzal egy szóba, ha utána áll, az igtől elkülönítve íratik.*

Feladványok (l. a gy. k.).

42. §. *)

Rendhagyó igék. Olvasmánytárgyalás. Fogalmazási és nyelvtani gyakorlatok.

76. gyakorlat.

1. *Az élő lény mozog, én is mozgok, mindnyájan mozgunk, míg élünk.*

2. *A katona lő, én is lövök, ha katona leszek. Ma a vadász is kilövé puskáját stb. (l. a gy. k.).*

Olvassátok az 1. szám alatti mondatokat: „Az élő lény mozog.“ Melyik szó ezen mondatban az

*) A rendhagyó igék rendszeres ismertetése osztatlan iskolában elmaradhat.

ige? Van-e hozzá rag kapcsolva? Tehát „mozog“ ige-tő. Mihez kapcsoltatnak az igeragok? Az ige-tőhöz.

„Én is mozgok.“ Hol áll ez az ige: „mozgok“? Mi benne a rag? Mi benne a tő? Mit vesztek észre, mi változás történt az ige-tőn a rag hozzátételével? Az ige-tőből a végső magánhangzó, az *o* kiesett.

„Mindnyájan mozgunk.“ Elemezzétek ezen ige-t: mozgunk. Hol áll? Mi a rag? Mi a tő? Mi változás történt az ige-tőben ragozás alkalmával?

Ragozzátok a „mozog“ ige-t a jelentő mód jelenidőben, figyelve, hogy melyik személyben ugrik ki a tőből a végső magánhangzó, s melyikben jön vissza.

Vannak oly ige-k, melyekből ragozás alkalmával a végső magánhangzó egyik vagy másik személyben kimarad, ezeket hangugrató ige-knek nevezik.

A hangugratás azért van, mert megkönnyíti a kimondást. (Példával világosítás).

Gyakorlat. A t. ragoztat néhány hangugrató ige-t, mint forog, csörög, szerezh stb.

Olvassátok a 2. szám alatti mondatokat. „A katona lő.“ Melyik itt az ige? Van-e mellette rag? Tehát *lő* az ige-tő.

„Én is lövök.“ Melyik itt az ige? Mi benne az ige-tő? Mi a rag? A rag felvételével micsoda betű jött az ige-tő és rag közé? — *v* betű.

Ragozzátok ezt az ige-t (*lő*) a jelentő mód jelenidejében, figyelve, hol jön az ige-tő és rag közé *v* betű, s hol marad az *el*? Ragozzátok a félmúlt időt stb.

Vannak oly ige-k, melyek egyik vagy másik sze-

mélyben a hangzón kezdődő ragok előtt az ige- és rag közé v betűt vesznek fel.

Ezen betűfelvétel a könnyebb kimondás kedvéért van. — Mivel az ily igék önhangzón végződnek, ragozás alkalmával sok helyen két önhangzó jönne össze. Ez nehezitné a kimondást. (Példával világosítás).

Gyakorlatul ragoztatnak ezen igék: fő, jó, fú.

Olvassátok a 3. sz. a. mondatokat. „Jó ember jót tesz.“ Melyik itt az ige, — ige- és rag?

„Én is tévők már jót.“ Melyik itt az ige, a tő, a rag? Mi változás történt az ige- és rag felvételével? Az ige- és ragban levő végbetű elenyészett, s helyette v betű jött elő. — Ekként tovább fejtegettetnek a 3. sz. a. mondatok s végre kihozzák a következő tételt: *vannak oly igék, melyekben a rag felvételével az ige- és rag végbetűje az sz elenyészik s helyette v, vagy t, vagy n, vagy gy betű jön elő*, Ilyen igék; lesz, tesz, vesz, visz, hisz, eszik, dicsekszik stb.

Gyakorlat. Ragoztatása a fentebbi igéknek.

Jó ember van, volt s lesz mindig. „Van“ lételt jelentő ige s maga az ige- és rag; „volt“, „lesz“ mindegyik lételt jelentő ige s ragozása ezen 3-féle ige- és rag szerint változik: vagy, val, vol. (l. ragozását a gy. k.).

„A dolog nem megy a restnek.“ „Megy“ ige- és rag, másként *mén, megyen*.

A „megy“ ige csak a jelentő mód jelenidőben ragoztatik szabálytalanul, egyéb időben a *mén* az ige- és rag.

(Ragozását a „megy“ ige- és rag l. a gy. k.).

„Sok történik a nap alatt.“ Szólhatunk-e így a magunk személyéről: én történelem, vagy egy másik személyről így: te történel? Hát így szólhatunk-e: én esteledem, te esteledel. Mi esteledünk stb.

Vannak oly igék, melyekkel csak rajtunk kívül eső dolgokról, tehát csak harmadik személyben szólhatunk. Az ilyen igéknek csak harmadik személyök van, s mivel velök első és második személyről nem szólhatunk, *személytelen* igéknek neveztetnek.

Általában azon igéket, melyeknek igetőjük ragozaskor változást szenvednek, rendhagyó igéknek nevezzük, mert ezek a rendes ragozás szabályaitól eltérőleg ragoztatnak.

77. gyakorlat.

Várjunk, vernők, maradjunk, szaladni, fuss, lásd, tanulnánk, esnék, növekedjél, töretik, szólíttatott stb. (Folytatása a gy. k.).

Feladvány. (l. a gy. k.).

137. olvasmány.

Rejtélyek, talányok. (G. olv. k. IV. oszt.).

Tárgymagyarázat.

1. „Mig él, mindig áll, holta után szaladgál.“ A mit elolvastatok, az egy talány, nincs megmondva, mi az, a mi mig él, mindig áll, holta után szaladgál, hanem a tárgy tulajdonainak azon leírásából, melyek a felolvasott mondatokban foglaltatnak, kell azt kitalálni. Ezért hiják talánynak. — A talányt nem mindig könnyű megfejteni, bárha a tárgy jegyei körül vannak is írva; mert mindig rejt valamit, a mi találni való. Ezért hiják rejtélynek is. Épen az a célja a talánynak, hogy rejtettsége által tüzeljen a kitalálásra.

Próbáljuk megfejteni az elolvasott talányt. Mig él, mindig áll stb. Ez nem lehet valami állat. Miért nem?

Nézzük, hát növény lehet-e? Van-e oly növény, mely kiszáradáskor (holta után) szélből hajtatra szaladgál? Mely növények ilyenek? Különösen mely növény az, mely holta után oly formán szaladgál szélben, mint mikor a golyót görgetjük; a gyermekek kergetni szokták a mezőn. (Balangkóró, némely vidéken kattangkóró).

Ezen talány megfejtésére tehát adni kellett a balangkórónak két tulajdonságát, t. i. hogy míg él a földben gyökerezve egy helyen áll, továbbá, hogy mikor elszárad, a tövén eltörik és akkor a szélből hajtatra szaladgál. — Az által van a talány elmésen elrejtve, hogy mindaddig, míg meg nem fejtjük a talányt, lehetetlent vagy ellentétet látszik előnkbe állítani; mert azt mondja, hogy addig áll, míg él, akkor szaladgál, mikor meghalt; holott tapasztalásunk szerint az élő lény addig szokott mozogni, szaladni, míg él, azután állni, egy helyben lenni, mikor meghal.

2. „Zöld a háza, négy szobája,
Négy komondor ügyel rája.“

A tárgy leírásából azt gondolhatnók, hogy a rejtett tárgy ember; mert az embereknek van házuk, a házban szobájuk, a háznál őrködő komondoruk. — De a leírást lehet-e emberekre alkalmazni? Minden embernek zöld háza van-e? Négy szobája? Négy komondora? Leghamarabb lehet arra gondolni, hogy ez valami növény magtokja, melyet a talány háznak nevez és nevezhet is hasonlat szerint, mert a magtok olyan laka a magocskáknak, mint az embereknek a ház. A magtokok, míg a magvak meg nem érnek, zöldek szoktak lenni. Tehát erre is illeszthetjük a talány ezen szavait: zöld a háza. Némely magtokban a kemény hártyák választó falakat képeznek, mintha azok a magtokot szobákra osztanák, és némely magtokban a magvak e kemény hártyákhoz tapadnak, hogy ki ne hulljanak (mint a komondor őrzik a házat, a házban lakókat). Már tehát nyomon vagyunk. Most csak azt kell kitalálnunk, mely gyümölcsnek szokott a magtokjában négy hártyarekesze és ezekben egy-egy, összesen négy magva (bele) lenni (dió). Most alkalmazzuk a körülírást a dióra. A dió kopáncsa (háza) zöld szokott lenni. A dió a benne levő ke-

mény hártya által négy rekeszre (szoba) van osztva, a négy gerezd dióbél ezen 4 falú hártzához van tapadva.

Tehát a rejtélyes leírást minden részben alkalmazhatjuk a dióra. Azért biztosan mondhatjuk, hogy a talány: *dió*. — Az elmés elrejtés abban áll, hogy a dió kopáncsát háznak, a 4 rekeszt 4 szobának, a 4 falu hártját 4 komondornak nevezi.

(Folytatása a többiek fejtegetésének).

Fogalmazási gyakorlat.

Miként lehetne a „dió“ szót másféle talányban elrejteni? Vegyük a kemény héját háznak. Milyen ház ez? Van-e ajtaja? Van-e ablaka? Vegyük a 4 gerezd dióbelet 4 lakónak. Mikép lehetne most már a szót talányba foglalni? Sem ajtaja, sem ablaka, mégis négyen laknak benne.

2. Mikép lehetne a *zsebórát* talányba foglalni? Mire van a zsebóra szerkezeténél fogva kényszerítve? Hogy éjjel, nappal járjon. Ha megáll, hova viszik igazítani, hogy ismét járjon? Mivel nyul hozzá az órás? Érceszközökkel. Mibe van zárva? Tokba. A tok rendszerint min függ a zsebben? Lánczon. Hogy a szót elrejtthessük, vegyük az órát egy szegény rabszolgának, ki panaszkodik azon, hogy őt soha nem hagyják aludni, ha szenderedik, egy érczember jön elő s őt ujonnan dologra kényszeríti. Nincs, a ki megszabadítsa, mert háza is lánczra van verve. Ezen gondolatokat foglaljuk szavakba.

Szegény rabszolga vagyok, kemény büntetésem, nem hagynak aludni, ha elszenderedem, eljön az érczember, új munkára szorít; nincs szabadítóm, házam is lánczon van.

3. Kisértsük meg az *ekét* talányba foglalni. Van-e az ekének valami nagy értéke? Mindazáltal diszére válik még egy fejedelemnek is, ha az eke szarvát megfogja. (A chinai császár minden évben egyszer nagy ünnepélylyel tartja az eke szarvát és szánt fel néhány barázdát). Fegyver-e? Mégis okoz-e sérülést? (a földnek szántás alkalmával). Csinál-e sebeket? (Mikép? a földet fölhasítja) De ont-e vért? Gazdagit-e, boldogit-e? Épít-e városokat? Boldog-e a nép, mely e szerszámmra (gazdászati!) nagy súlyt fektet? Ezen gondolatokat foglaljuk össze mondatokban.

Kevésre becsülik, de a legnagyobb császár kezét is diszesíti. Sért, de nem fegyver. Ezer sebet ejt, de nem ont vért. Gazdagít, boldogít; városokat, országokat épít. Boldog a nép, mely jól használja.

4. Foglaljuk a *villámot* talányba. Láttátok-e már mily kigyózó alakban és iszonyu ropogással ront le a villám a fellegekből, és miként teszi egy pillanat alatt semmivé, a mire ráüt, hogy zuzza össze a legerősebb fát, a legkeményebb érczet? Megóvhat-e tőle zár és kulcs? Mily tárgyakba csap leginkább? (magas csucso-k). Egy villám csak hányszor üt? Meghal-e saját tüzében, a mint üt? E gondolatokat foglaljuk össze. Hogy elrejthessük, vegyük a villámot kigyónak.

Van egy kigyó, mely nem a földön született, iszonyu hanggal rohan zsákmányára, széttöri a legerősebb fát, szétzuzza a legkeményebb érczet, szereti a magas csucso-kat, rohama ellen zár nem óv meg, kétszer nem öl, a mint ölt egyszer, meghal saját tüzében.

Az elmondott talányokat írjátok le ily czim alatt: talányok.

Nyelvtani feldolgozás. Elemeztetnek az egyes szók, különösen az igék nemökre, származásukra, alakjukra nézve.

43. §.

Mondatsorozatok. Mondatcsoportok. Előfogalmak az olvasókönyvben foglalt írásbeli előadások különféle nemeiről.

77-ik gyakorlat.

A gazdagság. *) (l. a gy. k.).

„Egy fiatal pásztor, midőn az iskolát elhagyta, évek mulva találkozott tanítójával, kit mindig szeretett és tisztelt.”

Mit olvastatok? Kivel találkozott a fiatal pásztor? Mikor találkozott? Mily indulattal viseltetett régi tanítója

*) Jäger után.

íránt? Szeretettel és tisztelettel. Tehát a pásztor nem csak szerette volt tanítóját, hanem tisztelte is. Ki íránt szoktunk tisztelettel viseltetni? A kinek érdemei vannak. Vannak-e a tanítónak érdemei? Mik? Megérdemlik-e a tanítók a tiszteletet? Tiszteletre méltók-e minden jó és becsületes emberek? Különösen tiszteletre méltók, kik a közjó előmozdításán, a haza javán munkálkodnak? Nevezeték tiszteletre méltó honfiakat a régi időből, a most élők közül!

„Örült, de mégis kedvetlennek látszott és csakhamar elkezdett panaszkodni, hogy neki rosszul megy dolga.“ Mit olvastál? Örülünk-e, ha találkozunk azokkal, kiket szeretünk és tisztelünk? Örülhet-e különösen a tudatlan, ha tanult emberekkel beszélhet? Miért? Mindamellett, hogy örült a pásztor, mi volt arczán észrevehető? Mi volt oka kedvetlenségének?

„Zugolódva mondá: ez és ez, ki vele együtt járt egykor iskolába, most gazdag“ stb. Mit mondott a pásztor? stb.

„Volt tanítója komolyan nézett végig az ifjun és így szóla: Valóban“ stb. Mit tett a tanító? Mikor a tanító látta, hogy a pásztort Isten ép testtel és egészséggel áldotta meg, mely kérdésekkel világosította fel a pásztort arról, mily kincs az ép test és egészség? Mit kérdezett szeméről, kezéről, hallásáról?

„A fiatal pásztor lesüté szemeit“ stb. Mit tett a pásztor? Minek a jele volt az, hogy a pásztor lesütötte szemeit? Szégyelte a panaszkodást. Mit gondoltok, miért? Mert a tanító kérdései után átlátta a maga oktalanságát. Mit válaszolt a pásztor a tanítónak? Okosan válaszolt-e? Miért? A vakok, a siketek, a nyomorék kezűek, ha még gazdagok volnának is, szerencsétlenek.

„Na lásd, szóla a tanító, tehát ne panaszkodjál“ stb. Mit felelt a tanító a pásztor válaszára, miért jobb az egészség és testi épség a pénznél, a vagyonnál? A földi javak mulandók. Sok gazdag lett már szegénynyé csapások, vagy önmaga hibája miatt. A gazdagság sokszor kárára van az embereknek. Mivé teszi az embert? Kevélylyé, fösvenynyé, dologtalanná, kéjhajhászóvá, beteggé, rövid életűvé. De a ki ép testü és egészséges, s tagjait a munkára

okosan használja, ha szegénynek született is, szerezhethet magának pénzt, vagyont, örömet, megelégedést.

Mi tehát legbiztosabb alap a vagyonszerzésre? Ép test és egészség. De mily feltétellel? Ha azt okosan, ügyesen használjuk a munkára. Ellenben a betegség mindenkor szegénység.

Lehetne az olvasmánynak czimeül e példabeszédet is adni: egészség, gazdagság, betegség, szegénység, mert kifejezné az olvasmányon végig húzódó főgondolatot.

Most olvassátok el az olvasmányt elejétől végig egy folytában és mondjátok el tartalmát.

Nyelvtani tárgyalás. Olvasd az első szakaszocskát. „Egy fiatal pásztor, midőn már az iskolát elhagyta, évek múlva találkozott volt tanítójával, kit mindig szeretett és tisztelt.” Jelöljétek ki az egyes mondatokat. Hány mondat? Három. Itt három összetett mondatból egy kis *mondatsorozat* állott elő, melyben a mondatok kapcsolatban vannak egymással. Lássuk, mily kapcsolatban.

Mi mondatik a pásztorról? Az, hogy évek múlva találkozott tanítójával. Mondd el teljes mondatban. Egy fiatal stb. Mikor volt az, hogy évek múlva találkozott volt tanítójával? Mikor már az iskolát elhagyta. Mily kapcsolatban van ezen utóbbi mondat az előbbivel? (alárendelt időhatározói mellékmondata a főmondatnak). „Kit mindig szeretett és tisztelt.” Mily kapcsolat? Alárendelt. Jelzői mellékmondata ezen főmondatnak: egy fiatal pásztor évek múlva stb. (Milyen, melyik tanítójával?) Ezen kis mondat-sorozatban tehát fordul elő egy főmondat, két mellékmondat, melyeknek mindegyike a főmondat egyes tagjaira vonatkozik.

„Örült, de mégis kedvetlennek látszott s csakhamar elkezdett panaszkodni, hogy neki rosszul megy dolga.” Ez is egy *mondatsorozat*, mely több egyes mondatból, összetett mondatokból áll. Taglaljuk az egyes mondatokat. Hány mondat van az egész mondat-sorozatban? Négy. Milyen kapcsolatban vannak? „Örült, de mégis kedvetlennek látszott s csakhamar elkezdett panaszkodni” mind három főmondat, mert mindegyik külön álló értelmű. „Hogy neki

rosszul megy dolga“ kiegészítő mellékmondat, vonatkozással az előtte álló főmondatra. (min kezdett panaszkodni?)

Ezen mondatsorozatban tehát jött elő három mellé sorozott főmondat egymásután és egy az előtte álló főmondatdal alárendelt kapcsolatban levő mellékmondat.

„Zugolódva mondá, hogy ez és ez, ki egykor vele járt iskolába, most gazdag, van pénze, van jószága, ő pedig szegényül zsugorog kis pásztorkunyhójában, melyet apjától öröklött.“ Ismerjük fel ezen mondatsorozatban az összetett mondatok kapcsolatait. „Zugolódva mondá“ főmondat. Mit mondott? „Hogy ez és ez most gazdag.“ Ki a gazdag? A ki egykor vele járt iskolába. „Hogy ez és ez most gazdag“ kiegészítő mellékmondata az előtte álló főmondatnak (mit mondott?) „Ki egykor vele járt iskolába“ jelző mellékmondata ezen mellékmondatnak: ez és ez . . . most gazdag. *Tehát nemcsak a fő-, hanem a mellékmondatnak is lehet mellékmondata.* A mellékmondat valamely tagját is lehet jelző, kiegészítő, határozó mellékmondatból bővíteni. (Első, másod, harmad rendű mellékmondatok származása!)

Lássuk a többi kapcsolatokat. „Van pénze“ főmondat. „Van jószága“ főmondat. „Ő pedig szegényül“ stb. főmondat. „Melyet apjától öröklött“ jelző mellékmondat.

E szerint ezen mondatsorozatban jött elő először egy főmondat, azután egy első és másod rendű mellékmondat, azután három főmondat egymás mellé sorozott kapcsolatban, végre egy mellékmondat.

Ha már az eddig fejtegetett szakaszocskákra visszatekintünk, azt látjuk, hogy az *összetett mondatokból kisebb nagyobb mondatsorozatok alakulnak, melyekben az összetett mondatok különféle képp rendezve és különféle kapcsolatokban jönnek elő.*

Olvassátok a következő szakaszt. „A tanító komolyan nézett végig — — a király minden kincseért.“ Taglaljuk fel ezen mondatsorozatot egyes mondatokra. Fejtsétek ki ezen mondatok kapcsolatait!

Most taglaljuk fel a főgondolatok szerint. Először a tanító azt mondja a pásztornak: valóban oly szegény voltál te? hiszen csupa egészség vagy. Azután figyelmezteté

kezére, mennyire rátermett az a munkára s kérdésbe teszi, lehagyná-e vágatni ezer tallérért. Azután szól a pásztor szemeiről, kérdésbe tévén, mennyiért adná oda? Végre szól a pásztor hallási képességéről, kérdést intézvén hozzá, hogy felcserélné-e a király minden kincseivel?

E szerint ezen hosszas mondatsorozat a főgondolatok szerint négy kisebb mondatcsoporttá alakul. Jelöljük ki egyenkint!

Ebből láthatjuk, hogy *a mondatsorozatok a főgondolatok szerint kisebb-nagyobb mondatcsoportokká alakulhatnak.* (A még hátra levő kis szakaszocska fejtegettetik a mondatsorozatok szempontjából).

A mit a „gazdagságról“ olvastatok, az írásban van előadva, azért mondjuk írásbeli előadásnak, mert mielőtt kinyomtatták volna, írója írásba foglalta. Ha ezt előszóval beszéltem volna el nektek, előadásom beszédbeli előadás lett volna, Átalában, ha írásban foglalva adunk elő valamit, *írásbeli*, ha beszédben, *beszédbeli* előadásnak nevezzetük.

Előfogalmak az olvasókönyvben foglalt írásbeli előadások nemeiről.

Keressétek ki az olvasókönyv „tartalmát.“ Olvassátok az I. szám czimét. „Leírások, festések.“ Mik vannak ez alá foglalva? — „Erdélyi szüret.“ Mi van e czimen az olvasmányban előadva? Az, hogy mikép megy végbe Erdélyben a szüretelés. Olvassátok! E leírásból ugy-e egészen képzeletünk elé állithatjuk az erdélyi szüretelés módját, habár nem láttuk is azt.

„A fazekas.“ Mi van e czimen előadva? A fazék, korsó, lábas készítési módja. Ezen leírás után képzelni tudjuk, mikép megy végbe ezek készítése.

„A szántás-vetés.“ Midőn ezt elolvassuk, a leírás által oly élénken állnak előttünk a szántás, vetés s ennek a munkával együtt járó részletei, pl. mikép ballagnak az ökrök az ekével a mezőre, mikép hajtja azokat a béres pattogtatva ostorával, hogy viszik az asszonyok, leányok délben az ebédet a mezőre stb. mintha lefestve állna előttünk.

Ha valamely tárgynak vagy cselekvésnek egyes részeit úgy írjuk le, hogy ezáltal azon tárgyról az olvasó magának felfogást és képzeletet szerezhethet, az ily írásbeli előadás leírásnak, ha élénk képet nyújt, festésnek neveztetik.

Ha a föld felületének egyes részei iratnak le, az *földrajzi leírás*. Nézzük az V. szám alattiakat. Mely földrajzi leírások czimei vannak ott elsorolva?

Ha terményrajzi tárgyakat ismertetünk, az *terményrajzi leírás*. (IV. sz. alattiak áttekintése).

Ha természeti tünemények leírása adatik elő, az *természettani leírás*. (VII. sz. a. áttekintése).

A III. szám czime: *Elbeszélések. Beszélyek*. Mondjátok el, micsoda esemény van előadva „az első káromkodás“, „a jóra fordított pénz“ stb. czimű olvasmányokban? Ha valamely írásbeli előadásban események soroltatnak el, azt *elbeszélésnek* nevezik. Olvassátok, mely elbeszélések czimei vannak a III. szám alatt elősorolva.

Ha történelemből vesszük az elbeszélés tárgyát, az *történelmi elbeszélés*. A IV. sz. a. mely történelmi elbeszélések czimei vannak az olvasókönyvből elsorolva?

A IV. sz. alatt a czimben azt is olvassuk: „jellemvonások.“ Görögország bölcse“ czimű olvasmányban mit olvastunk, mily lelki tulajdonokkal birt Sokrates? (Mértékletesség, egyszerűség, kevéssel megelégedés, türelem stb.). Mindezek Sokratesnek jellemvonásai = lelki tulajdonai. Ha valamely férfinak vagy nőnek lelki tulajdonai beszéltetnek el, ezek *jellemvonások*.

A II. szám czime: *Mesék, regék, mondák*. Micsoda eseményt ad elő „a csóka és méhek“ czimű olvasmány? Embereket vagy állatokat beszéltet-e az előadás? Hogy neveztük el az oly elbeszélést, a mely állatokat beszéltet? *Mesének*. Mely igazságot vontunk ki „a csóka és méhek“ czimű meséből? A mese által valamely életre tartozó igazság terjesztetik elő. (Bővebb magyarázata a 28-dik §-ban).

Mi van elbeszélve a „Galamboskó“ czimű olvasmányban? Ez egy régi időből vett eseményt beszél el. Mi volt az esemény? Csudálatos volt-e, mikép szabadult meg a király az éhhaláltól? A régi időből vett csudás elbeszéléseket *regének* nevezik.

Mi van előadva „Mátyás a szántó“ című olvasmányban? Hát Toroczko várról „az óriás leánya“ cím alatt? Ha valamely nevezetes emberről vagy helyről egy kis eseményt beszélünk el, melynek leginkább szájról-szájraadás által maradt fenn emlékezete: *mondának* nevezik.

A VIII. és IX. sz. czime: Oktató *elem, példabeszédek és közmondások*. Olvassátok az „életrendi szabályokat.“ Ebben, mint látjátok, oly dolgok, oly elemek vannak, melyekből okulást vehetünk, hogy mihez kell magunkat az életben tartanunk, hogy sok bajt és veszélyt kikerülhessünk. Mik vannak még az olvasókönyvben ily olvasmányok?

Mondjatok példabeszédeket. Mondjatok közmondásokat. (Magyarázata az 5. §-ban). A példabeszédek és közmondásokból életre tartozó hasznos okulást vehetünk.

X. sz. *dalok, énekek*. A „fekete kenyér“ című versecskében mi van elmondva?

Hogy mily jó az „otthon.“ Itt jobb a fekete kenyér, mint másutt a fehér. Ezen kis vers tehát azon érzelmet zengi el, melyet az „otthon“ iránt keblünkben táplálunk. Mi iránt való érzelmet zeng a „hazámhoz“, a „kis huszár“ stb. című versecske? A dalok érzelmeinket zengik el valamely tárgy iránt. A dalok versben vannak írva. Néme-lyeket dalolni is szokták.

A 204-ik lapon van egy ének ily cím alatt: „jó az Isten.“ Ki dicsőíttetik itt? Isten. Énekeinkben Istent magasztaljuk, iránta való áhitatos érzelmeinknek adunk kifejezést (szeretet, tisztelet, bizodalom, megnyugvás stb.).

Rejtélyek, talányok (l. a 41-ik §-t).

44. §.

A helyesírási szabályok összeállítása. Olvasmánytárgyalás. Előismeretek a levélalakban való előadásról. Fogalmazási gyakorlatok. Az olvasmány feldolgozása helyesírási szempontból. Utószó.

79-ik gyakorlat. (l. a gy. k.).

Néhány évtizeddel ezelőtt jobbára kitűnő műveltségű embereink sem tudtak írni a helyesírás szabályai szerint,

és ez nem tartatott szégyennek. Ma a helyesírás nem tudása a műveltség hiányának tekintetik, és korunk fokozott műveltsége még a népiskoláktól is követeli, hogy növendékeiket a helyesírásban kiképezzék, s méltó joggal! Haladó korunkban az írásbeli közlekedés mind nagyobb tért foglal el és a hibás és szabályellenes írás, azonkívül hogy botránkoztat, nehezíti, sokszor lehetetlenné teszi az írottak megértését.

Bár a magyar helyesírás elsajátítása nem jár oly sok nehézséggel, mint némely idegen nyelveké: mindazáltal a magyar helyesírás tanításában csak úgy lehet czélt érni, ha arra kezdettől végig, tehát az egész iskolai pályán keresztül a legnagyobb kitartással és következetességgel fordítunk gondot. Ez azért van, mert a helyesírás elsajátításában a gépiesség tényezőként szerepel.

A gyermek szoros felügyelet és folytonos utbaigazítás nélkül annyira megszokja a hibás írást, hogy legtöbb esetben arról leszoktatni nem sikerül.

Módszerünk szerint a helyesírás alapja az elemi olvasás tanításával vettetik meg, mely az írva-olvasás tanmód-szere által nagyon megkönnyítettetik, minthogy a növendék, a mit olvas, le is írja.

Mihelyt azonban az olvasás- és írástanítás külön válik, átmegy a helyesírás tanítása a szorosabb értelemben vett nyelvtan körébe és azzal kapcsolatban s párhuzamban vitetik végig. A nyelvtani ismeretek növekedése most már fokról fokra és mind jobban gyámolítja és biztosítja a helyesírás *öntudatos* elsajátítását. De a munka csak úgy lesz jól bevégezve, ha a helyesírás tanításával tüzetesen is foglalkozunk, ha elméletileg a tanfolyamon át szórványosan és alkalmilag megismertetett helyesírási tételeket és szabályokat áttekinthető rendben összeállítva is tárgyaljuk; gyakorlat végett pedig az írásbeli dolgozatokat és az olvasókönyv anyagát a helyesírás öntudatos elsajátítására különösbbe is felhasználjuk.

E czélból vannak a gyakorlókönyvben a helyesírási főbb szabályok összeállítva. Ezek csekély kivétellel a gyermekek előtt nem új dolgok, ezért tárgyalásuk módja egyezik a gyakorló könyvben foglalt tételekével. Felolvastatja

a tanító egyenkint a szabályokat; mindegyiknek elolvasása után kérdést intéz, mi foglaltatik azon tételben; a szabályt világosítja példákban, felhagyja megolvasgatásra, feldolgoztatja a gyakorlókönyv ide vonatkozó részét írásban, felír a táblára az olvasókönyvből mondatsorozatokot írásjelek nélkül s ily kérdések által: mi jel tétessék ide vagy oda, gyakorolja az írásjelek helyes használatát, gyakorlatra felhasználja az olvasókönyvet is (alább mintaleczke).

A tanító most már szigorúbban megkívánja, hogy a növendék maga javítsa ki az ejtett helyesírási hibákat; a tanító teendője leginkább abból áll, hogy a dolgozat átnézésekor a hibát a papíron megjelöli.

Helyírási szabályok (l. a gy. k.).

129. olvasmány.

A nadragulya mérgezés. (G. olv. k. IV. oszt.).

Ezen olvasmány olvastatását megelőzőleg czélszerűen jár el a tanító, ha hivatkozva a 128-ik olvasmány tartalmára, efféle kérdéseket tesz fel: Mit tanultunk a 128-ik olvasmányból a mérges növényekről? Ártalmasak-e azok az egészségnek? Mit okozhatnak nagyobb adagban? Mely magyarországi mérges növényeket ismertünk meg az említett olvasmány után? Hogy nevezik másképp az ott felemlített nadragulyát? Milyen a farkascseresnyének a gyökere, szára? Milyenek levelei, bogyói? Mily helyeken terem leginkább?

E kérdések előbocsátásával feleslegessé lesz a megállapodó részenkénti tárgymagyarázat, mert az egésznek mind főtartalma, mind egyes részei kimerítő tárgyalás nélkül is könnyen felfoghatók s átérthetők. Az ily természetű olvasmányokat arra kell felhasználni, hogy a gyermeket szoktassuk egy egész olvasmány tartalmának egyszeri végig olvasása után való felfogására és előadására. Felolvastatja tehát a tanító az egészet egy folytában, azután többeket felszólítva elbeszéli az olvasmányban előadott eseményt főbb vonásokban. Befejezésül pedig kérdések által, pl. mi volt oka a szerencsétlenségnek az anya és gyermek részéről (tudatlanság), mi lett szomorú következménye a tudatlanságnak, mi tanulságot vonhatunk ebből? stb., — kifejti az esemény okát és következményeit

és figyelmeztet a tudatlanságból eredő bajokra, int a vigyázatra és ovakodásra.

A *levél*. Azoknak, kik környezetünkben vannak, előszóval szoktuk elbeszélni, mit velünk közleni akarunk, a távollévőknek pedig közleni valónkat írásban adjuk tudtukra. Az oly írásbeli közleményt, melyet távollévőkhöz intézünk *levélnek* nevezik.

A „nadragulya mérgezés“ czimű olvasmányban előadott eset levélben van közölve. Lássuk, ki, kihez írja? A levélíró nevét megtaláljuk a levél alsó részén; a kihez írva van, a levél elején. Ki, kihez írja? Borcsa, Erzsi barátnéjához. Hogy honnan és mikor írta, megtaláljuk a levél legfelső részén jobbról. „Maros-Csucs, aug. 16. 1867.“ Az ily felírást a levél *„keltjének“* nevezik (hol kelt, mikor kelt?). A helység nevét, hova a levél küldetik, az összehajtott levél külsejére szokták írni. Ez itt a könyvben nincs kitéve.

Most olvassátok a levelet: „Maros-Csucs“ stb. Ez mint mondánk. a levél keltje. Miként fejeznétek ezt ki teljes értelmében? Ez a levél kelt Maros-Csucscon, aug. hó 16-ik napján, az 1867-ik évben.

Ha tehát te a mai napon irnál valakinek levelet N-ből, hova és hogy irnád fel a „kelt“-et?

Olvassátok! „Kedves Erzsime!“ Ez a megszólítás. Minden levél a megszólítással kezdődik. Barátunkhoz a szeretet indulatával szoktunk írni, ezért van itt is a Borcsa barátnéja neve elé téve ez a szó: „kedves.“ Mely szókkal lehetne még a szeretet indulatát a megszólításban kifejezni? (szeretett, édes, drága). Mikép szólítnád meg levélben atyádat, anyádat, bátyádat, a lelkészt, orvost, tanítót stb. (tisztelet kifejezései, czimek).

Mikor közelebbről nálatok voltam, kimentünk volt együtt stb. (az első szakasz elolvasása). Borcsa a levelet azon célból írta volt barátnéjának, hogy őt Szabó Mihály napszámos fiacskájának szerencsétlen esetéről értesitse. Abban, a mit eddig elolvastatok, van-e szó ezen esetről? Nincsen. A levél elején még csak miről beszél Borcsa Erzsinek? Emlékezetébe hozza azon időt, mikor ő is egyszer

az erdőben a farkascseresnyét meg akarta kóstolni, de Erzsi tanácsára nem evett belőle stb.

Ime tehát Borcsa nem egyszerre kezd levelében a történet elbeszéléséhez, hanem megelőzőleg kettőjökkel régebben történt dolgot említ fel. Ezáltal B. előkészíti barátneját a levél tulajdonképi tárgyára, a napszámos fiával történt eset elbeszélésére. A levélírást rendesen egy a levél tárgyához illő kis *bevezetéssel* szoktuk megkezdeni.

„Talán tudod is, hogy szomszédunkban“ stb. (a második szakasz végig).

A mit most elolvastatok, az a levél tulajdonképi *tárgya*. Ebben van leírva a szerencsétlen eset, melynek közlése volt a levél főczélja.

„Isten óvjon“ stb. „Élj boldogul“ stb. Ez a levél *berekesztése*. A berekesztés rendesen jó kíváнатot, szeretet- vagy tiszteletnyilvánítást foglal magában.

A levélnek rendszerint azok a főrészei, melyeket a felolvasott levélben találunk. Mik ezek? Kelet, megszólítás, bevezetés, a tulajdonképi tárgy, a berekesztés.

A levélírásról a mondottakon kívül most még csak annyit tartsatok meg, hogy a levelet olvashatólag, tisztán, tentafoltok, kijavítások, vakarások nélkül kell megírni, lepecsételni.

Fogalmazási gyakorlat.

Az illendőség azt kívánja, hogy ha valakitől levelet kapunk, azt válasz nélkül ne hagyjuk. Ha már ti egy ily tartalmu levelet vennétek, minő a Borcsáé, mi lehetne tárgya válaszul küldendő leveleteknek? Átalában mily érzést kelt bennünk, ha valakinek szerencsétlen halállal való kimulását halljuk? (példák). Szánakozó, sőt ha a szerencsétlen ismerősünk vagy barátunk volt, fájdalmas érzést.

A szerencsétlen esetek többnyire tanulságra is intenek bennünket. Így például mi tanulságot vehetünk a Borcsa levelében leírt esetből? E szerint mi lehetne a válaszoló levél tárgya? Mit lehetne írni a levél bevezetéseül?

Fogalmazzatok válaszoló levelet Borcsának, a leányok ily megszólítással: Kedves Borcsám! a fiuk: Kedves ro-

konom! A bevezetésben tudósítsátok Borcsát, hogy levelet megkaptátok és köszönjétek meg, hogy veletek tudatta a szerencsétlen esetet. A levél tárgyában adjatok kifejezést a fájdalmas érzésnek, melyet bennetek Szabó Mihály nap-számos fiacskájának szerencsétlen halála okozott. Jelentsétek ki sajnálkozástokat a megszorodott szülők veszteségén. Említsétek meg, miszerint ezen eset tanulsággul szolgál, hogy oly bogyókat, magvakat, gyümölcsöket, gyökereket, gombákat, melyeket nem ismertek, meg ne egyetek. Végre jelentsétek ki tiszteletetöket Borcsa szülői iránt. Zárjátok be a levelet Borcsa részére jó kívánságokkal és írjátok alá nevetöket. A levelet keltezzétek a mai napról és ezen helységből.

Nyelvtani feldolgozás helyesírási szempontból. Nézzétek meg mikép van a levél keltje feljelezve? Képeznek-e ezek a szók: Maros-Csucs stb. teljes mondatokat? Nem képeznek. Ezek csak felírások egyes szavakban. A feljelezés szabályai szerint micsoda írásjel tétetik felírásokban egyes szók után? Pont. Pont van-e itt téve az egyes szók után, Nem, vonás van téve. Felírásban egyes szók után szoktak tenni vonást is azon esetben, ha az egész felírás több egyes, nem teljes mondatból áll. Hogy kellene ezen felírást az általunk ismert szabály szerint feljelezni? Maros-Csucs. Aug. 16. 1867. (a t. egy gyermekkel táblára feliratja).

„Maros-Csucs.“ Milyen szó szerkezetére nézve? Összetett szó. Általános szabály szerint az összetett szók egy szóba iratnak össze. Egy szóba van-e itt írva az összetett szó? Mely esetekben kell az összetett szót kötjel által elválasztani. Ha az összetett szó összeírása a szó értelmét zavarná. Az összetett helységnevekben az egyes szók többnyire kötjellel választatnak el.

N! ird fel a táblára ezen városok neveit: Tisza-Füred, Duna-Földvár, Szamos-Ujvár, Buda-Pest.

Mely szótag maradt innen ki: Augusztus 16-án? (dik). A „dik“ szótag rövidség kedvéért hagyatott ki. A számjeggyel irt 16 és „kán“ szótag közt micsoda jel áll? (kötjel).

N! Ezen minta szerint ird fel a táblára ezeket:

Május 4-kén, Január 1-jén stb. 100-as bankó! 1000-en estek el stb.

„Kedves Erzsime!” Micsoda írásjel áll ezen szó után? Miért tétetik ide felkiáltó jel? (megszólítás). Mely szabálynál fogva van nagy kezdőbetűvel írva a „kedves” szó, az „Erzsime” szó?

Némelyek ezen szót: kedves, így ejtik ki keves, ezt pedig: Erzsime, így: Ersi. Helyesen írónok-e ezen szókat ily kiejtések szerint? (A t. felírja a mondott kiejtés szerint a táblára). Hogy kell a könyvek szerint helyesen leírni ezen hibásan kiejtett szókat: óma, szíva? stb. (tájszók felemelése és kiigazítása).

„Mikor közelebbről nálatok voltam, kimentünk volt együtt a falutok feletti szép erdőbe, és ott a szálás alatt hamvas szedert keresgeltünk?”

Hány mondat foglaltatik ezen mondatsorozatban? Jelöljétek ki külön mindegyik mondatot. Micsoda írásjelek fordulnak elő ezen mondatsorozatban? Miért van pont téve a mondatsorozat befejezése után? (szabály). Miért van vonás téve az első és második mondat közé? (Mellék és főmondat). Miért nincs vonás téve a második és harmadik mondat közé? Mert a két mondat s kötszóval van összekötve (szabály!).

„Közelebbről” helyesen írónok-e az ebben előjövő *b*-t a kiejtés szerint egy *b*-vel? (Középfok ragja *bb*). Ezen szókat: édesb, kiesb, helyesen írjuk-e egy *b*-vel? Miért helyesen? (es, os, ósban végződő melléknevek!)

„Nálatok” a kiejtésben két *l*-el hangzik. Helyesen írónok-e két *l*-el? (a tő: *nál*, nem pedig: *náll*).

„Hamvas” a kiejtésben *n* hangzik. Helyesen írónok-e így: hanvas? Miért nem? A származék és ragozott szókat a tőszó, képző és rag betűire való figyelemmel kell írni.

„Emlékezel még, tudom, hogy egy újvágásban” stb. (az írásjelek használata kifejtetik).

Az elolvasott mondatsorozatban ez a szó jó elő: „*új*.” Hány *j*-vel van írva? Mit jelent? (*új* = nem régi = ez évi vágás). Ha két *j*-vel van a szó írva, mit jelent? (az ember újját). Írd fel a táblára ezen mondatokat: Semmi sincs *új* dolog a nap alatt. Mindegyik kezemen öt *ujjom* van.

Az elolvasott mondat-sorozatban előjő ez a szó: „mely.” A *j* hang mivel van írva? (ly). Helyesen írják-e *j*-vel? Hát *l*-el, mint némelyek kiejtik. Van-e különbség *mely* és *mell* között?

Mondjatok szokat, melyekben a *j* hang *ly*-el, melyekben *j*-vel íratik?

„Meg akartuk kóstolni a szép gyümölcsöt, de te Erzsím így szóltál: „hagyjuk el Borsát, hiszen nem ismerjük, hát ha mérgesek.” Mely írásjelek fordulnak elő az elolvasott mondat-sorozatban? (, ; : „ , “). Fejtsétek ki, hogy mindegyik írásjel mely esetben, mely helyesírási szabálynál fogva használtatik és helyesen használtatik-e? (folytatás).

A helyesírási feltegetésekkel párhuzamban gyakorolja a tanító a növendékeket az írásjeleknek, mint szünet és indulatjeleknek olvasásközben való használatában is, figyelmeztetvén, hogy a vonás legkisebb, a pont legnagyobb, a pontos vonás és kettős pont a vonásnál nagyobb, a pontnál kevesebb szünetet jelöl, és hogy a kérdő jellel jelzett mondatokat a kérdés, a felkiáltóval jelletteket a mondatokban kifejezett különféle indulatok, például: parancsolás, fájdalom, iszonyodás, meglepetés stb. a rekeszjelben lévő mondatokat a mellékes mondatok hangnyomatékával kell kimondani.

Utószó.

Miután a nyelvtani oktatás elméleti eredménye a gyermekek által használt „nyelvtani gyakorlókönyvben” „tételek” címe alatt a mondatok alapjára fektetett módszer rendszere szerint részletenkint elő van adva, ugyan-ezen tételeknek a gyakorló könyvben a szokott grammatikai rendszerbe összeállítása efféle osztályozással: betűk, beszédrészek, szóképzés, szóragozás, stb. célzatosan van mellőzve; mert az ily rendszerben papíron összeállított elmélet azon visszaélésre szolgáltatna alkalmat, hogy a gyermek könyvből tanulná a nyelvtan elméletét, s az emlékező tehetség elvont tárgyává silányítaná azon nyelvtani elemeket, melyek eddig a szemléletből merített gondolkodás

tárgyai voltak, s ezáltal elmozdítónók alóla azon alapot, melyen eddig állott, lerontanók azt, mit építettünk.

Azonban lélektani szükség, hogy már az elemi tanulónak is a szemlélet alapján halmazba gyűlt ismereteit áttekinthetővé tegyük. Tehát valamint a nyelvtani tanfolyamon át egyes lépcsőzeteken megállapodva, a megelőzőleg tanultak elméletét némi rendbe állítással ismételtettük: úgy most, midőn már a gyermek birtokában levő egész anyaggal rendelkezhetünk, kell, hogy ezt egészben is szervezzük, vagyis a nyelvtan köréből szerzett ismeret tárgyainak bizonyos fogalomsorozatok szerinti átnézetét adjuk, a gyakorlatokban átélt és általuk meggyökereztetett tanulmányokat összefüggő rendszerben is feltüntessük s azokat ily elméletszerű összeállításban foglalva ismételtessük.

E rendszerbe a gyermekek magok hozzák be ismereteiket a tanító kisegítő kérdései által. Hogy a tanító ezt eszközölhesse, czélszerűen cselekszik, ha előbb maga állítja össze magának a rendszert, a gyakorló könyvben foglalt tételekből. Rendszerének mintául szolgálhat az itt következő vázlat:

A. Mondatismeret.

1. *Egyszerű mondat.* (Mi az egyszerű mondat? Mik annak lényeges részei? Alany, állítmány).

2. *Bővített mondat.* (Mi a bővített mondat?)

Bővitések:

a) *jelzővel* (jelzők melléknévvel, névmással, főnévvel. stb. egyszerű és összetett jelzők, utójelzők).

b) *kiegészítővel* (különféle kiegészítő).

c) *határozóval* (helyet, időt, módot, okot, czélt határozók).

3. *Összevont mondatok*, (összevonás által egynemű mondattagok származása).

4. *Összetett mondatok.*

a) *Mellé rendelt mondatok*, (főmondatok).

b) *Alárendelt mondatok*, (alanyi, jelzői, kiegészítői, határozói mellékmondatok).

c) *kisebb nagyobb mondatssorozatok, mondatcsoportok.*

5. Az írásbeli előadás különféle nemei, (melyek az olvasókönyvben előfordulnak).

B. Szóismeret. Szóragozás.

1. *A szók különböző nemei* mint beszédrészek. (névelő, főnév, melléknév, névmás stb.).

Fajai: tulajdon-, közös főnév stb.

érzéki, gondolati melléknév,

személyes, birtokos, stb. névmás stb.

2. *A szók ragozása* (főnevek, melléktnevek, névmások, ige, stb. ragozása, különféle ragok, helyrag, személyes birtokrag, stb.).

3. *Szóalkotás* összetett és származékszók, (főnév-melléknév- igeképzők stb.).

C. Betűismeret.

1. *Betűk felosztása* (magánhangzók, mássalhangzók stb.)

2. *Szótagok*. Szótagolás szabályai.

Midőn a gyermekek nyelvtani ismereteiket rendszerben is ismételték, következik egyes olvasmányoknak teljes mérvű nyelvtani fejtegetése a gyermekek ismeretkörének határain belül mondattani, szótani, betűtani, helyesírási szempontból. A fejtegetési eljárás ugyanaz, melyet a tanító a vezérkönyv gyakorlati részében ismétléseknél a megállapodási pontokon talál.

Magában értetik, hogy a tanítónak egyéni jogainál fogva az oktatási törvények korlátain belül szabadon, önállólag és iskolája saját viszonyainak megfelelőleg kell mozognia. Bármely methodikus könyvnek betűhöz ragaszkodó követése megghiusítja a fáradságos munka eredményét. A szellemet vegye át a tanító, és minden jól fog menni.

TARTALOM.

Előszó és bevezetés	Lap. 1—14
-------------------------------	--------------

ELSŐ RÉSZ.

A III. osztály számára.

ELSŐ SZAKASZ.

A II. osztályban szerzett nyelvtani ismeretek ismétlése,
kapcsolatban azok bővítésével.

1. §. Olvasmánytárgyalás. Mondat. Szó. Szótagok. Vers. Egyszerű mondat, alany, állítmány. Teljes és nem teljes mondat. Főnév, melléknév, személyes név- más, ige	15—27
2. §. Olvasmánytárgyalás. Írásjelek. A fő- és mellék- nevek főbb nevei	27—35
3. §. Többszám-ragok. A szók hangzásukra nézve .	35—38
4. §. Olvasmánytárgyalás. Az igeik főidői, szám, személy.	39—46

MÁSODIK SZAKASZ.

Bővített mondatok.

5. §. Jelzői bővítés melléknévvel. Olvasmánytárgyalás. Nyelvtani feldolgozás	46—51
6. §. Számnév, jelzői bővítés számnevekkel	51—54
7. §. A jelzői bővítés összetett szókban. Összetett szók. Helyesírási szabályok	54—56

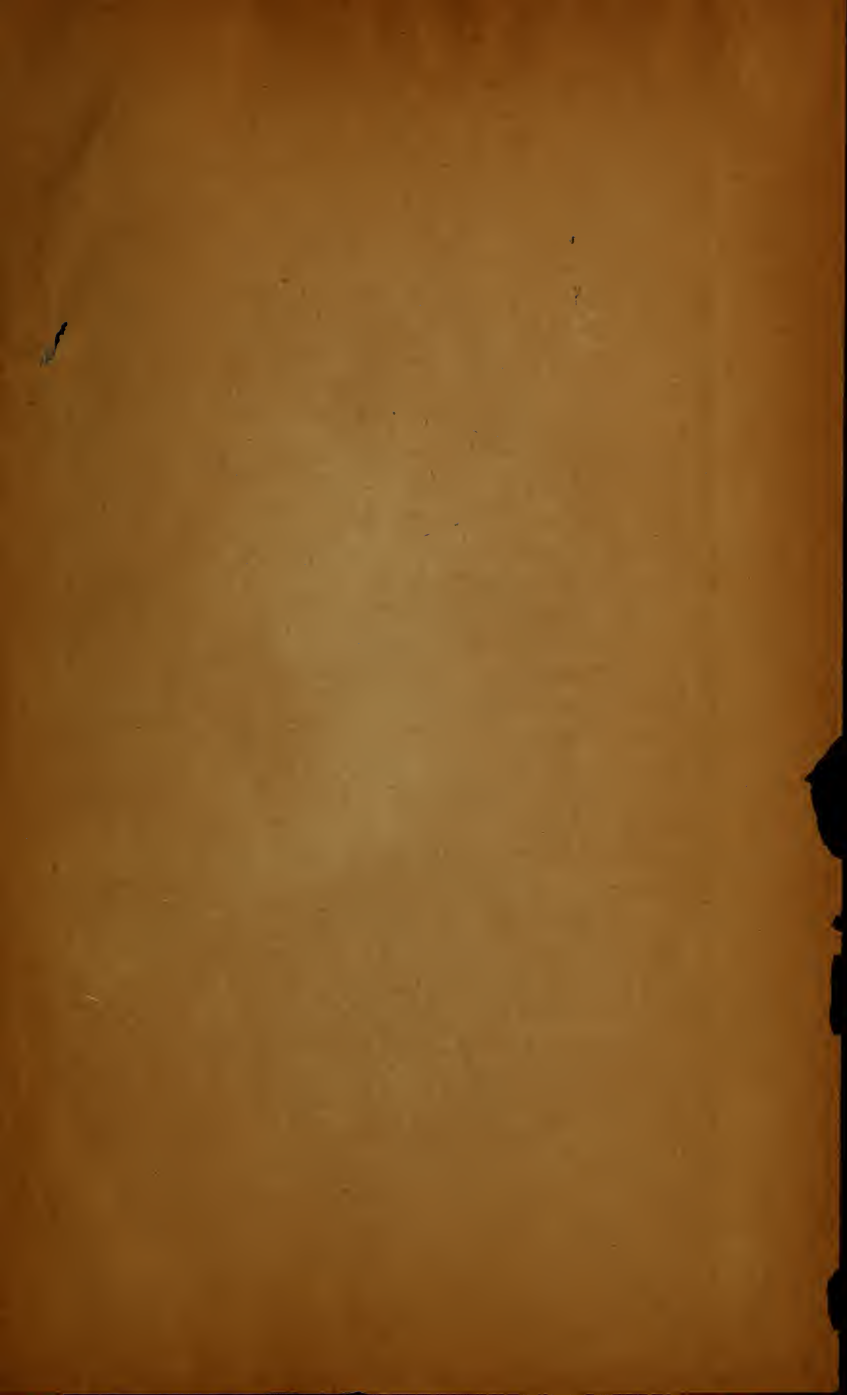
8. §. Jelzői bővítés mutató névmással. Mutató névmások	56—57
9. §. Személyes birtokragok mint jelzők	57—62
10. §. Jelzői bővítés sajátító ragos főnévvel	63—65
11. §. Tárgyi kiegészítés. Névrágok	65—68
12. §. A fokragok	68—69
13. §. Összefoglaló ismétlések, Olvasmánytárgyalás. Az olvasmány nyelvtani feldolgozása szóval és írásban	69—75
14. §. Kiegészítők különféle ragos főnevekkel. Folytatása a névrágok ismertetésének	75—77
15. §. Kiegészítés igével	78
16. §. Helyhatározói bővítés. Helyragok	78—81
17. §. Helyhatározói bővítés névutóval álló nevekkel. Névutó	81—83
18. §. Helyhatározói bővítés igehatározóval. Igehatározó. Olvasmánytárgyalás. Fogalmazási előgyakorlatok. Ismétlések	83—87
19. §. Időt jelentő határozói bővítés. Időt jelentő igehatározó	87—88
20. §. Módhatározó bővítés. Módot jelentő igehatározók. Olvasmánytárgyalás. Az olvasmány anyagának írásbeli feldolgozása. Ismétlések	89—94
21. §. Okhatározói bővítés	94—93
22. §. Czélt, eszközt határozó bővítés	95—97
23. §. Fogalmazási előgyakorlatok. Összevont mondatok. Előismeretek a származott szókról. Helyesírási szabályok	97—102
24. §. Összefoglaló ismétlések. Gyakorlatok	103—109

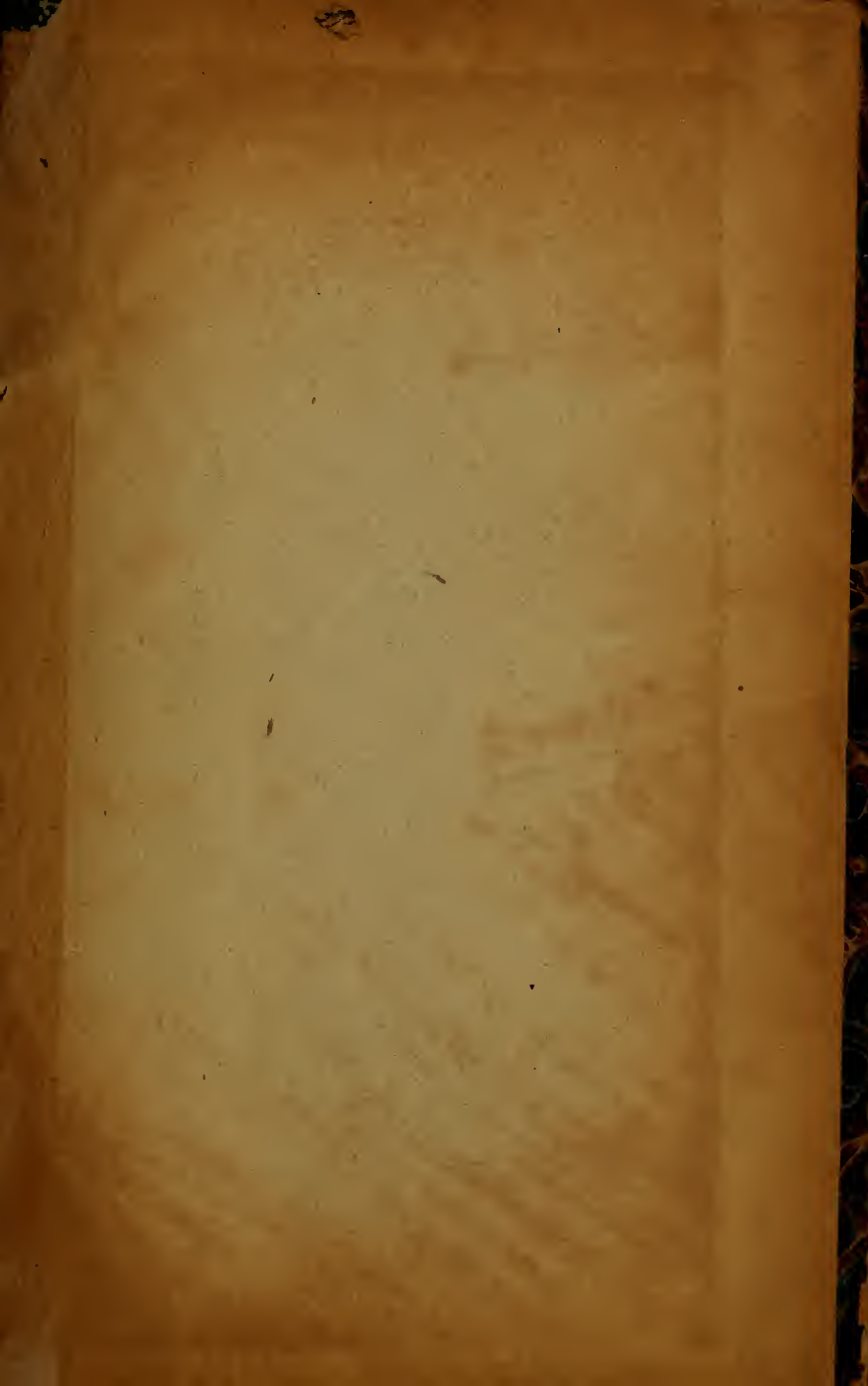
MÁSODIK RÉSZ.

A IV. osztály számára.

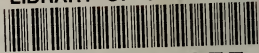
25. §. A III. osztályban szerzett nyelvtani ismeretek ismételése, kapcsolatban azok bővítésével	110—127
26. §. Szóképzés. Olvasmánytárgyalás. Fogalmazási előgyakorlatok. Nyelvtani anyagok feldolgozása	127—135
27. §. Összetett mondatok. Kötszók. Indulatszók. Olvasmánytárgyalás. Fogalmazási előgyakorlatok. Nyelvtani anyagok feldolgozása. Ismétlés	135—141

28. §. Főmondat. Mellékmondat. Alanyi mellékmondat. Helyesírási szabály. A visszahozó névmás használata. Nyelvtani anyagok feldolgozása 142—145
29. §. Jelzői mellékmondat. A mellékmondat közbevetése. Helyesírási szabály. Olvasmánytárgyalás. Mese. Fogalmazási előgyakorlat. Nyelvtani anyagok feldolgozása 145—149
30. §. Kiegészítő mellékmondat. Olvasmánytárgyalás. Fogalmazási és nyelvtani gyakorlatok. Helyesírási szabályok 150—154
31. §. Helyhatározó mellékmondat. Kötszók 155—156
32. §. Időhatározói mellékmondat. Kötszók 156—157
33. §. Módhatározói mellékmondat. Kötszók 158—159
34. §. Okot, czélt határozó mellékmondat. Kötszók. Olvasmánytárgyalás. Fogalmazási előgyakorlatok. Ismétlések 159—167
35. §. Egymás mellé sorozott főmondatok. Mellé kapcsoló kötszók. Olvasmánytárgyalás. Fogalmazási előgyakorlat. Ismétlések 167—173
36. §. Az igék módjai 173—176
37. §. Igeidők. Igeragozás 176—185
38. §. A határozatlan mód, részesülő és állapotjegyző használata 185—188
39. §. Az igék nemei jelentésökre nézve 188—189
40. §. Az ikes és szenvedő igék ragozása 189—191
41. §. Egyszerű és összetett igék 191—192
42. §. Rendhagyó igék. Olvasmánytárgyalás. Fogalmazási és nyelvtani gyakorlatok 192—198
43. §. Mondatsorozatok. Mondatcsoporthok. Előfogalmak az olvasókönyvben foglalt írásbeli előadások különféle nemeiről 198—204
44. §. A helyesírási szabályok összeállítása. Olvasmánytárgyalás. Előismeretek a levélalakban való előadásról. Fogalmazási gyakorlatok. Az olvasmány feldolgozása helyesírási szempontból. Utószó . . 204—213

LIBRARY OF CONGRESS

0 027 211 255 1